Карел ЧАПЕК

ФАБРИКА АБСОЛЮТУ

ПЕРЕДМОВА

Подальшу передмову я, власне, хотів написати ще до першого видання; проте не зробив цього, — чи то з лінощів, які, здається (я вже не пам'ятаю), напали мене, чи то з фаталізму, — бо я вважаю, що передмовою вже нічого не виправиш. Та коли книжка вийшла в світ, я прочитав про неї кілька заслужених зауважень: що вона, мовляв, гірша за Бальзакові "Пошуки абсолюту", і що закінчується вона вульгарною сценою поїдання ліверних ковбасок, а головне — що це не справжній роман. Ну, оце вже хтось сказав — як в око вліпив Я визнаю, що це й зовсім ніякий не роман. Отож я хочу зараз, на своє виправдання, розповісти, за яких обставин з цієї книжки не вийшло роману.

Одного весняного дня, о четвертій годині пополудні, я дописав "R.U.R", а потім з полегкістю кинув геть ручку і вийшов прогулятись на Небозізек. Спочатку мені було так гарно, так легко: нарешті спекався цієї каторги! Далі з'явилось почуття якоїсь порожнечі, а врешті я помітив, що нуджуся нестерпно. От я й сказав собі, що день уже однаково зіпсований, тож піду краще додому та напишу фейлетон для газети. Вирішуючи щось таке, звичайно, не маєш ані найменшого уявлення, про що ж ти писатимеш; тому спочатку .довгенько ходиш по кімнаті, насвистуєш якусь пісеньку й не можеш відігнати настирливого мотивчика або ловиш мух. А потім тобі врешті щось спаде на думку, і ти починаєш писати. Отак і тоді мені пригадався один давній задум, я нарізав паперу і заходився писати фейлетон.

Коли я вже списав дві сторінки й перейшов на третю, то побачив, що для одного фейлетона тут матеріалу забагато: з цього могло б вийти

цілих шість фейлетонів. І моє писання застрягло на третій сторінці, урвавшись посеред речення.

Через два місяці, коли я був на селі, задощило, і мене опала самотність. Не було іншої ради: я купив паперу й узявся писати ті шість фейлетонів. А дощі все не вщухали, та й тема мене захопила, тож і сталося так, що я написав цілих дванадцять розділів і розподілив матеріал ще для шести. А потім послав ті дванадцять розділів до газети, щоб їх друкували по одному в понеділковому додатку , і заприсягся, що тим часом допишу кінець.

Та життя наше незглибне: вийшло в світ уже одинадцять розділів, а я не написав більше ні рядка. Я забув, чому до цього взявся, а головне — забув, що маю писати далі. Друкарня квапила мене, щоб надсилав закінчення: і тоді я, мов та дівчина в казці, кинув на дорогу назад себе новий розділ, щоб мені хоч на кілька днів дали спокій. Утікаючи від невідчепної друкарні, я кидав назад розділ за розділом: хотів відірватись від неї, але "вона за мною скік та скік". Я ключкував, мов цькований собаками заєць; я кидався в усі боки, щоб виграти час і хоч сяк-так виправити те, що напсував у тому поспіху. Скажіть же самі, чи не протримався я таки досить довго: адже минуло ще цілих вісімнадцять розділів, поки я нарешті підніс білий прапор кінця. А ще твердять, ніби в книжці нема зв'язного сюжету! Хіба це не епічний і водночас драматичний сюжет, коли автор, гнаний ериніями, втікає на гірську турбазу й до затишних редакцій, на острів Сент-Кілду, до Градця-Кралове, на тихоокеанський атол, до Семи Халуп , а врешті — за стіл у трактир Дамогорських, щоб там, схрестивши на грудях руки й кидаючи в обличчя своїм переслідувачам останні аргументи, здатися? Стежте, затамувавши дух, як він до останньої хвилини вірить, що — немилосердно гнаний — усе ж таки прямує до якоїсь мети і сам женеться за якоюсь ідеєю; і хоч у тридцятому розділі йому забракло снаги, та й далі його не покидає дивна віра, ніби в тій кривулястій дорозі, що нею він тільки-но пробіг, був якийсь єдиний сенс. Оце вам справжній сюжет роману, що насправді є не романом, а серією фейлетонів; тому я зараз і пришпилюю на нього цю додаткову назву.

Жовтень 1926 р.

Карел Чапек

РОЗДІЛ І

Оголошення

На Новий 1943 рік пан Г. Х. Бонді, голова правління компанії МЕАТ, читав газети, як і щодня; він перебіг очима трохи невиразні повідомлення з театрів воєнних дій, обминув урядові кризи і під усіма вітрилами (оскільки обсяг "Лідових новін" уже давно виріс у п'ять разів, цих вітрил вистачило б і на довколасвітнє плавання) виплив у рубрику "Національна економіка". Там він довгенько крейсував, а потім згорнув вітрила й став гойдатися на хвилях мрій.

"Вугільна криза, — думав він. — Шахти вичерпуються. Остравський басейн припиняє видобуток на кілька років. Хай йому біс, це ж катастрофа! Доведеться завозити верхньосілезьке вугілля; підрахуйте, будь ласка, на скільки це збільшить собівартість нашої продукції, а потім розказуйте мені про конкуренцію! Сидимо в калюжі; а як Німеччина ще підніме тарифи, то можна буде закривати крамничку. І акції "Промислового" теж упали. Господи, які жалюгідні умови. Які сміховинні масштаби, яка дурна тіснота, обмеженість, ніякого тобі розмаху! Ох, проклятуща криза!"

Пан Г. Х. Бонді, голова правління акційної компанії, затнувся. Щось дратувало його, невідчепно дратувало. Він почав дошукуватися, що ж саме, і знайшов його на останній сторінці відкладеної газети. То було коротеньке слово "ХІД". Чи, власне, тільки півслова, бо газета була перегорнена саме перед літерою "Х". І саме ота половинчатість так настирливо лізла в вічі. "Ет, господи, мабуть, там "ЗАХІД", — розпливчасто міркував Бонді. — Або "СХІД". А може, "ВИХІД". А акції азотних добрив також упали. Жахливий застій. Жалюгідні умови, мізерні,

сміховинно дрібні масштаби... Але це безглуздя — "ВИХІД". Хто б це нині міг запропонувати через газету якийсь вихід? Ні, там би мало скоріше стояти "БЕЗВИХІДЬ".

Настрій у пана Г. Х. Бонді трохи зіпсувався, і він розгорнув газету, щоб позбутись неприємного слова. Однак тепер воно зовсім загубилося серед шахівниці оголошень. Він шукав його по всіх шпальтах, але воно ховалося — ніби навмисне, щоб подратувати його. Пан Бонді почав шукати знизу вгору, тоді справа наліво. Та капосний "ВИХІД" як у воду впав.

Але Г. Х. Бонді не здався. Він згорнув газету — аж ба, осоружне "ХІД" само вискочило скраєчку. Він притиснув його пальцем, швидко розгорнув газету — і знайшов... Пан Бонді тихенько лайнувся. То було всього-на-всього дуже скромне, цілком банальне оголошеннячко:

ВИНАХІД

дуже прибутковий, придатний для будь-якого промислового підприємства, негайно продається з особистих причин. По довідки звертатися до інж. Р. Марека, Бржевнов, 16517.

"І варт було морочитись! — подумав пан Г. Х. Бонді. — Якісь патентовані шлейки, якесь шахрайство або іграшка божевільного, а я змарнував на це п'ять хвилин. І я вже тупію! Мізерні умови... І ніякого розмаху".

Пан голова правління сів у крісло-гойдалку, щоб вигідніш посмакувати всю гіркоту жалюгідних умов і мізерних масштабів. Правда, МЕАТ має десять заводів, де працює тридцять чотири тисячі робітників. МЕАТ займає провідні позиції в чорній металургії. Парові казани МЕАТ — поза конкуренцією. Колосники фірми МЕАТ — всесвітньовідома марка. І все ж за дванадцять років роботи десь-інде, далебі, можна б досягти трохи більшого...

Раптом Г. Х. Бонді випростався в кріслі. "Інженер Марек... Інженер Марек! Стривай-но, а це часом не отой рудий Марек, як же пак його звали, Рудольф, Рудо Марек, мій однокурсник з політехніки? Справді, ось в оголошенні стоїть: "Інж. Р. Марек". Рудо, лебедику, ну як таки-так! Доробився, бідолаха, нема що казати! Продаєш "дуже прибутковий винахід", і — хе-хе! — "з особистих причин" ! Знаємо ми ці "особисті причини"... Грошей нема, еге? Хочеш спіймати промислову рибку на якийсь там заяложений патент... а втім, ти весь час був трохи одержимий думкою перевернути світ догори ногами. Ох, братику, куди звіялись наші грандіозні ідеї! Наша безумно щедра й легковажна молодість!"

Пан Бонді знов відкинувся на спинку крісла. "Мабуть, це справді Марек, — думав він. — Але ж Марек мав голову вченого. Трохи балакун, але в цьому хлопчині було щось від генія. Він мав ідеї. А взагалі — страшенно непрактична людина. По правді кажучи, безголовий, та й годі. Дивно, — міркував пан Бонді, — що він не став професором. Я його двадцять років не бачив, і хто зна, що він робив увесь цей час. Мабуть, зовсім скотився на дно. Так, звісно, скотився: живе, сердега, аж у Бржевнові і задля шматка хліба продає винаходи! Жахливий кінець!"

Пан Бонді спробував уявити собі злидні винахідника, що скотився на дно. Йому пощастило намалювати в уяві вусату й бородату голову; стіни, що її оточують: похмурі, фанерні, наче в кіно. Ніяких меблів; у кутку на підлозі матрац, на столі мізерна модель з порожніх котушок, гвіздків та недогорілих сірників, тьмяне віконце дивиться на подвір'я. І до тієї невимовної вбогості входить гість у дорогій шубі. "Я прийшов глянути на ваш винахід". Напівсліпий винахідник не впізнає колишнього товариша; він покірливо схиляє патлату голову, дивиться, на чому б посадити гостя, і ось уже — боже милий! — задубілими, нещасними, тремтячими пальцями намагається пустити в рух свій жалюгідний винахід, якийсь безумний перпетуум мобіле, і збентежено белькоче про те, як би воно мало крутитися, як би воно напевне крутилось, якби він мав... якби він міг купити.". Гість у дорогій шубі блукає очима по всій мансардній комірчині; і раптом видобуває з кишені шкіряну, течку і кладе на стіл тисячокронову банкноту, другу (та досить! — злякався сам Бонді) і ще й

третю. ("Тисячі, врешті, теж вистачило б — поки що", — зупиняє пана Бонді якийсь внутрішній голос). "Це... на дальшу роботу, пане Марек. Ні, ні, не треба дякувати, нічого ви мені не винні. Хто я такий? Чи не однаково? Вважайте, що я ваш друг".

Ця уявна картина сповнила пана Бонді задоволенням і зворушенням. "Треба послати до Марека свого секретаря, — подумав він. — Зараз. Або не пізніш як завтра. А що мені робити сьогодні? Святковий день, на завод іти не треба. По суті, у мене вихідний... Ох, ці мізерні масштаби! Цілий день нема чого робити. А може, самому?.."

Г. Х. Бонді завагався. Це все ж таки ніби якась пригода — подивитись на злидні того дивака у Бржевнові "Ми ж, урешті, були такими друзями! А спогади мають свої права. Поїду!" — вирішив пан Бонді. І поїхав.

Потім йому було трохи нудно, коли машина кружляла по всьому Бржевнову, розшукуючи найубогішии будиночок з номером 1651. Довелось розпитувати в поліції.

— Марек, Марек... — порпався в своїй пам'яті інспектор. — Це, мабуть, інженер Рудольф Марек, Марек і компанія, фабрика електроламп, вулиця Міксова, номер тисяча шістсот п'ятдесят один.

Фабрика електроламп!.. Пан Бонді відчув розчарування, навіть досаду. То Рудо Марек живе не в мансарді! Він фабрикант і продає "з особистих мотивів" якийсь винахід! Е, друзяко, це тхне банкрутством, або ж я не Бонді.

— А ви не знаєте, як справи в пана Марека? — спитав він ніби мимохідь у інспектора поліції, вже сідаючи в машину.

— О, прекрасно! — відповів інспектор. — Така гарна фабрика. Знаменита фірма, — додав він з місцевим патріотизмом. — Багатий

чоловік, — провадив він. — І страшенно вчений. Весь час якісь досліди робить.

. — Вулиця Міксова, — звелів пан Бонді шоферові.

— Третя вулиця праворуч! — гукнув інспектор навздогін.

І ось уже пан Бонді дзвонить біля хвіртки житлового флігеля, по стінах дикий виноград. "Гм... — сказав собі пан Бонді. — В цьому бісовому Марекові й завжди буз такий гуманний та реформістський душок". І ось уже назустріч йому виходить на ґанок сам Марек, Рудо Марек; він страшенно худий і поважний, сповнений якогось благородства. У Бонді дивно стискається серце від того, що Рудо Марек уже не такий молодий, як колись, і не оброслий кудлатою бородою, як той винахідник, що він зовсім не такий, як уявляв собі пан Бонді, його.навіть пізнати важко;, та перше ніж він як слід усвідомив своє розчарування, інженер Марек уже подає йому руку й тихо каже:

— О, ти вже й приїхав, Бонді! Я тебе чекав.

РОЗДІЛ II

Карбюратор

— Я тебе чекав! — повторив Марек, посадовивши гостя в м'яке шкіряне крісло.

Нізащо в світі Бонді не признався б у своєму фантазуванні злидаря-винахідника.

— Та невже! — трохи силувано виявив він свою радість. — От так збіг! Бо й мені сьогодні вранці згадалося, що ми вже двадцять років не бачились! Двадцять років, подумай лишень, Рудо!

— Гм... — гмукнув Марек. — То ти, значить, хочеш купити мій винахід?

— Купити? — промовив Г. Х. Бонді з ваганням у голосі. — Не знаю... Я про це ще не думав. Я хотів тебе побачити і...

— Не прикидайся, будь ласка! — перебив його Марек. — Я знав, що ти приїдеш. По таку річ — неодмінно. Бо такий винахід — це якраз для тебе. На ньому можна багато заробити... — він махнув рукою, прокашлявся й почав лекторським тоном: — Винахід, який я вам зараз продемонструю, означає більший переворот у техніці, ніж винайдення Уаттом парової машини. Коротко окреслюючи його суть, можна сказати, що йдеться, в теоретичному плані, про цілковите використання атомної енергії...

Бонді стримав позіх.

— Пробач... а що ти робив усі ці двадцять років? Марек трохи сторопіло звів на нього очі.

— Сучасна наука твердить, що матерія, тобто атоми, збудована з величезної кількості частинок енергії; атом — це, власне, кім'яшок з електронів, тобто найменших електричних частинок.

— Це все страшенно цікаве, — перебив пан Бонді. — Ти ж пам'ятаєш, я у фізиці завжди був слабкуватий. Але вигляд у тебе кепський, Рудо. А як ти став власником оцієї ігра... м-м... оцієї фабрики?

— Я? Зовсім випадково. Я винайшов був новий спосіб волочити вольфрамові волоски для лампочок... Та це пусте, це в мене так, мимохідь знайшлося. Розумієш, я вже двадцять років працюю над спалюванням різних речовин. От скажи-но, Бонді, яка головна проблема сучасної техніки?

— Збут продукції, — відповів голова правління MEAT. — А ти вже одружений?

— Удівець, — відповів Марек і збуджено схопився на ноги. — Який там збут! Спалювання, розумієш? Повне використання теплової енергії, яка міститься в матерії. Подумай лишень, що з вугілля ми беремо заледве стотисячну частину того, що могли б узяти! Ти це розумієш?

— Так. Вугілля страшенно дороге, — глибокодумно зауважив пан Бонді.

Марек сів і сприкрено промовив:

— Коли ти прийшов не для того, щоб купити мій карбюратор, Бонді, то можеш іти собі.

— Давай, давай далі, — заспокоїв сповнений лагідності Бонді.

Марек сховав обличчя в долоні.

— Двадцять років я працював над цим, а тепер... — тяжко видушив він із себе. — А тепер... продаю першому, хто нагодився! Свою велику мрію! Найбільший винахід в історії людства! Ні, серйозно, Бонді, це — грандіозна річ.

— Звісно, як на наші жалюгідні масштаби, — притакнув Бонді.

— Ні, взагалі грандіозна. От уяви собі, що ти можеш використати атомну енергію до останку, без ніяких залишків!

— Ага... — мовив Бонді. — Палитимемо атомами. Звісно, чом би й ні. А в тебе тут гарно, Руді: невеличка фабричка, але гарна. Скільки робітників?

Марек ніби й не чув його.

— Розумієш, — замислено промовив він, — це байдуже, як сказати: "використати атомну енергію", чи — "спалити матерію", чи — "розщепити матерію". Можна казати й так, і так.

— Мені більше подобається "спалити", — зауважив пан Бонді. — Якось інтимніше звучить.

— Але точніше буде — "розщепити матерію". Розумієш, розщепити атоми на електрони, а ті електрони запрягти в роботу, тобі ясно?

— Ще б пак, — притакнув Бонді. — Запрягти їх, та й квит!

— От уявиг приміром, що двоє коней скільки сили тягнуть за два кінці мотузка в різні боки. Як ти гадаєш, що буде?

— Якийсь спорт, — здогадався Бонді.

— Та ні, не спорт. Буде спокій. Коні тягнуть, але не рухаються. А якби я перерізав мотузок?..

— Коні попадали б! — у захваті вигукнув пан Бонді.

— Та ні, просто розбіглися б у різні боки. Вони б стали звільненою енергією. А тепер слухай: матерія і є, власне, отакою супрягою. Переріж ту нитку, що зв'язує між собою електрони, і вони...

— Розбіжаться в різні боки!

— Так, але ми можемо спіймати їх і запрягти, розумієш? Або уяви собі таке; ми спалюємо в печі, скажімо, грудку вугілля. Одержуємо з неї трохи

тепла, але, крім того, жужелицю, вуглекислий газ і сажу. Матерія від спалювання не пропадає, розумієш?

— Розумію. Хочеш сигару?

— Не хочу. Але та матерія, що лишається, ще містить у собі неймовірно багато невикористаної атомної енергії. Якби ми використали всю до решти атомну енергію, ми б тим самим спожили й самі атоми. Коротше — матерія зникла б.

— Ага. Тепер розумію.

— Це виходить так, ніби погано молоти зерно: здирати з нього тільки тонесенький верхній шар, а решту викидати геть, як ми викидаємо жужелицю. А коли молоти до кінця, з зерна не зостанеться нічого — чи майже нічого, правда? Отак само буде й тоді, коли матерію спалювати до кінця: з неї не зостанеться нічого— чи майже нічого. Вона розмелеться до решти. Використається. Вернеться в первісне небуття. Бачиш, матерія витрачає страхітливо багато енергії на те, щоб узагалі існувати. Відбери в неї існування, примусь її зникнути, і цим самим ти звільниш величезний запас сили. Ось у чому річ, Бонді.

— Ага. Непогано.

— Пфлюгер, наприклад, вирахував, що в кілограмі вугілля міститься тридцять більйонів калорій. Я вважаю, що Пфлюгер перебільшує.

— Безперечно.

— Я теоретично дійшов висновку, що сім мільйонів. Але й це означає, що одного кілограма вугілля, коли його спалити до кінця, вистачило б досить солідному заводові на кількасот годин роботи!

— Ти що! — вигукнув Бонді й схопився.

— Скільки годин точно, я тобі не можу сказати. Я вже півтора місяця спалюю півкілограма вугілля при навантаженні тридцять кілограмометрів, а воно... а воно... все крутиться... й крутиться... й крутиться... — бліднучи, прошепотів Марек.

Пан Бонді, голова правління МЕАТ, розгублено потер підборіддя, кругле й гладеньке, мов дитячий задочок.

— Слухай-но, Рудо, — нерішуче почав він, — ти, мабуть... ну, трохи... перевтомився, чи що...

Марек махнув рукою.

— Ет, це пусте... Якби ти хоч трохи знався на фізиці, я пояснив би тобі, як діє мій карбюратор , що в ньому те вугілля спалюється. Розумієш, це цілий розділ вищої фізики. Але ти сам побачиш унизу, в підвалі. Я насипав у машину півкілограма вугілля, потім закрив її й запечатав у присутності нотаріуса, при свідках, щоб ніхто не міг досипати вугілля. Іди подивись на неї, йди вже, йди! Ти однаково нічого не зрозумієш, але — йди до підвалу! Йди вже, чуєш?

— А ти що, не підеш? — здивовано спитав Бонді.

— Ні, йди сам. І... слухай, Бонді... довго там не затримуйся.

— А чому? — спитав Бонді ледь підозріливо.

— Так... Ну, вважай, що там... нездорово. І засвіти лампочку: вимикач зразу біля дверей. Ото, що гуде в підвалі, — то не моя машина: вона працює зовсім безгучно, не зупиняється і запаху ніякого не дає... То гуде... м-м... ну, вентилятор. Ну, йди вже, йди, я почекаю тут. Потім розкажеш мені...

Пан Бонді спускається в підрал, трошечки радий, що на хвилину спекався цього божевільного (адже нема сумніву, що Марек збожеволів), а трошечки заклопотаний тим, як же йому чимшвидше викрутитись і втекти... О, ти диви: в підвалі грубезні двері, герметизовані, ніби в броньованих підземеллях банку. Гаразд, засвітимо. Вимикач зразу біля дверей. Посеред склепистого, бетонованого, чистого, мов монастирська келія, підвалу лежить на бетонній підставці здоровезний мідний циліндр. Закритий з усіх боків, тільки нагорі ґратчасте віконце, запечатане сургучними печатками. Всередині машини темно й тихо. З циліндра розміреним плавним рухом висовується шток, що повільно обертає важкий маховик. І це все. Тільки вентилятор гурчить у підвальному вікні, не змовкаючи ні на хвилину.

Мабуть, це протяг від вентилятора, чи що... Пан Бонді відчуває на чолі якийсь дивний повів, йому здається, наче в нього волосся піднімається дибом; а потім — наче він пливе в безкрайому просторі, летить, не чуючи власної ваги. Г. Х. Бонді падає навколішки й застигає в якомусь неймовірному, ясному блаженстві, йому хочеться співати й кричати, йому вчувається шелест незмірних, незліченних крил. І раптом хтось міцно хапає його за руку й тягне геть з підвалу. Це інженер Марек; у нього на голові щось схоже на шолом від водолазного скафандра. Він тягне Бонді сходами нагору. В вестибюлі скидає металевий шолом і втирає піт, що виступив йому на чолі.

— Насилу встиг, — задихано, в жахливому хвилюванні, вимовляє він.

РОЗДІЛ III

Пантеїзм

У пана Бонді якесь таке почуття, ніби все це йому сниться. Марек з материнською турботою садовить його в крісло і біжить по коньяк.

— На, випий хутчіше, — мурмоче він, тремтячою рукою подаючи йому чарочку. — Що, й тобі довелося кепсько?

— Навпаки, — ледве повертає язиком Бонді. — Мені було так... так гарно! Так любо! Немовби я літав, чи що.

— Атож, атож, — квапливо мовить Марек. — Я про це й кажу. Неначе літаєш або взагалі якось так підносишся вгору, еге?

— Страшенно приємне почуття, — сказав пан Бонді. — По-моєму, це називається захват. Неначе там є щось...

— Щось божественне? — спитав Марек нерішуче.

— Мабуть. Так, напевне, напевне! Я ніколи не ходжу до церкви, Рудо, ну ніколи, але в тому підвалі мені було так, наче в церкві. А скажи, будь ласка, що я робив там?

— Стояв на колінах, — пробурчав Марек похмуро й почав ходити по кімнаті.

Пан Бонді розгублено провів рукою по лисині.

— Дивно. Та невже справді... я стояв на колінах? А скажи, будь ласка, що це... в тому Підвалі... що там, власне... так дивно діє на людину?

— Карбюратор, — буркнув Марек, кусаючи губи. Обличчя його наче ще дужче змарніло, аж посіріло.

— Отакої! — здивувався Бонді. — А чим же?

Марек тільки здвигнув плечима і далі ходив по кімнаті, понуривши голову.

Г. Х. Бонді водив за ним очима в дитинному подиві. Марек божевільний, казав він собі; але ж, хай йому біс, що охоплює людину в тому підвалі? Таке болісне блаженство, така непохитна певність, захват, якась приголомшлива побожність, чи що...

Пан Бонді встав і налив собі ще чарочку коньяку.

— Слухай, Рудо, — сказав він. — Я вже знаю.

— Що ти знаєш? — вигукнув Марек і зупинився.

— Що там у підвалі. Отой чудний душевний стан. Це якась отрута, правда? "

— А певно, що отрута, — злісно засміявся Марек.

— Я так зразу й подумав, — умить заспокоївшись, сказав Бонді. — Той твій апарат виділяє... м-м... ніби озон, так? Або, скорше, якийсь отруйний газ. І коли його надихатись, воно тебе трошечки... дурманить... Чи збуджує, так? Ну, напевне, Рудо, це не що інше як отруйний газ; мабуть, він якимсь чином утворюється під час спалювання вугілля в тому... в тому твоєму карбюраторі. Якийсь світильний газ, чи веселящий газ, чи фосген, чи щось таке. Через це ти й поставив там вентилятор. І ходиш до того підвалу в протигазі, еге? Бо там якісь бісові гази.

— Якби ж то були тільки гази! — вибухнув Марек, стрясаючи кулаками. — Розумієш, Бонді, через це ж я й мушу продати той карбюратор! Бо я просто не можу цього знести, не можу, не можу! — вигукував він, мало не плачучи. — Я не передбачав, що мій карбюратор таке вироблятиме! Таке... страшне... паскудство! Подумай лишень, він це робить із самого початку! І кожен відчуває це, хто підійде до нього. Ти ще нічого не знаєш, Бонді! А на моєму двірникові воно окошилося!

— Бідолаха, — промовив пан голова правління здивованим і співчутливим тоном. — Невже помер?

— Та ні, не помер, але навернувся! — розпачливо вигукнув Марек. — Тобі я скажу правду, Бонді: мій винахід, мій карбюратор має одну жахливу ваду. Ти однаково купиш його або приймеш від мене як подарунок; ти, Бонді, від нього не відмовишся, хоч би з нього чорти сипались. Тобі, Бонді, це байдуже, аби тільки ти міг вичавити з нього мільярди. І ти їх таки вичавиш. Це грандіозне діло, але я вже не хочу мати з ним нічого спільного. А в тебе сумління не таке вразливе, чуєш, Бонді? Це діло дасть тобі мільярди, тисячі мільярдів; але тобі доведеться взяти на свою душу страхітливе зло. Наважуйся!

— Ет, дай спокій, — відмахнувся Бонді. — Коли воно виділяє отруйні гази, то влада заборонить його, і квит. Хіба ти не знаєш наших умов, наших жалюгідних умов? От якби в Америці...

— Які там отруйні гази! — вигукнув Марек. — Це щось у тисячу разів гірше! Слухай уважно, Бонді, що я тобі скажу; це перевищує людський розум, але брехні тут нема й крихти. Отож мій карбюратор справді спалює матерію, спалює до останку, так, що не лишається й порошинки; або, краще сказати, розщеплює, розпорошує, розкладає на електрони, споживає, розмелює, не знаю, як це назвати; одне слово, використовує її до кінця. Ти й уявлення не маєш, яка незмірна енергія міститься в атомах. З півцентнером вугілля в казані можна обпливти на пароплаві довкола світу, можна освітлювати електрикою всю Прагу, приводити в рух весь завод Рустона , або що завгодно; а одним вугільним брикетиком можна опалювати дім і варити їжу для цілої родини. Та врешті й вугілля не буде потрібне: можна топити першим-ліпшим камінцем або жменькою землі, взятою на вулиці. Кожна грудочка матерії має в собі більше енергії, ніж величезний паровий казан; тільки видобудь її! Тільки навчись до кінця спалювати ту матерію! Я це вмію, Бонді; мій карбюратор це вміє. Погодься, Бонді, що заради цього варт було працювати двадцять років.

— Ти знаєш, Рудо, — почав пан голова правління повільно, — це все дуже дивне; але я чогось вірю тобі, їй же богу, вірю. Знаєш, коли я стояв педед тим твоїм карбюратором, то відчував, що тут є щось неймовірно велике, щось таке, що просто приголомшує людину. Нічого не вдію з собою; я тобі вірю. Там унизу, в підвалі, у тебе якась таємниця. Така, що переверне догори дном весь світ.

— Ох, Бонді, — тривожно прошепотів Марек, — у тому ж то й усе лихо. Стривай, я все тобі поясню. Ти читав коли Спінозу?

— Ні, не читав.

— Я теж не читав; але тепер... розумієш, тепер я починаю читати такі речі. Нічого в них не розумію, для нас, техніків, це надзвичайно складне, але щось там є. Ти ж, мабуть, віриш у бога?

Г. Х. Бонді замислився.

— Їй же богу, не знаю. Мабуть, бог є, але на якійсь іншій зірці. У нас його нема. Де там! Та до наших часів таке б і не пасувало. Ну скажи, будь ласка, що йому тут робити?

— Я не вірю, — твердо відказав Марек. — Я не хочу вірити. Я завжди був атеїстом. Я вірю в матерію і в поступ, а більш ні в що. Я науковець; а наука, Бонді, не може припускати існування бога.

— З погляду комерції, — заявив Бонді, — це річ байдужісінька. Коли він хоче бути, то хай собі буде, бог з ним. Ми одне одного не виключаємо.

— Але з погляду науки, Бонді, — сказав інженер суворо, — це абсолютно неприпущенна річ. Або він, або наука. Я не тверджу, що бога немає; я тільки тверджу, що його не повинно бути — або, принаймні, він не повинен виявляти себе. І я вірю, що наука крок за кроком витісняє його або принаймні обмежує його прояви. І вірю, що це її найвища місія.

— Може, й так, — спокійно погодився пан голова правління. — Ну, а далі що?

— А тепер, Бонді, уяви собі, що... Або стривай, я скажу інакше: ти знаєш, що таке пантеїзм? Це віра, ніби в усьому, що існує на світі, виявляється єдиний бог, чи Абсолют, як хочеш. У людині, в камені, в траві, у воді — всюди. А знаєш, що твердить Спіноза? Що матеріальність — це тільки вияв або ж один бік божественної субстанції, а другий бік — дух. А знаєш, що твердить Фехнер ?

— Не знаю, — щиро признався пан Бонді.

— Фехнер твердить, що все, буквально все одухотворене, що бог одухотворює собою всю матерію, яка є на світі. А ти знаєш Лейбніца? Лейбніц твердить, що матерія складена з духовних часточок, із монад, які є божественними сутностями. Що ти на це скажеш?

— Не знаю, — розгублено відповів Г. Х. Бонді. — Я на цьому не розуміюсь.

— Я теж ні; воно страшенно складне. Але уяви собі, як припущення, ніби справді в усякій матерії є бог, що він якось ув'язнений в ній. А коли цю матерію розщепити до кінця, він вилітає з неї, мов із чарівної скриньки. Його раптом ніби вивільнили. Він виділяється з матерії, як світильний газ із вугілля. Спалиш один атом — і маєш раптом повний підвал Абсолюту. Просто диво, як він зразу розпросторюється.

— Стривай, — озвався пан Бонді. — Поясни ще раз, тільки поволі.

— Отже, — знову почав Марек, — уяви собі, як припущення, що в кожній матерії міститься Абсолют у зв'язаному стані, скажімо, як зв'язана, інертна енергія, або, простіше кажучи, що бог всюдисущий, тобто присутній у будь-якій матерії і в кожній часточці матерії. А тепер уяви, що якийсь шматочок матерії ти знищив до кінця — здавалось би,

без останку. Та оскільки будь-яка матерія це, власне, матерія плюс Абсолют, ти знищив тільки матерію, і в тебе зостався незнищенний залишок: чистий, вивільнений, активний Абсолют. Зосталися хімічно нерозкладні, нематеріальні рештки, які не дають спектральних ліній, не мають ні атомної ваги, ні хімічної спорідненості, не підкоряються законові Бойля-Маріотта, одне слово, не мають ніяких, аніякісіньких властивостей матерії. Зостався чистий бог, Хімічне "ніщо", яке діє з величезною енергією. А оскільки це "ніщо" не матеріальне, то закони матерії не сковують його. А з самого цього випливає, що воно має виявлятися протиприродним чином — у вигляді чудес. Усе це випливає з припущення, що в матерії міститься бог. Ти можеш уявити собі, як припущення, що він є в ній?

— Можу, — відповів Бонді. — А далі?

— Гаразд, — сказав Марек і підвівся. — То він таки справді в ній є.

РОЗДІЛ IV

Божественний підвал

Пан Бонді неквапно посмоктав сигару.

— А як же ти довідався про це?

— По собі самому, — відповів інженер Марек, що вже знову ходив по кімнаті. — Мій карбюратор, розкладаючи матерію, виробляє побічний продукт: чистий, незв'язаний Абсолют; бога в хімічно чистій формі. Так би мовити, з одного кінця він вивергає механічну енергію, а з другого — божественну сутність. Достоту як тоді, коли розкладаєш воду на кисень і водень, тільки незрівнянно більшою мірою.

— Гм... — гмукнув пан Банді. — А далі?

— Я гадаю, — обережно провадив Марек, — що деякі виняткові особистості здатні в своєму організмі розділяти матеріальну й божественну субстанції; розумієш, якось екстрагувати чи видавлювати Абсолют із своєї власної матерії. Приміром, Христос, чудотворці, факіри, медіуми, пророки вміли це робити якоюсь психічною силою. А мій карбюратор робить це чисто технічним шляхом. Це щось ніби фабрика Абсолюту.

— Факти, — сказав пан Бонді. — Держися фактів.

— Ось тобі факти. Я спершу сконструював свій Perfect Carburator чисто теоретично. А потім зробив невеличку модель — ще не дійову. Аж четверта модель почала по-справжньому крутитись. Вона була всього отакенька, але діяла дуже гарно. І коли я працював з нею в таких невеличких масштабах, то вже й тоді відчував якийсь дивний вплив на психіку. Якусь таку чудну веселість чи зачарування. Але'я гадав, що то просто радість від успіху або, може, перевтома. А потім я почав пророкувати й творити чудеса.

— Що, що? — вигукнув пан Бонді.

— Пророкувати й творити чудеса, — засмучено повторив Марек. — Бували в мене хвилини такого дивного прозріння. Я знав, наприклад, із цілковитою певністю, що станеться в майбутньому. І те, що ти прийдеш, передбачив наперед. А то якось, працюючи на токарному верстаті, ніготь собі зірвав. Подивився на поранений палець, і зразу на ньому наріс новий ніготь. Очевидно, я цього хотів, але ж це дуже дивна річ. І... страшна. Або уяви собі, що я ходив у повітрі. Знаєш, це називається левітація. Я ніколи не вірив у такі нісенітниці. Знаєш сам, як я перелякався.

— Ще б пак, — поважно погодився Бонді. — Це, напевне, дуже неприємне діло.

— Страшенно неприємне. Я гадав — це щось від нервів, якесь самонавіювання абощо. А потім я поставив у підвалі той великий карбюратор і запустив його. Як я тобі сказав, він працює вже півтора місяця день і ніч. І аж тоді до мене дійшло все значення тих явищ. За день підвал наповнився Абсолютом ущерть, і він почав розповзатись по всьому будинку. Розумієш, чистий Абсолют проникає вільно крізь усі речовини, тільки через деякі трохи повільніше. А в повітрі поширюється зі швидкістю світла. Коли я туди ввійшов, то мене охопив наче якийсь екстаз. Я кричав на весь голос. Не знаю, де в мене взялася сила втекти звідти. А тоді нагорі я обміркував усе це. Перша моя думка була — що це якийсь новий, дурманливий, веселящий газ, який виділяється при цілковитому спалюванні матерії. Тому я й наказав установити знадвору вентилятор. Коли його встановлювали, на двох монтерів зійшло якесь осяяння, в них були видіння; третій був алкоголік, і це, мабуть, трохи імунізувало його. Поки я вірив, що це тільки газ, то провів з ним деякі досліди; цікаво, що в Абсолюті всяке світло горить багато ясніше. Якби його можна було вдержати в скляній колбі, я б наповнював ним електролампочки; але він вільно виходить із будь-якого вмістища, хай би як щільно загерметизованого. Потім я вирішив, що це, мабуть, якесь ультрарентгенівське випромінювання; але нема ні знаку електричних явищ, і на фотоплатівках воно не лишає слідів. А на третій день довелося відвезти до лікарні двірника і його дружину, що жили над підвалом.

— А чому? — спитав пан Бонді.

— Навернулись. На них зійшло натхнення. Він почав виголошувати релігійні проповіді й творити чудеса. А його дружина пророкувала. Мій двірник був напрочуд солідний чоловік, моніст і член товариства "Вільна мисль". Надзвичайно порядна людина. І от уяви собі: з доброго дива почав зцілювати людей накладанням рук. Звичайно, на нього зразу донесли, окружний лікар, мій приятель, страшенно розсердився; я наказав відвезти двірника до психіатричної лікарні, щоб не було скандалу. Тепер йому нібито покращало, він видужав, утратив чудодійну силу; я пошлю його ще на село, хай там відпочине й одужає зовсім. А потім я сам почав творити чудеса й бачити майбутнє. Між іншим, у мене

було таке видіння: величезні болотисті зарості гігантських хвощів, а в них якісь дивовижні тварини. Очевидно, це тому, що я спалював у карбюраторі верхньосілезьке вугілля — воно з найдавніших верств. У ньому, мабуть, міститься кам'яновугільний бог.

Пан Бонді здригнувся.

— Рудо, це ж страхіття!

— Так, — сумно підтвердив Марек. — Помалу я почав розуміти, що це не газ, а Абсолют. Зі мною діялись жахливі речі. Я читав людські думки, з мене линуло світло, і я мусив з усієї сили стримуватися, щоб не почати молитись та проповідувати віру в бога. Я вже хотів засипати карбюратор піском, але тоді в мене почалась левітація. Зупинити машину неможливо. Я вже не ночую вдома. І на фабриці, серед робітників, траплялись дуже тяжкі випадки осяяння. Я не знаю, що робити, Бонді. Так, я випробував усі можливі ізоляційні матеріали, щоб затримувати Абсолют у підвалі. Жужелиця, пісок, металеві стіни — ніщо не затримує його. Я пробував обкласти підвал творами професора Крейчого , Спенсера, Геккеля, всіляких позитивістів; уяви собі, що Абсолют проходить і крізь них. Ні газети, ні молитовники, ні "Святий Войтех" , ні патріотичні пісенники, ні університетські курси лекцій, ні книжки К. М. Вискочіла , ні політичні брошури, ні парламентські стенограми не виявились непроникними для Абсолюту. Я просто в розпачі. Його не можна ні замкнути, ні випомпувати. Це випущене на волю зло.

— А чи справді це таке вже велике зло? — спитав пан Бонді. — Хай навіть усе це правда... чи це таке вже нещастя?

— Бонді, мій карбюратор — це грандіозний винахід. Він приведе світ до технічного й соціального перевороту, він безмірно здешевить виробництво, він ліквідує злидні й голод, він колись урятує нашу планету від замерзання. Але, з другого боку, він випускає в світ бога йк побічний продукт. Закликаю тебе, Бонді, не легковаж цим фактом. Ми не звикли

мати справу з реальним богом, ми не знаємо, чого може наробити його присутність — у культурному відношенні, в моральному і так далі. Слухай, тут ідеться про долю всієї людської цивілізації!

— Стривай... — мовив пан Бонді замислено. — А може, є які заклинання? Ти не кликав священиків?

— Яких священиків?

— Та будь-яких. Мабуть, віровизнання тут не грає ролі. Може, вони б зуміли якось із цим упоратись.

— Забобон! — вибухнув Марек. — Дай мені спокій з тими сутанниками! Щоб потім улаштували мені в підвалі якесь чудодійне місце для богомілля, куди посунуть прочани! До мене, з моїми поглядами!

— Ну гаразд, — сказав пан Бонді. — Тоді я сам їх запрошу. Бо хіба знаєш... А зашкодити воно не може. Врешті, я нічого не маю проти бога. Аби тільки він не заважав у роботі. А ти не пробував домовитися з ним по-доброму?

— Ні! — обурився інженер Марек.

— І даремно, — сухо сказав Г. Х. Бонді. — Може, пощастило б укласти з ним якусь угоду! Справжній, точний контракт, приміром, такого змісту: "Ми зобов'язуємося виробляти вас непомірно, безперервно, в умовленій кількості, а ви за це зобов'язуєтеся зректись будь-яких виявів божественності в радіусі стількох і стількох метрів від місця виробництва". Як ти гадаєш, він погодився б?

— Не знаю, — з нехіттю відповів Марек. — Мені здається, що йому сподобалось існувати надалі незалежно від матерії. Можливо... у власних інтересах... він би пристав на якісь переговори. Але від мене цього не вимагай.

— Гаразд, — погодився пан Бонді. — Я пошлю свого нотаріуса. Дуже тактовний і спритний чоловік. А, крім того... може, запропонувати йому якусь церкву? Адже підвал під фабрикою та її околиця — місце, трохи... м-м... трохи негідне його. Треба було б розвідати, які в нього смаки. Ти не пробував?

— Ні. Я б найрадніше затопив підвал водою.

— Не гарячись, Рудо. Я, мабуть, таки куплю твій винахід. Звичайно, ти сам розумієш, що я... ще пришлю своїх інженерів. Треба все вивчити. Може, це справді просто отруйний газ. Та хай би навіть це був і сам бог — головне, що карбюратор таки працює.

Марек підвівся.

— Ти наважився встановити карбюратор на заводі МЕАТ?

— Я наважився, — відказав, теж підводячись, пан голова правління, — почати масове виробництво карбюраторів. Карбюратори для залізниць і пароплавів, карбюратори для центрального опалення, для житлових будинків і установ, для фабрик і шкіл. Через десять років у всьому світі буде єдине джерело енергії — карбюратори. Я пропоную тобі три проценти з валового прибутку. За перший рік це, мабуть, вийде кілька мільйонів. Тим часом ти можеш вибиратися звідси, щоб я міг прислати сюди своїх людей. Завтра вранці я привезу вікарного єпископа. Краще буде, коли ти з ним не зустрінешся, Рудо. Взагалі, я б волів, щоб тебе тут не було. Ти трохи різкуватий, а мені б не хотілося з самого початку дратувати Абсолюта.

— Бонді, — з жахом у голосі сказав Марек, — остерігаю тебе востаннє: ти випустиш у світ бога!

— Ну що ж, — з гідністю відказав Г. Х. Бонді. — Потім він буде особисто вдячний мені за це. І сподіваюся, що він не поведеться зі мною непорядно.

РОЗДІЛ V

Вікарний єпископ

Тижнів за два по Новому році інженер Марек сидів у кабінеті голови правління МЕАТ (Металообробне акційне товариство).

— Ну, далеко просунулися? — спитав пан Бонді, зводячи очі від якихось паперів.

— Я вже все зробив, — відповів Марек, — Передав твоїм інженерам детальні креслення карбюратора. Отой лисий, як пак його прізвище...

— Крольмус.

— Так, інженер Крольмус фантастично спростив мій атомний двигун — ну, розумієш, переведення енергії електронів у механічну роботу. О, він має кебету — той твій Крольмус. А що ще нового?

Голова правління МЕАТ мовчки писав далі. Аж за хвильку відповів:

— Будуємо. Сім тисяч мулярів. Завод карбюраторів.

— Де?

— На Височанах. І збільшили акціонерний капітал.

На півтора мільярда. Газети дещо пишуть про наш новий винахід. Ось поглянь, — додав він і звалив Марекові на коліна півцентнера чеських і закордонних газет, а сам знову поринув у якісь папери.

— Я вже два тижні... м-м... — промовив Марек якось здушено.

— Що?

— Вже два тижні не був на своїй фабриці у Бржевнові. Я... я не можу наважитись. Там щось діється?

— Угу.

— А... як там мій карбюратор? — допитувався Марек, перемагаючи страх.

— Усе крутиться.

— А... що робить... оте, друге? Пан Бонді зітхнув і поклав ручку.

— Ти знаєш, що Міксову вулицю довелось перекрити?

— Чому?

— Бо люди ходили туди молитись. Цілими юрбами. Поліція хотіла розігнати їх, то зосталось там сім трупів. Лупцюють дурнів, а вони — як овечки.

— Цього слід було сподіватись, цього слід було сподіватись... — розпачливо мимрив Марек.

— Ми перегородили вулицю колючим дротом, — розповідав далі Бонді. — З довколишніх будинків довелося виселити людей: поспіль тяжкі

симптоми релігійності. Тепер Тсім працюють комісії з міністерства охорони здоров'я і з міністерства освіти.

— То, мабуть, влада заборонить мій карбюратор!. — з видимою полегкістю зітхнув Марек.

— Ба ні, — заперечив Г. Х. Бонді. — Клерикали страшенно обурюються твоїм карбюратором, а тому прогресивні партії на злість їм захищають його. Ніхто, власне, не знає, про що йдеться. Видно, що ти не читаєш газет. Усе це виродилося в нікому не потрібну полеміку з клерикалізмом. А церква випадково якраз має тут трохи рації. Той проклятущий вікарний єпископ доповів кардиналові-архієпископові...

— Який вікарний єпископ?

— Та один там єпископ Лінда, загалом розумний чоловік. Я, бач, возив його туди, щоб він подивився на той чудодійний Абсолют оком фахівця. Він досліджував там усе діло цілих три дні, весь час сидів у підвалі і...

— Навернувся! — вигукнув Марек.

— Де там! Мабуть, він уже такий загартований щодо бога — або ще більший атеїст, ніж ти, не знаю; але через три дні він прийшов до мене й каже, що з католицької точки зору про бога не може бути й мови, що церква категорично відкидає й засуджує пантеїстичну гіпотезу як єресь; одне слово, це зовсім не легальний, законний бог, підтримуваний авторитетом церкви, отож він, як священик, мусить кваліфікувати все це як шахрайство, оману і єресь. Дуже розумно говорив.

— То він не відчув там ніяких надприродних явищ?

— Та ні, він усе там пережив: і осяяння, і чудотворство, і екстаз, і все. Він не заперечує, що все це там відбувається.

— Ну, а як же він це пояснює?

— Ніяк. Каже, що церква не пояснює, а наказує або забороняє. Одне слово, він категорично відмовився компрометувати церкву новим, ще не дослідженим богом. Принаймні так я його зрозумів... А знаєш, що я купив оту церкву на Білій горі?

— Нащо?

— Вона найближче до Бржевнова. Триста тисяч заплатив! Запропонував її писемно й усно тому Абсолютові там у підвалі, щоб він перебрався туди. Цілком пристойна бароккова церква; крім того, я наперед погодився на будь-яке потрібне переобладнання. І дивна річ: за кілька кроків від церкви, у будиночку номер чотириста п'ятдесят сім, позавчора стався класичний випадок екстазу з одним монтером; а в самій церкві — ніяких, ну ніякісіньких чудес! Один випадок був аж у Вршовицях, два — навіть у Коширжах, а на Петршинській станції бездротового телеграфу — просто-таки епідемічний спалах релігійності. Всі радіотелеграфісти, що там працюють, раптом з доброго дива почали передавати на весь світ екстатичні радіограми — якесь нове євангеліє: мовляв, бог знову сходить у світ, щоб спасти його, і отаку всячину. Подумай лишень, яке страмовище! Тепер прогресивні газети скубуть міністерства зв'язку, аж пір'я летить; кричать, що "клерикалізм випускає пазури" і всякі такі дурниці. Поки що ніхто не здогадується, що це якось пов'язане з карбюратором. Мареку, — додав Бонді пошепки, — я щось тобі скажу, але це таємниця: тиждень тому таке сталося з нашим військовим міністром.

— З ким? — вигукнув Марек.

— Тихо! З військовим міністром. Він був у своїй віллі в Дейвіцях, і раптом на нього зійшло осяяння. Другого дня вранці він вишикував увесь празький гарнізон і почав промовляти перед ним про вічний мир та закликати вояків до мученичества. Звичайно, йому зразу довелось

подати у відставку. В газетах надрукували, ніби він нагло захворів. Отаке-то, друзяко.

— Уже й у Дейвіцях, — тужно мовив інженер. — Це ж страхіття, Бонді, як воно розповзається.

— Невтримно, — погодився пан Бонді. — Один чоловік перевіз фортепіано з тієї зачумленої Міксової вулиці аж на Панкрац, то через двадцять чотири години весь діл охопило...

Пан Бонді не договорив. Увійшов кур'єр і доповів, що прибув єпископ Лінда. Марек почав квапливо прощатись, але Бонді втиснув його назад у крісло й сказав:

— Тільки сиди й мовчи; цей єпископ — чарівний чолов'яга.

А вікарний єпископ Лінда вже входив до кабінету. То був невисокий веселий добродій у золотих окулярах, з насмішкуватим ротиком, по-священицькому стиснутим у пресимпатичну курячу гузку. Бонді відрекомендував йому Марека як власника того нещасливого бржевновського підвалу. Єпископ задоволено потирав руки, а інженер Марек злісно мурмотів щось про те, що йому, мовляв, дуже приємно, але на обличчі мав затятий вираз, який ніби промовляв: "Поцілуй мене кудись, сутаннику". Єпископ закопилив губенята і жваво обернувся до Бонді.

— Пане голово, — бадьоро сказав він після кількох загальних фраз. — Я прийшов до вас у вельми делікатній справі. Вельми делікатній, — повторив він зі смаком. — Ми обговорювали вашу... м-м... вашу проблему в консисторії. Його превелебність, наш архіпастир, схильний уладнати цю прикру історію по змозі тихіше. Розумієте, оту непристойну комедію з чудесами. Даруйте, я не хочу зачіпати честь пана... пана власника...

— Будь ласка, говоріть, — похмуро мотнув головою Марек.

— Ну, одне слово, весь той скандал. Його превелебність зволили висловитись так, що з погляду віри й розуму не може бути нічого прикрішого, ніж оте безбожне, просто-таки блюзнірське порушення законів природи...

— Дозвольте! — обурено вигукнув Марек. — Закони природи будьте ласкаві полишити нам. Ми ваших догматів не чіпаємо!

— Помиляєтесь, добродію, — жваво відповів вікарний єпископ. — Помиляєтесь. Наука без догматів — це лише купка сумнівних тверджень. Але гірше те, що ваш Абсолют суперечить церковним законам. Він не узгоджується з ученням про святощі. Не рахується з церковними традиціями. Грубо порушує вчення про святу трійцю. Не зважає на апостольську ієрархію. Не піддається навіть церковним екзорцизмам . І так далі. Одне слово, поводиться так, що ми мусимо категорично відкинути його.

— Ну, ну, — примирливо озвався пан Бонді. — Поки що він поводився досить... пристойно.

Вікарний єпископ остережливо підняв палець.

— Поки що — так. Але ми не знаємо, як він поводитиметься далі. Завважте, пане голово, — він раптом перейшов на довірчий тон. — Вам ідеться про те, щоб не було скандалу. Нам також. Ви б хотіли непомітно усунути цю прикрість як практична людина. Ми теж — як божі слуги й представники. Ми не можемо допустити, щоб з'явився якийсь новий бог чи навіть нова релігія.

— Слава богу, — зітхнув з полегкістю Бонді, — я знаю, що ми домовимося.

— Чудово! — вигукнув єпископ, радісно блискаючи окулярами. — Головне — домовитись! Високоповажана консисторія постановила, що з

огляду на інтереси церкви вона, як виняток, може взяти під свою опіку той ваш... м-м... Абсолют; вона спробує привести його до згоди з католицьким віровченням і оголосить будинок номер тисяча шістсот п'ятдесят один у Бржевнові чудотворним місцем для богомілля і...

— Ого! — вигукнув Марек і схопився.

— Вибачте! — владно кинув єпископ. — Чудодійним місцем для богомілля; одначе з деякими застереженнями. Перша умова: щоб у вищезгаданому номері виробництво Абсолюту обмежилося до найменшої можливої міри; щоб там вироблявся тільки слабенький, мало вірулентний, дуже розріджений Абсолют, що виявлявся б не так непогамовно і тільки спорадично, як було в Лурді . А інакше ми не можемо взяти на себе відповідальність.

— Гаразд, — погодився пан Бонді. — А далі?

— Далі, — провадив єпископ, — щоб його виробляли тільки з вугілля, добутого в Малих Сватоньовицях. Як ви, з ласки вашої, самі знаєте, це чудотворне місце , місце культу діви Марії; тож, сподіваємося, з допомогою того ж таки тамтешнього вугілля ми влаштуємо в тисяча шістсот п'ятдесят першому номері в Бржевнові осередок культу матері божої.

— Як вам завгодно! — відказав Бонді. — Ще щось?

— По-третє, ви зобов'яжетесь, що більше ніде, ні тепер, ні в майбутньому, Абсолюту вироблятись не буде.

— Цебто як?! — вигукнув голова правління МЕАТ. — А наші карбюратори?

— Ніколи не будуть уведені в дію, крім того єдиного, бржевновського, що стане власністю святої церкви, і тільки церква буде ним користуватись.

— Дурниця, — заперечив пан Бонді. — Карбюратори будуть вироблятись. Через три тижні їх буде складено десять штук. За перше півріччя — тисячу двісті. За рік — десять тисяч. Стільки в нас уже заплановано.

— Ая вам кажу, — мовив вікарний єпископ тихо й солодко, — що через рік не буде працювати жоден карбюратор.

— Чого б то?

— Того, що ні релігійним людям, ні атеїстам не потрібен реальний, активний бог. Не потрібен, панове. Це виключено.

— А я вам кажу, — запально втрутився Марек, — що карбюратори будуть! Тепер... Тепер я сам за них; саме через те я хочу їх, що ви їх не хочете. Всупереч вам, ваша єпископська милосте, навсупереч усім забобонам, навсупереч усьому вашому Римові! І я перший вигукну, — інженер Марек набрав повні груди повітря й прокричав з немелодійним запалом: — Хай живе Perfect Carburator!

— Побачимо, — зітхнувши, сказав вікарний єпископ Лінда. — Ви, панове, самі переконаєтеся, що високоповажна консисторія мала рацію. Не далі як за рік ви самі припините виробництво Абсолюту. Але доти скільки шкоди, скільки шкоди він наробить! Панове, ради бога, не думайте, що церква впроваджує бога в світ! Церква його тільки обмежує й скеровує. А ви, панове безвірники, дозволяєте йому розмножитись, ніби повінь. Корабель святого Петра перетриває й цей новий потоп; він, як Ноїв ковчег, перепливе через море Абсолюту. Але вашому сучасному суспільству, — гучним голосом вигукнув єпископ, — буде непереливки!

РОЗДІЛ VI

МЕАТ

— Панове, — сказав голова правління Г. Х. Бонді на нараді правління фірми МЕАТ 20 лютого. — Можу повідомити вас, що вчора один щойно збудований корпус нового заводського комплексу на Височанах здано в експлуатацію. Найближчими днями почнеться серійне виробництво карбюраторів — для початку по вісімнадцять штук на день. У квітні вже розраховуємо на шістдесят п'ять штук. На кінець травня — двісті штук щодня. Ми проклали п'ятнадцять кілометрів власних залізничних колій — головним чином для завезення вугілля. Встановлюється дванадцять парових казанів. Розпочато будівництво нового житлового кварталу для робітників.

— Дванадцять парових казанів? — недбало, ніби між іншим перепитав доктор Губка, лідер опозиції.

— Так, поки що дванадцять, — підтвердив пан Бонді.

— Дивно, — сказав доктор Губка.

— Я вас питаю, панове, — сказав пан Бонді, — що дивного в дванадцяти парових казанах? Для такого великого виробничого комплексу...

— Авжеж! — озвались голоси.

Доктор Губка іронічно всміхнувся.

— А нащо п'ятнадцять кілометрів залізничних колій?

— Для довозу вугілля та сировини. За розрахунками, коли завод досягне повної потужності, буде потрібно вісім вагонів вугілля щодня. Я не розумію, що може мати доктор Губка проти завезення вугілля.

— А те, — вигукнув доктор Губка, схопившись, — що вся ця історія вкрай підозріла. Так, панове, надзвичайно підозріла. Пан голова правління примусив збудувати завод для виробництва карбюраторів. Карбюратор, як він запевнив нас, — єдина рушійна сила в майбутньому. Карбюратор, як він недвозначно твердив, може розвинути тисячі кінських сил на одному відрі вугілля. А тепер голова розказує нам про якихось дванадцять парових казанів та про цілі вагони вугілля для тих казанів. Панове, прошу вас, поясніть мені, чому тоді відра вугілля не вистачить для нашого заводу? Нащо нам установлювати парові казани, коли ми можемо мати атомні двигуни? Панове, коли весь цей карбюратор — не афера, тоді я не розумію, чому пан голова не встановлює на нашому новому заводі таких двигунів. Я цього не розумію — і ніхто не розуміє. Чому пан голова не довіряє тим своїм карбюраторам настільки, щоб установити їх на наших власних заводах і фабриках? Панове, це дуже погана реклама для наших карбюраторів, коли сам виробник не хоче або не може їх використовувати! Панове, прошу вас, запитайте пана голову правління, які в нього мотиви. Щодо мене, то я вже маю свою думку. Я скінчив.

І доктор Губка рішуче сів, переможно просурмивши носом у хусточку.

Члени правління пригнічено мовчали: обвинувачення, висунуте доктором Губкою, було аж занадто ясне. Пан Бонді не зводив очей від паперів; у його обличчі ніщо й не здригнулось.

— М-м-м... — примирливо озвався старий Розенталь. — Пан голова нам усе пояснить. Ну, звісно, все з'ясується, панове. Я гадаю, що... м-м-м... звісно... в найкращому розумінні. Пан доктор Губка має певну... м-м-м... звісно... щодо того, що він нам сказав.

Пан Бонді нарешті звів очі.

— Панове, — тихо сказав він, — я пред'явив вам схвальний відгук наших інженерів про карбюратор. Усе справді так, як вам сказали. Карбюратор — це не афера. Ми виготовили десять штук на спробу. Всі працюють бездоганно. Ось вам точні дані. Карбюратор номер один приводить в рух водогінну помпу на Сазаві, працює без зупинки вже два тижні. Номер два — землечерпалка на горішній Влтаві — працює прекрасно. Номер три — в дослідній лабораторії брненської політехніки. Номер чотири — пошкоджено під час перевезення. Номер п'ять — освітлює Градець-Кралове. Це десятикілограмовий зразок. П'ятикілограмовий номер шість — на млині в Сланому. Номер сьомий установлено для центрального опалення кварталу житлових будинків у Новому Месті. Власник тих будинків — присутній тут фабрикант Махат. Прошу, пане Махат!

Той, до кого зверталися — вже літній добродій, — ніби прокинувся зі сну.

— Перепрошую?

— Ми хочемо спитати, як діє ваше центральне опалення.

— Що? Яке опалення?

— У ваших нових будинках, — лагідно пояснив пан Бонді.

— У моїх будинках? Я не маю ніяких будинків.

— Ну-ну-ну! — озвався пан Розенталь. — Ви ж торік будували.

— Я? — здивувався Махат. — Ваша правда, будував; але я, розумієте, вже подарував ті будинки. Роздав, розумієте?

Пан Бонді пильно подивився на нього.

— Кому, пане Махат?

Махат ледь зашарівся:

— Ну, бідним людям, розумієте? Я оселив там бідних людей. Я... я, бачте, дійшов до такого переконання, і... одне слово — бідним людям, розумієте?

Пан Бонді не спускав з нього очей, наче слідчий.

— А чому, пане Махат?

— Я... ну, я чогось мусив так зробити, — розгубився Махат. — Отак якось найшло на мене... Ми повинні бути святими, розумієте?

Голова правління МЕАТ нервово затарабанив пальцями по столу.

— А ваша родина? Махат радісно заусміхався;

— О, ви знаєте, ми в цьому всі згодні. Ці бідні люди такі святі! Серед них є хворі... Моя дочка слугує їм, розумієте? Ми всі так змінилися!

Пан Бонді опустив погляд. Махатова дочка Елен, білява Елен, Елен з сімдесятьма мільйонами посагу слугує хворим! Елен, що могла, що мала, що вже наполовину погодилася стати пані Бонді! Г. Х. Бонді закусив губу. Гарний сюрприз, нема що казати!

— Пане Махат, — почав він здушеним голосом, — я тільки хотів спитати, як вас опалює ваш новий карбюратор.

— О, знаменито! У всіх тих будинках так тепло, так гарно! Немовби вони опалюються безмежною любов'ю! Ви знаєте, — заговорив Махат натхненно, втираючи сльози, — хто увійде туди, той раптом стає зовсім іншою людиною. Там так, наче в раю. Ми живемо, немов на небі — всі ми. Ах, прийдіть до нас, будьте з нами!

— Ви бачите, панове, — згнітивши серце, сказав пан Бонді, — що карбюратори працюють так, як я вам обіцяв. Прошу вас не ставити дальших запитань.

— Ми тільки хочемо знати, — войовниче вигукнув доктор Губка, — чому не встановлюють карбюраторів на новому заводі! Чого це ми маємо палити дорогим вугіллям, запроваджуючи для інших атомну енергію? Чи збирається пан Бонді повідомити свої резони?

— Не збирається, — відрубав Бонді. — Ми палитимемо вугіллям. З причин, відомих мені, для нашого виробництва атомна енергія непридатна. Ну, годі, панове! Всю цю справу я розглядаю як питання довіри до мене.

— Якби ви знали, — озвався Махат, — як гарно людині в стані святості! Панове, раджу вам щиро: роздайте все, що маєте! Будьте бідними й святими, зречіться мамони і моліться єдиному богові!

— Ну, ну, — почав укоськувати його пан Розенталь. — Пане Махат, ви дуже славний і милий чоловік, так, так, дуже славний... Але знаєте, пане Бонді, я довіряю вам. Знаєте, що? Пришліть мені один такий карбюратор для центрального опалення! Панове, я спробую, га? Що там балакати! Так, так, пане Бонді!

— Ми всі брати перед богом, — з осяйним лицем провадив Махат. — Панове, віддайте завод біднякам! Я пропоную перетворити МЕАТ на релігійну громаду Покірних Сердець. Ми будемо зерням, з якого виросте дерево боже. Царство боже на землі.

— Прошу слова! — кричав доктор Губка.

— То що, пане Бонді? — наполягав старий Розенталь. — Бачте, я за вас. Так, так, позичте мені один такий карбюратор! Пане Бонді!

— Бо сам бог сходить на землю! — екстатично провіщав Махат. — Слухайте заповідь його: "Будьте як святі й неімущі; відкрийте серце своє вічності; будьте чисті в любові своїй". Знаєте, панове...

— Прошу слова! — хрипів доктор Губка.

— Тихо! — гримнув голова правління Бонді, блідий, з вогнем в очах, і підвівся в усій своїй стокілограмовій величі. — Панове, якщо вам не до вподоби завод карбюраторів, я можу взяти його у свою власність. За дотеперішні витрати розрахуюся з вами до гелера. Я складаю з себе повноваження, панове. Бувайте здорові. Доктор Губка схопився з місця.

— Панове, я протестую! Ми протестуємо! Ми не продамо виробництво карбюраторів! Панове, це ж такий чудовий товар! Даруйте, ми нікому не дозволимо заморочити собі голову так, щоб ми зреклись такого прибуткового діла! Дозвольте, панове...

Пан Бонді задзвонив у дзвоник.

— Друзі, — промовив він засмучено, — облишмо це поки що. Мені здається, що наш колега Махат... м-м... трошечки нездужає. Що ж до карбюраторів, то я, панове, гарантую стоп'ятдесятипроцентний дивідент. Пропоную закінчити дебати.

Доктор Губка знову попросив слова.

— Я пропоную, панове, щоб кожному з членів правління надали один карбюратор, так би мовити, на експертизу!

Пан Бонді подивився на всіх присутніх; у його обличчі щось тіпалось, він хотів щось сказати, але тільки здвигнув плечима й процідив крізь зуби:

— Гаразд.

РОЗДІЛ VII

Go on

— Як там наш курс у Лондоні?

— Акції MEAT — учора тисяча чотириста сімдесят. Позавчора сімсот двадцять.

— Добре.

— Інженера Марека обрано почесним членом сімдесяти наукових товариств. Він напевне одержить Нобелівську премію.

— Добре.

— Потік замовлень з Німеччини. Понад п'ять тисяч карбюраторів.

— Ага.

— З Японії дев'ятсот замовлень.

— Ти диви!

— У Чехії зацікавлення невелике. Три нових замовлення.

— Гм... Можна було сподіватись. Розумієте, наші мізерні масштаби...

— Російський уряд замовив зразу двісті штук.

— Добре. А в сумі?

— Тринадцять тисяч замовлень.

— Добре. Як там з будівництвом?

— Цех атомних автомобілів уже перекрили. Секція атомних літаків через тиждень розпочне роботу. Кладуть фундаменти цеху атомних локомотивів. Одне крило цеху суднових двигунів уже працює.

— Стривайте. Запровадьте назви "атомобіль", "атомотор", "атомотив", розумієте? А як там у Крольмуса з атомною гарматою?

— Уже виготовляє модель у Пльзені. Наш атомний циклокар кінчає на брюссельському автодромі тридцяту тисячу кілометрів. Досяг швидкості двісті сімдесят кілометрів на годину. На іііівкілограмові атомоторки маємо за останні два дні сімдесят тисяч замовлень.

— А ви ж казали щойно, що всього тринадцять тисяч.

— Тринадцять тисяч стаціонарних атомних казанів. Вісім тисяч обігрівальних установок для центрального опалення. Майже десять тисяч автомобілів. Шістсот двадцять тисяч атомних літаків. Наш літак "А-сім" долетів з Праги до Мельбурна не заправляючись; усі на літаку здорові. Ось телеграма.

Пан Бонді підвівся.

— Так це ж чудово, друзяко!

— У відділі господарських машин п'ять тисяч замовлень. У відділі малих двигунів — двадцять дві тисячі. Сто п'ятдесят атомних помп. Три атомні преси. Дванадцять атомних печей для високих температур. Сімдесят п'ять атомних радіотелеграфних станцій. Сто десять атомних локомотивів — переважно для Росії. Ми заснували генеральні агентства в сорока восьми столицях. Американський "Steel-Trust" , берлінська AEG, італійський ФІАТ, Маннесман , Крезо і шведські металургійні заводи пропонують об'єднатися. Крупп купує наші акції за будь-яку ціну.

— Як новий випуск?

— У тридцять п'ять разів перевищений. Газети пророкують двохсотпроцентний супердивідент. Між іншим, газети взагалі більше ні про що не пишуть — тільки про нас. Соціальна політика, спорт, наука, техніка — скрізь тільки карбюратор. Наш німецький кореспондент надіслав нам сім тонн газетних вирізок, французький — чотири центнери, англійський — цілий вагон. Наукова, фахова література про атомний двигун, що має вийти в цьому році, оцінюється в шістдесят тонн. Англо-японська війна припинилася через брак зацікавлення громадськості. В самій Англії дев'ять тисяч безробітних шахтарів. У бельгійському кам'яновугільному басейні стався бунт: чотири тисячі загиблих. Більше половини вугільних шахт на всьому світі припинили роботу. Переповнені нафтосховища в Пенсільванії загорілись. Пожежа триває.

— Пожежа триває, — мрійно повторив Бонді. — Пожежа триває! Боже, це ж тріумф!

— Голова правління Банської вугільної компанії застрелився. Біржа просто шаленіє. В Берліні сьогодні вранці наш курс піднявся вище восьми тисяч. Рада міністрів засідає без перерви: хочуть оголосити воєнний стан. Пане голово, це не винахід, це переворот!

Пан Бонді й генеральний директор МЕАТ мовчки дивились один на одного. Ні той, ні той не були поетами, але в ту хвилину їхні душі співали.

Директор присунувся зі стільцем ближче й сказав півголосом:

— Пане голово, Розенталь збожеволів.

— Розенталь?! — вигукнув Г. Х. Бонді.

Директор невесело кивнув головою.

— Зробився ортодоксальним іудаїстом. Ударився в талмудичну містику, в кабалу. Пожертвував десять мільйонів на сіонізм. Недавно жахливо посварився з доктором Губкою. Той, бачте, записався в "чеські брати" .

— Вже й Губка!

— Так. Я гадаю, що цю заразу в наше правління заніс Махат. Ви не були на останньому засіданні, пане голово. То було страхіття — всі до самого ранку говорили тільки на релігійні теми. Губка запропонував, щоб ми передали свої заводи робітникам. На щастя, проголосувати про це забули. Всі були наче подурілі.

Пан Бонді гриз нігті.

— Слухайте, що мені з ними робити?

— Гм... А що тут зробиш? Це "якийсь епідемічний невроз. Уже й у газетах дещо проскакує, правда, всі газети заповнені самим карбюратором, і ні на що більше не лишається місця. Безліч випадків релігійного екстазу. Якась психічна інфекція, чи що. Я недавно бачив доктора Губку: він коло Промбанку проповідував перед натовпом щось у такому дусі, щоб ми просвітили свої душі й торували шлях богу. Страшенні дурниці говорив. І навіть творив чудеса. З Форстом — те саме. Розенталь зовсім здурів. Міллер, Гомола й Колатор виступили з пропозицією про добровільну бідність. Уже й правління скликати не

можна. Це ж справжня божевільня, пане голово. Доведеться вам самому давати раду всьому.

— Пане директоре, це ж просто жах! — прошепотів Г. Х. Бонді.

— Атож. Ви чули про Цукробанк? Там охопило зразу всіх службовців. Повідкривали каси й заходились роздавати гроші всім, хто прийде. І навіть палили банкноти пачками на вогнищі, розкладеному в головному касовому залі. Якийсь "релігійний більшовизм", сказав би я.

— В Цукробанку? А там нема нашого карбюратора?

— Є. Для центрального опалення. Цукробанк був перший, що придбав його. Тепер поліція закрила банк. Бо, ви знаєте, і адміністрацію, і навіть директорів захопило.

— Пане директоре, я забороняю продавати карбюратори банкам.

— Чому?

— Забороняю, і квит! Хай топлять вугіллям!

— Трохи запізно. Всі банки вже встановлюють нашу систему опалення. А тепер ми монтуємо його в парламенті й усіх міністерствах. Центральний карбюратор на Штваніці вже готовий, він має освітлювати всю Прагу. П'ятдесятикілограмовий велетень, розкішний двигун. Післязавтра о шостій годині його урочисто введуть в дію. Мають бути присутні президент, староста Праги, магістрат і представники МЕАТ. Ви повинні прийти. Насамперед ви.

— Боронь боже! — перелякано вигукнув Бонді. — Ні, ні, нізащо в світі. Я не піду.

— Треба, пане голово. Ми ж не можемо послати туди Розенталя або Губку. Адже то буйні божевільні. Вони б там наговорили бозна-чого. Тут ідеться про репутацію фірми. Староста міста має підготовану промову на честь нашого витвору. Прибудуть представники дипломатичного корпусу й закордонної преси. Велике свято. Як тільки на вулицях засвітиться світло, повсюди військові оркестри заграють туш, співатимуть хори співочого товариства "Глаголь", Кржижкрвського, Дедрасбора , учительський хор, буде фейєрверк і салют — сто один гарматний постріл, ілюмінація Празького Граду і ще бозна-що. Пане голово, ваша присутність там необхідна.

Г. Х. Бонді стомлено підвівся.

— Боже, о боже, якщо можеш, — зашепотів він, — звільни мене від чаши сієї...

— То підете? — допитувався невблаганний директор.

— Боже, боже, нащо ти покинув мене!

РОЗДІЛ VIII

На землечерпалці

На Влтаві, трохи вище Штеховиць, нерухомо стояла у вечірньому присмерку землечерпалка МЕ-28. Начеплені на безкінечний ланцюг ковші вже перестали виносити нагору холодний пісок із влтавського дна; вечір був теплий і тихий, пропахлий свіжоскошеною травою та подихами лісу. На північному заході ще світилась спокійна жовтогаряча вечірня заграва. Серед віддзеркаленого у воді неба де-не-де зблискувала божественною іскрою хвилька: сяйне, зашумить і розтане в фосфоричній гладіні.

Від Штеховиць плив до землечерпалки човен; плив поволі проти бистрої течії, чорний на тлі ясної річки, ніби жук-плавунець.

— Хтось до нас їде, — спокійно мовив матрос Кузенда, що сидів на кормі землечерпалки.

— Двоє, — трохи перегодя докинув механік Брих.

— Я вже знаю хто, — сказав пан Кузенда.

— Ота парочка зі Штеховиць, — відказав Брих.

— Піду заварю їм кави, — вирішив пан Кузенда й спустився вниз.

— Так, так, дітки! — загукав пан Брих до човна. — Лівіше! Лівіше! Дівчино, давайте мені руку, отак! І гоп — нагору!

— Ми з Пепиком... — почала дівчина, опинившись на палубі. — Ми... ми хотіли...

— Добривечір, — привітався молодий робітник, що піднявся на палубу вслід за нею. — А де ж пан Кузенда?

— Пан Кузенда варить каву, — відповів механік. — Сідайте. Дивіться, ще хтось сюди пливе. Це ви, пекарю?

— Я! — озвався голос. — Добривечір, пане Брих. Везу вам поштаря та пана лісника.

— Ну, то гайда нагору, брати, — сказав пан Брих. — Як пан Кузенда зварить каву, так і почнемо. Хто ще приїде?

— Я, — почулося з-за борту землечерпалки. — Я, Гудец, хочу вас послухати.

— Здорові були, пане Гудец, — сказав механік униз. — Піднімайтесь нагору, тут є драбинка. Зачекайте, я вам подам руку, пане Гудец, ви ж тут іще не були.

— Пане Брих, — гукали ще якісь люди з берега, — пошліть по нас човна, гаразд? Ми хочемо до вас!

— Змотайтеся по них, ви, там унизу! — сказав пан Брих. — Хай кожному дістанеться слова божого. Брати й сестро, сідайте, сідайте. Тут чисто, відколи в нас поставили кальбуратор. Брат Кузенда принесе вам кави, та й почнемо. Здорові були, хлопці. Лізьте нагору. — Потім пан Брих нахилився над люком, драбинка в якому вела вниз, у нутро землечерпалки. — Агов, Кузендо, на палубі десятеро!

— Гаразд, — озвався знизу приглушений голос. — Уже несу.

— Ну, то сідайте, — припрошував Брих. — Пане Гудец, у нас тут є сама кава; гадаю, ви не образитесь.

— Та що ви! — запевнив пан Гудец. — Я тільки хотів бачити ваше... вашу... ваше засідання.

— Наші молитовні збори, — спокійно поправив його Брих. — Розумієте, тут ми всі брати. Треба вам знати, пане Гудец: я був алкоголік, а Кузенда вдарився в політику, і ось раптом зійшла на нас благодать. І оці брати й сестра, — він показав рукою круг себе, — їздять до нас щовечора молитись про такий самий духовний дар. Осьде у пекаря була ядуха, а Кузенда його зцілив. Ну, пекарю, розкажіть, як воно було.

— Кузенда поклав на мене руки, — тихо, екстатично промовив пекар, — і враз у мене в грудях розлилося таке тепло. Знаєте, так, наче щось усередині луснуло, і я почав так дихати, наче по небу літав.

— Стривайте, пекарю, — поправив його Брих. — Кузенда не накладав рук. Він і сам не знав, що творить чудо. Він тільки зробив на вас рукою отак-о, а ви тоді сказали, що можете дихати. Ось як воно було.

— І ми були при тому, — докинула дівчина з Штеховиць. — У пана пекаря тоді було сяйво навкруг голови. А мені потім пан Кузенда замовив сухоти, правда, Пепику?

Юнак із Штеховиць підтвердив:

— Це чистісінька правда, пане Гудец. Але те, що сталося зі мною, ще дивніше. Я не був порядний, пане Гудец; я вже й у тюрмі сидів — за крадіжку та й ще за дещо, розумієте? Ось пан Брих може вам сказати.

— Та це пусте, — махнув рукою Брих. — Вам тільки благодаті бракувало. Але тут, у цьому місті, пане Гудец, діються дивні речі. Та ви, мабуть, і самі відчуваєте. Брат Кузенда вміє гарно про це говорити, бо він колись ходив на мітинги. Дивіться, він уже йде.

Усі обернулись до люка, що вів з палуби в машинний відділ. З того люка виринула бородата фізіономія з вимушеною, розгубленою усмішкою, мов у людини, яку підпихають ззаду, а вона вдає, ніби нічого не діється. Кузенду вже було видно до пояса — в обох руках він держав великий лист бляхи, на якому стояли кухлики та консервні бляшанки. Він якось непевно всміхався і все піднімався вгору. Уже видно було його ступні на рівні палуби, а пан Кузенда все піднімався зі своїми кухликами. Аж на висоті півметра над люком він спинився, перебираючи ногами: вільно висів у повітрі й видимо намагався дістати ступнями палубу.

Панові Гудецу здавалося, що це сон.

— Що з вами, пане Кузендо? — вигукнув він майже злякано.

— Нічого, нічого, — заспокоїв його Кузенда, відштовхуючись ногами від повітря, і пан.Гудец згадав, що колись, як він був малий, у нього над ліжечком висів образок ушестя господнього і на тому образку Христос та апостоли отак самісінько висіли в повітрі, веслуючи ногами, але без такого збентеженого виразу.

Раптом пан Кузенда сіпнувся вперед і поплив, поплив у вечірньому повітрі над палубою, немовби його ніс лагідний вітрець. Часом він піднімав ногу, ніби хотів ступнути вперед, та видимо боявся за свої кухлики.

— Будьте ласкаві, — візьміть цю каву, — сказав він квапливо.

Механік Брих підняв обидві руки й забрав у нього лист із кухликами. Тоді Кузенда звісив ноги, схрестив руки на грудях, зависнувши нерухомо, з ледь схиленою набік головою, і почав:

— Вітаю вас, брати. Не бійтеся, що я літаю. Це тільки знак. Панночко, ви беріть отой кухлик, що з квіточками.

Механік Брих роздавав кухлики та бляшанки. Ніхто не важився щось сказати; ті, хто ще не бував тут, зацікавлено дивились на Кузендину левітацію. Старші гості помалу сьорбали каву, а між ковтками ніби молились.

— Уже випили? — трохи перегодя спитав Кузенда й широко розплющив бляклі, сповнені екстазу очі. — Ну, то я почну. — Тоді прокашлявся, хвильку помовчав і справді почав: — У ім'я отця! Браття і сестро, ми зійшлися для молитви на цій землечерпалці, де нам являється благодать. Я не буду відсилати геть безвірників та глузівників, як роблять спірити. Пан Гудец прийшов як безвірник, а пан лісник тішився, що побачить кумедію. Вітаю вас обох, але щоб ви знали, як я бачу вас наскрізь завдяки тій благодаті, то ви, ліснику, дудлите горілку й проганяєте вбогих людей з лісу, і батькуєте їх, коли треба й коли не

треба. Не робіть так. А ви, пане Гудец, іще більший шахраюга, таж ви самі добре знаєте, про що я кажу, а гарячкуватий аж занадто. Віра вас направить і спасе.

На палубі панувала глибока тиша. Пан Гудец, похмурий, не підводив очей. Лісник хлипав, шморгав носом і тремтячою рукою налапував кишеню.

— Я знаю, пане ліснику, — ласкаво мовив згори Кузенда, — що вам хочеться закурити. То закуріть собі. Ви тут у себе вдома.

— Рибки, — зашепотіла дівчина, показуючи рукою на гладінь Влтави. — Диви, Пепику, як ті коропці припливли послухати.

— То не коропці, — озвався осяяний благодаттю Кузенда. — То дергуни, чи окуні. А ви, пане Гудец, не мучтеся своїми гріхами. Гляньте на мене: я ні про що не дбав, тільки про саму політику. А я вам кажу, що й це гріх. А ви, ліснику, не плачте, я ж не хотів вас уразити. Хто раз спізнав благодать, той бачить людей наскрізь. Брих, адже правда, що ви читаєте в душі кожного?

— Читаю, — потвердив пан Брих. — Он пан поштар саме думає, що якби ви та помогли його донечці. У неї золотуха, правда, поштарю? Пан Кузенда їй поможе, тільки приведіть її сюди.

— Кажуть — "забобони", "забобони"... — мовив Кузенда. — Браття, якби мені перше хто був сказав про бога, я б із нього тільки посміявся. Такий був зіпсутий. А коли нам тут, на землечерпалці, поставили отой новий двигун, що без пального крутиться, то вся брудна робота відпала. Еге ж, пане Гудец, це перше чудо, що тут сталося: той кальбуратор усе робить сам, наче має людський розум. І землечерпалка оця пливе сама собою, куди має плисти, і дивіться, як міцно стоїть на місці. Он гляньте, якорі ж підняті. Вона стоїть без якорів, а тоді знову пливе сама туди, де треба чистити дно, і сама пускається до роботи, і сама перестає. Нам,

себто Брихові й мені, й за холодну воду братись не треба. І хай мені хто скаже, що це не чудо. А коли ми це діло побачили, правда ж, Бриху, то зачали міркувати, і врешті нам стало ясно. Це божа землечерпалка, це залізна церква, а ми тут ніби священики. Адже колись у давнину господь бог являвся людям у джерелах або, як у стародавніх греків, у дубах, а часом і в жінках, то чом це він не може явитись і в землечерпалці? Чого б то йому гребувати машиною? Машина бува чистіша за черницю, а в Бриха тут усе начищено, мов у буфеті в доброї господині. Це я так, між іншим. І, щоб ви знали, бог не такий безконечний, як кажуть католики. Він має в поперечнику метрів із шістсот, а по краях уже слабший. Найсильніший він отут, на землечерпалці. Тут він творить чудеса, а на березі тільки посилає осяяння та навертає до віри; а в Штеховицях, коли вітер свіжий, чути лише такі святі пахощі. Тут повз нас пропливали веслярі з "Блискавки" та з Чеського веслярського клубу, і на них усіх теж зійшла благодать. Отака сила в нього тут. А чого той бог від нас хоче, це можна тільки відчути отут, усередині, — виголосив Кузенда, патетичним жестом показуючи на серце. — Я знаю, що він не терпить політики й грошей, великого розуму, гордості, пихи, знаю, що він страшенно любить дітей і тварин, що він дуже радіє, коли ви сюди приходите, і що він схвалює добрі діла. Він великий демократ, браття. Нам, тобто Брихові й мені, пече руки кожен гелер, поки не купимо на нього кави для всіх. У ту неділю було тут душ кількасот, і на обох берегах сиділи, то знаєте, кава у нас примножилася так, що на всіх вистачило, та ще яка була кава! Але то, браття, все тільки знаки. Найбільше чудо — це те, що він робить з нашими почуттями. Так тобі гарно тоді буває, що аж мороз поза спиною біжить. Часом здається тобі, ніби ось-ось помреш від любові та щастя, ніби ти — одне ціле з отією водою, що внизу, і з усіма тваринками, і з землею та камінням, або немов тебе колихає на руках якийсь велетень і до серця пригортає — ну, словами й не розкажеш. Усе довкола співає й бринить, ти розумієш усі німі мови, і воду, і вітер, і все бачиш, як воно одне з одним і з тобою пов'язане, враз усе розумієш краще, ніж якби в книжці читав. А іншим разом зійде на тебе, немов падучка, так що й піна на губах виступить. А інколи воно наростає помалу, але пройме тебе до останньої жилочки. Брати й сестро, нічого не бійтеся: он сюди пливуть

два жандарі, щоб нас розігнати, бо ми, мовляв, недозволене зборище. А ви спокійно чекайте та покладіться на землечерпального бога.

Було вже темно, але вся палуба землечерпалки й обличчя людей світилися ніжним сяйвом.

— Агов! — гукнув чоловічий голос. — Є там пан Кузенда?

— Тут! — промовив Кузенда херувимським голосом. — Піднімайтесь сюди, брати жандарі! Я знаю, що на мене заявив шинкар із Штеховиць.

На палубу піднялися два жандарми.

— Котрий з вас Кузенда? — спитав старший чином.

— Це я, — відказав Кузенда, підносячись трохи вище. — Прошу, пане вахмістре, йдіть сюди, нагору.

І враз обидва жандарми теж піднеслись у повітря й попливли вгору до Кузенди. Їхні ноги розпачливо намацували якусь опору, руки хапались за невідчутне повітря, чути було їхній частий, здушений віддих.

— Не бійтеся, жандарі, — велично промовив Кузенда, — молітеся вслід за мною: "Боже-отче, ти, що втілився в це судно..."

— Боже-отче, ти, що втілився в це судно... — хрипким голосом повторив старший жандарм.

— Боже-отче, ти, що втілився в це судно! — заголосив пан Гудец, падаючи навколішки, і до нього приєднався хор голосів.

РОЗДІЛ IX

Свято

Редактор Циріл Кевал, місцевий репортер празьких "Лідових", того дня надів чорний костюм і зразу по шостій годині вечора подався на Штваницю, щоб написати репортаж про урочисте відкриття нової Центральної карбюраторної електростанції для освітлення Великої Праги. Він пропхався крізь юрби цікавих, що затопили весь Петрський квартал, і крізь три ряди охорони проник аж до невеличкої бетонної споруди, обвішаної прапорами. З середини споруди чути було лайку монтажників — вони, звісно, не впоралися вчасно і тепер квапилися надолужити згаяне. Вся електростанція була схожа більше на громадську вбиральню. Біля неї, замислений, трохи схожий на заглиблену в філософські роздуми чаплю, походжав старенький редактор Чванчара з газети "Село".

Пан Чванчара ласкаво звернувся до молодого газетяра:

— Побиймося об заклад, пане колего, що сьогодні щось станеться. Я ще не бачив таких свят, щоб на них не скоїлась якась несосвітенна дурниця. А я, лебедику, вже сорок років газетяр.

— Метре, — докинув Кевал, — от диво, так диво, правда? Оцей ось будиночок освітлюватиме всю Прагу, і рухатиме трамваї та поїзди за шістдесят кілометрів, і тисячі фабрик, і...

Пан Чванчара скептично труснув головою.

— Побачимо, колего, побачимо. Нас, стару гвардію, вже ніщо не здивує, хоча... — тут пан Чванчара стишив голос до шепоту. — Завважте, колего, що тут навіть запасного карбюратора нема. Якби оцей поламався або, скажімо, його висадили в повітря, тоді... розумієте?

Кевала взяла досада, що він сам не дійшов до такої думки, і він став суперечити:

— Це виключено, метре. Я маю надійну інформацію. Ця електростанція поставлена тільки про людське око. Справжня станція десь інде; вона... вона... — шепотів він, показуючи пальцем собі під ноги. — Я не маю права казати, де. Ви помітили, метре, що в Празі весь час перебруковують вулиці?

— Вже сорок років, — задумливо відказав пан Чванчара.

— Отож, отож, — натхненно брехав Цйріл Кевал. — Розумієте, з воєнних міркувань. Величезна система підземних ходів. Склади, порохові погреби і так далі. Я маю цілком певну інформацію. Шістнадцять карбюраторних підземних фортів навколо Праги. Нагорі ані сліду, тільки футбольне поле, кіоск з газованою водою або патріотичний пам'ятник, хе-хе, розумієте? Через це ж і споруджують стільки пам'ятників.

— Юначе, — зауважив пан Чванчара. — Що там знає нинішнє покоління про війну! От ми б могли дещо розказати... Ага, он уже приїхав пан староста.

— І новий військовий міністр. Бачте, я ж вам казав. Ректор політехніки. Генеральний директор МЕАТ. Верховний рабин.

— Французький посол. Міністр громадських робіт. Колего, давайте пропихатися всередину. Архієпископ. Італійський посол. Голова верховного суду. Президент спортивного товариства "Сокіл". Ось побачите, колего, що когось забули запросити.

В ту хвилину Циріл Кевал поступився місцем якійсь дамі, а через те його відтіснили від старійшини газетярів і від входу, куди безперервним потоком ринули запрошені персони. Враз залунали звуки національного гімну, прогриміла команда почесній варті, і в супроводі почту з державних мужів у циліндрах та мундирах по червоному килимку ввійшов до будиночка глава держави. Пан Кевал зіп'явся навшпиньки, проклинаючи свою галантність: "Тепер, — сказав він собі, — я вже нізащо

не пропхаюсь туди. Чванчара правду каже, — міркував він далі, — неодмінно щоразу втнуть якусь дурницю. Збудували таку маленьку будочку для такого великого свята! Ну що ж, Чеське телеграфне агентство розмалює все, придумає й якусь приправу: "глибоке зворушення", "грандіозний прогрес", "стихійні овації главі держави".

Гомін у будиночку раптом затих, і хтось почав торохтіти урочисту промову. Пан Кевал позіхнув і з руками в кишенях обійшов будиночок. Уже смеркало. Поліцаї були в білих рукавичках і з парадними кийками. На набережних тиснява. Урочиста промова занадто довга, як завжди. А хто це, власне, виступає?

Враз Циріл Кевал побачив у задній стіні будиночка, метрів на два від землі, віконце. Він озирнувся, підплигнув, ухопився за грати й підтяг свою кмітливу голову до віконця. Ага, це промовляє пан староста Великої Праги, червоний, мов буряк; поряд стоїть пан Г. Х. Бонді, голова правління МЕАТ, як представник підприємців, і кусає губи. Глава держави поклав руку на пускову ручку машини, щоб на поданий знак натиснути її; в ту мить спалахне святкова ілюмінація в усій Празі, заграють оркестри, злетять у повітря фейєрверки. Міністр громадських робіт нетерпляче крутиться: очевидно, після старости має виступати він. Якийсь молодий офіцер смикає себе за вусик, посли прикидаються, ніби вони поглинуті промовою, хоч насправді не розуміють ні слова з неї; два делегати від робітництва навіть очима не кліпають; одне слово, все йде як по маслу, сказав собі пан Кавал і сплигнув додолу.

Потім п'ять разів оббігав усю Штваницю, вернувся до електростанції й знову підстрибнув до віконця. Пан староста ще говорив. Як слід напруживши слух, Кевал почув: "Уже наближалась білогорська катастрофа ..." Сплигнув додолу, сів осторонь і закурив. Було досить темно. Вгорі між гіллям дерев заблищали зірки. Дивно, подумав Кевал, що й вони не чекали, поки глава держави натисне ручку, а засвітились самі. А Прага вся була темна. Чорною стрічкою ринула Влтава, не розіскрена відбиттям ліхтарів; усе в трепеті дожидало урочистої миті Світла. Скуривши цілу сигару, Кевал вернувся до електростанції й

підплигнув до віконця. Пан староста ще говорив — уже не буряковий, а синій, аж чорний; глава держави все тримав руку на ручці машини, решта присутніх потихеньку гомоніли між собою, тільки чужоземні посли незворушно слухали. Зовсім позаду видніла голова пана Чванчари.

Староста скінчив, зовсім знесилившись; слово взяв міністр громадських робіт. Видно було, як він вистрелює фрази, щоб по змозі скоротити промову. Глава держави вже тримав пускову ручку лівою рукою. Старий Біллінгтон, дуайєн дипломатичного корпусу, помер стоячи і навіть мертвий зберігав такий вираз, ніби він уважно слухає. Та міністр ураз скінчив промову, наче втяв її.

Пан Г. Х. Бонді підняв голову, важким поглядом поглянув круг себе й сказав кілька слів: очевидно, щось у тому розумінні, що МЕАТ віддає свій виріб на службу громадськості й на процвітання нашої столиці — і все. Глава держави випростався й натиснув ручку. Вмить усю Прагу залило яскраве світло, закричали юрби, закалатали дзвони на всіх дзвіницях, а з Маріанської башти гримнув перший гарматний постріл. Кевал, висячи на ґратках, озирнувся на місто. Зі Стрілецького острова злетіли сліпучі ракети, Градчани, Петршин і Летна засяяли гірляндами лампочок, десь далеко почали перегукуватися кілька оркестрів, над Штваницею закружляли ілюміновані біплани; від Вишеграду плив у повітрі величезний дирижабль "У-16", обвішаний лампіонами; люди в натовпі поскидали капелюхи; поліцаї, нерухомі, наче статуї, піднесли руки до козирків; з вежі вже гриміли дві батареї, а їм відповідали монітори біля Карліна. Кевал знову притис обличчя до ґраток, щоб побачити кінець церемонії там, усередині, над карбюратором. В ту ж мить він скрикнув, вирячив очі й ніби приріс до віконця; а потім пробелькотів щось наче "о боже!", пустив з рук ґратки й важко зсунувся на землю. Та не встиг іще як слід стати на ноги, як у нього врізався хтось, що прожогом тікав. Кевал схопив його за полу, він озирнувся. То був пан Г. Х. Бонді, блідий як смерть.

— Що там сталоск, добродію? — белькотів Кевал. — Що вони там роблять?

— Пустіть мене! — крикнув Бонді. — Ради богаг пустіть! Тікайте звідси!

— Але що там з ними сталося?

— Пустіть! — ревнув Бонді й, ударом кулака відкинувши Кевала, зник між деревами.

Весь трусячись, Кевал зіперся на стовбур. З бетонного будиночка було чути щось схоже на дикунський спів.

Через кілька днів ЧТА виступило з таким туманним текстом: "Усупереч повідомленням однієї нашої газети, цитованої й за кордоном, сповіщаємо з добре поінформованих джерел, що під час урочистого відкриття карбюраторної електростанції не сталось ніяких непристойних інцидентів. У зв'язку з ними староста Великої Праги склав з себе повноваження й поїхав на лікування. Дуайєн Біллінгтон, навпаки, живий і здоровий. Правда тільки те, що всі присутні там заявили: такого сильного враження вони не зазнавали ще ніколи. Впасти на коліна й молитися богу — це право кожного громадянина, а творення чудес не суперечить ніяким офіційним функціям у демократичній державі. Зате вкрай недоречно вплутувати главу держави в гідні жалю пригоди,.причиною яких були тільки недостатня вентиляція та нервова перевтома".

РОЗДІЛ X

Свята Елен

Через кілька днів після тих подій пан Г. Х. Бонді блукав вулицями Праги з сигарою в зубах" і думав. Хто стрів би його, той вирішив би, що він дивиться на тротуар; але пан Бонді дивився в майбутнє. "Марек мав рацію, — казав він собі. — А отой єпископ Лінда мав ще більшу рацію. Одне слово, бога не можна вносити в світ без катастрофічних наслідків. Те, що люди витворяють, — то пусте: хай собі роблять, що хочуть. Але ж

це буде тяжкий струс для банків, і ще хто зна, як воно вплине на промисловість. Сьогодні в "Промисловому" вибухнув релігійний страйк: ми поставили там карбюратор, а через два дні службовці банку оголосили його капітал божим фондом для бідняків За Прейса б такого не сталося. Ні, нізащо в світі!"

Бонді понуро смоктав свою сигару. "То що, — думав він, — послати все к бісу? На сьогоднішній день уже надійшло замовлень більше, ніж на двадцять три мільйони крон. Цього вже не спиниш. Пахне кінцем світу, чи що... За два роки всьому буде амба.

Тепер уже в світі працює кілька тисяч карбюраторів, і кожен з них день і ніч вивергає Абсолют. А цей Абсолют з біса розумний. І він має нестямну охоту робити щось. Ну, звісно, що вдієш: тисячі років він не мав ніякої роботи, а тепер ми спустили його з ланцюга. Наприклад, що він витворяє в Промисловому банку: сам веде бухгалтерські книги, рахує, провадить листування. Віддає письмові накази правлінню. Пише контрагентам полум'яні листи про діяльну любов. І ось тепер вкції Промбанку стали макулатурою: кілограм.за смердючий сирок. Ось що виходить, коли бог стромляє носа в банківську справу.

Фірма "Оберлендер", текстильна фабрика в Упиці, бомбардує нас розпачливими телеграмами. Місяць тому вони встановили в себе карбюратор замість парових казанів; гаразд, верстати крутяться. Але раптом сельфактори і ткацькі верстати починають гірацювата самі собою. Урветься нитка — сама зв'яжеться і прядеться далі. Робітники лише дивляться, позакладавши руки в кишені. О шостій годині кінець робочого дня, прядильники й ткачі йдуть додому. А верстати працюють і далі самі собою цілу ніч, цілий день, цілих три тижні — і тчуть, тчуть, тчуть без упину. Фірма телеграфує: "Сто чортів, забирайте товар, присилайте сировину, зупиніть свою машину!" А тоді ця зараза перенеслась, ніби чума з вітром, на фабрику "Брати Буксбауми, Моравець і К°". В місті вже нема сировини, в паніці до сельфакторів кидають ганчірки, солому, землю, все, що є під руками; і ось, будь ласка, з цього тчуться кілометри рушників, коленкору, ситцю і чого завгодно.

Страшенний переполох: ціни на тканини котяться вниз, Англія збільшує охоронне мито, сусідні держави погрожують бойкотом. А фабрики волають: "Ради бога, заберіть хоч би готову продукцію! Відвезіть її кудись, пришліть людей, вагони, автопоїзди, зупиніть верстати!" А тим часом вимагають відшкодування збитків. Запалось би воно все! І такі звістки йдуть звідусіль, де встановлені карбюратори. Абсолют шукає роботи. Він несамовито рветься до життя. Колись він творив світ, а тепер ударився в виробляння товарів. Захопив уже Ліберець, Брненські бавовнопрядильні, Трутнов, двадцять цукроварень, тартаки, Міщанську броварню в Пльзені, загрожує заводам Шкоди, працює в Яблонці і в яхимовських копальнях. У багатьох місцях звільняють робітників, подекуди закривають фабрики і з жахом у серці лишають їх працювати під замками. Шалена перепродукція. Фабрики, де нема Абсолюту, припиняють виробництво. Це руїна.

"А я, — казав собі пан Бонді, — патріот. Я не дозволю зруйнувати нашу рідну землю; крім того, у мене тут свої заводи. Що ж, сьогодні-таки скасуємо всі замовлення з Чехії. Що сталось, те сталось, але від сьогодні в Чехії не буде встановлено жодного карбюратора. Ми засиплемо ними Німеччину і французів, а потім заходимось бомбардувати Абсолютом Англію. Англія консервативна, вона не допускає на свою територію наших карбюраторів, то ми їх скидатимемо з повітряних кораблів, як великі бомби. Заразимо весь промисловий і фінансовий світ богом і тільки в себе зоставимо такий культурний, вільний від бога острівець чесної праці. Це, так би мовити, наш патріотичний обов'язок, а, крім того, йдеться про наші власні фабрики!"

Г. Х. Бонді розвеселила така перспектива. "Принаймні виграємо час, поки винайдуть якісь маски проти Абсолюту. Чорт забирай, я сам випишу три мільйони на дослідження, як захищатись від бога. Чи, скажімо, поки що два мільйони. Всі чехи ходитимуть у масках, а тим часом решта людей, — ха-ха, — потонуть у бозі. Чи принаймні промисловість їхня від цього розвалиться".

Пан Бонді поглянув на світ яснішими очима. Он іде якась молода жінка, ступає так зграбно й пружно, цікаво побачити, яка-то вона спереду? Пан Бонді піддав ходи, випередив жінку, чемно обійшов її по широкій дузі, але раптом, очевидно, передумав і крутнувся на підборах так швидко, що мало не зіткнувся з нею.

— Це ви, Елен, — квапливо мовив він. — Я не думав, що... що... що...

— Я знала, що ви йдете за мною, — сказала дівчина, опустивши погляд. Вона теж зупинилась.

— Ви відчували? — зрадів Бонді. — Я саме думав про вас.

— Я відчувала вашу тваринну хіть, — тихо сказала Елен.

— Мою... що?

— Вашу тваринну хіть. Ви мене не впізнали. Тільки обмацували мене очима, ніби я продажна.

Г. Х. Бонді насупився.

— Елен, за що ви хочете мене образити? Елен похитала головою.

— Всі так роблять. Усі ви однакові. Так рідко можна спіткати чисті очі!

Пан Бонді випнув губи, наче хотів свиснути. Ага, ось воно що! Релігійна громада старого Махата!

— Так, — відповіла Елен на його думку. — Вам би слід пристати до нас.

— Так! О, звісно! — вигукнув пан Бойді, а сам подумав: "Шкода такої гарної дівчини!"

— А чому шкода? — лагідно спитала Елен.

— Слухайте, Елен, — запротестував Бонді, — ви читаєте думки. Так нечесно. Якби люди читали думки одне в одного, вони б не могли нормально спілкуватися. Це нескромність — знати, що я думаю.

— А що я вдію? — відказала Елен. — Кожен, хто пізнав бога, має цей дар; кожна ваша думка думається водночас і в мені: я її не читаю, я сама її думаю. Якби ви знали, як це очищає людину, коли вона може отак судити кожну приховану мерзоту.

— Гм... — гмукнув пан Бонді, тремтячи зі страху, щоб не подумати чогось.

— Авжеж, — запевнила його Елен. — Мене це з божою поміччю вилікувало від любові до багатства. Я була б страшенно рада, якби й у вас полуда спала з очей.

— Боже борони, — жахнувся Г. Х. Бонді. — А скажіть, будь ласка, чи ви й розумієте все, що отак... м-м... бачите в людях?

— Так. Чудово розумію.

— То слухайте, Елен, — промовив Бонді. — Вам я можу сказати все, бо ви однаково б усе в мені прочитали. Я б ніколи не зміг одружитися з такою, що вміє читати мої думки. Святою ви б могли бути скільки вам завгодно, милосердною до бідних — без обмеження: я спроможен на це заробити, а, крім того, це непогана реклама. І цнотливість я б стерпів, Елен, з любові до вас. Я б усе стерпів. Я вас на свій лад любив, Елен. Я кажу вам це, бо ви однаково читаєте мої думки, без прихованих думок неможливі ні комерція, ні суспільство. А головне — без прихованих думок

неможливе подружнє життя. Це виключено, Елен. І хоч би ви знайшли найсвятішого чоловіка, не йдіть за нього, поки можете читати його думки. Дрібочка брехні — це єдиний зв'язок між людьми, який ніколи не підведе. Свята Елен, не виходьте заміж!

— А чому? — солодким голосом спитала Елен. — Наш бог не проти природи, він тільки освячує її. Він не жадає від нас умертвіння плоті. Він велить нам жити і плодитись. Він хоче, щоб ми...

— Ш-ш-ш... — перебив її пан Бонді. — Ваш бог цього не розуміє. Коли він позбавляє нас брехні, то він проти природи, ще й дуже. Він просто неможливий, Елен, абсолютно неможливий. Коли він має розум, то побачить це сам. Або ж він цілковито недосвідчений, або ж цілковито й злочинно руйнівний. Шкода, Елен, я нічого не маю проти релігії, але цей бог сам не знає, чого йому хотіти. Йдіть на прощу, свята Елен, зі своїм ясновидінням. Воно недоречне серед нас, людей. Прощавайте, Елен, не до побачення, а прощавайте.

РОЗДІЛ XI

Перша сутичка

Яким чином це сталося, й досі не з'ясовано; але саме в той час, коли невеличка фабрика інженера Марека (Бржевнов, Міксова, 1651) була зайнята детективами і оточена ланцюгом поліції, якісь невідомі особи йкрали Мареків дослідний карбюратор. І найстаранніше розслідування не змогло виявити й сліду вкраденої машини.

А трохи згодом Ян Біндер, власник каруселі, прийшов до торговця старим залізом на Гаштальському майдані купити нафтовий двигунчик для своєї каруселі та оркестріону. Крамар запропонував йому великий мідний циліндр з маховиком і сказав, що це дуже дешевий двигун: буцімто в нього засиплеш трошки вугілля, і, він працюватиме цілі місяці. Яна Біндера пойняла якась дивна, просто-таки сліпа довіра до мідного

циліндра, і він купив його за три сотні. А потім сам відвіз візочком до своєї каруселі, що з поламаним двигуном стояла край Зліхова.

Ян Біндер скинув піджак, зняв з візочка мідний циліндр і, тихо насвистуючи, взявся до робота. Замість маховика насадив на вал шків, на шків накинув пас і вивів його на інший вал, що одним кінцем мав приводити в дію оркестріон, а другим — карусель. Потім намастив втулки, штовхнув один шків і з руками в кишенях, випнувши губи, щоб засвистіти, став — у самій футболці в широку смужку — й замислено почав чекати, що ж буде далі. Шків тричі обернувся й зупинився, а потім затремтів, заколивався й почав неквапливо, поважно обертатись. Оркестріон задзвенів усіма бубонцями, засвистів усіма голосниками, і карусель пробудилася зі сну, зарипіла всівда з'єднаннями й плавно розкрутилася: срібні торочки заіскрилися, білі коні з чапраками, в червоній збруї ніби налягли на хомути, тягнучи свої князівські карети, здиблений олень, з дико-застиглими очима, помчав по колу, лебеді, з гордо вигнутими шиями, потягли за собою білі з блакитним чговни; виблискуючи, виграваючи музикою, розкручувала карусель свою райську красу перед нерухомими очима трьох грацій, намальованих на оркестріоні, завороженому власною музикою.

Ян Біндер стояв, так само випнувши груди, з руками в кишенях, і дивився на свою карусель мов сновида, зачарований чимсь новим і прекрасним. Він уже був не сам. Заплакане, зашмаркане дитя, що тягло за руку юну няньку, зупинилося перед каруселлю, широко розплющені очі, роззявлений ротик, усе заціпеніло від подиву. І мала нянька теж витріщила очі й стояла наче вві сні. Карусель крутилась, дивно пломеніючи, велична, урочиста, як свято: вона то кружляла з шаленою швидкістю, то гойдалася, мов корабель, вантажений прянощами Індії, то пливла, мов золота хмарка, високо в небі. Здавалось, наче вона підноситься вгору, відірвавшись від землі, ніби вона горить і співає. Ні, то співає оркестріон: ось із нього ллються радісні жіночі голоси, а на них сиплеться сріблястий дощ звуків арфи, а ось гуде праліс, чи, може, орган, а з глибин пралісу випурхують птахи й сідають тобі на плечі, золоті сурми звістують вступ переможця або й цілого війська, що блискає

вогненними мечами. А хто ж це співає такий урочистий гімн? Тисячі людей махають зеленими гілочками, розкривається небо, і під гуркіт барабанів на землю лине спів самого бога.

Ян Біндер підносить руку, але карусель раптом зупиняється й схиляє свої обійми назустріч дитині. Дитина дибає до каруселі, мов до отвореної брами раю, а нянька мов сновида йде за нею й садовить її в човникг запряжений лебедями.

— Сьогодні задарма, — сказав Біндер хрипким голосом; забринів-заспівав оркестріон, і карусель розкрутилась, ніби підносячись до небес. Ян Біндер аж захитався: що це? Адже то вже не карусель крутиться, то вся земля обертається довкола. Зліховська церква описує велетенські еліпси, подольський санаторій пливе разом з Вишеградом і поволі завертає на другий берег Влтави. Так, уся земля обертається навколо каруселі, кружляє швидше й швидше, немов турбіна; тільки карусель стоїть твердо посередині, плавно гойдаючись, наче ко: рабель, по палубі якого проходжаються білі коні, олені, лебеді й мале дитя, що веде за руку няньку, а другою ручкою гладить тварин. Ох, так, земля шалено крутиться, і тільки карусель — утішний острівець спокою та спочинку. І Ян Біндер, заточуючись, бо йому млоїть під серцем від цього вирування землі, піднімає руки, шкандибає до каруселі, хапається за стовп і виплигує на спокійний поміст.

Тепер йому видно, що землю аж трясе, що по ній котяться хвилі, як по розбурханому морю. А з будинків вибігають перелякані люди, махають руками, спотикаються і падають, немов на величезному розкрученому колесі. Біндер, міцно держачись за стовп, нахиляється до них і горлає: "Сюди, людоньки, сюди!" І люди бачать, що осяйна карусель спокійно зависла над розвихреною землею, і, спотикаючись, поспішають до неї. Біндер, не пускаючися стовпа, подає їм вільну руку й витягає їх із зелених хвиль: дітей, бабусь, літніх чоловіків, — і ось вони вже стоять на помості каруселі, зводять дух після такого переляку й дивом дивуються, побачивши, як довкола кружляє весь світ. Уже всіх Біндер повитягав нагору, але он ще бігає чорний цуцик, скавулить від страху і хоче

вистрибнути на поміст, але земля обертається навколо каруселі швидше й швидше. Тоді Біндер присідає навпочіпки, простягає руку вниз, хапає цуцика за нашийник і піднімає до себе.

І ось уже оркестріон заграв подячний гімн. Та музика звучала, як хор урятованих жертв корабельної аварії, в якому грубі голоси матросів зливаються з дитячою молитвою; над розшалілою бурею здіймається мелодійна веселка (в сі-мінорі), а небо розкривається блаженним мерехтінням піццикато на скрипках. Урятовані на Біндеровій каруселі стоять мовчки, поскидавши шапки, жінки ворушать губами, шепочучи молитву, а діти, вже забувши пережитий жах, наважуються погладити рукою мордочку оленя чи пружну шию лебедя. Білі коні поблажливо дозволяють дитячим ніжкам вибиратись на їхні сідла; лиш декотрий заірже та розважно гребне копитом. Земля довкола крутиться вже повільніше, і Ян Біндер, високий, у смугастій футболці, починає невміло говорити:

— Отак, людоньки, зійшлися ми тут, покинувши всю мирську колотнечу та метушню. Тут мир божий серед бурі, тут ми в мирі божому, наче в постелі. Це знак, що треба втікати з мирського виру й шукати притулку в обіймах бога, амінь!

Отакі речі говорив Ян Біндер, а люди на каруселі слухали, наче в церкві. Врешті земля зупинилась, оркестріон заграв тихий благочестивий фінал, і люди посплигували з каруселі. Біндер ще нагадав, що все це задарма, і відпустив їх, навернених і очищених. А коли десь під четверту годину вийшли на прогулянку матусі з маленькими дітками та старенькі пенсіонери між Зліховом і Сміховом, знову розбринівся оркестріон, і земля почала кружляти, і знову Ян Біндер урятував усіх на помості каруселі та заспокоїв доладною проповіддю; о шостіитодині йшли робітники з роботи, о восьмій повиринали закохані парочки, та ще й по десятій прийшли гультяї з шинків і кінотеатрів; усіх по черзі захоплювало кружляння землі, усі рятувались у блаженному лоні каруселі, всіх покріпляли для майбутнього життя відповідні слова Яна Біндера.

Після цілого тижня такої спасенної діяльності Біндерева карусель покинула Зліхов і рушила понад Влтавою проти води — до Хухлів і до Збраслава, а потім до Штеховиць. У Штеховицях вона працювала вже чотири дні з величезним успіхом, навертаючи людей до бога, коли раптом сталася досить непевна пригода.

Ян Біндер саме докінчив проповідь і, благословивши, відпустив своїх неофітів. Нараз із темряви виступив якийсь чорний, безмовний натовп, на чолі його йшов бородатий чоловік. Він підступив упритул до Біндера й сказав, стримуючи роздратування:

— Спаковуйте ваше манаття, чуєте? А то...

Біндерові неофіти, почувши ту погрозу, вернулись до свого вчителя. Біндер, відчувши за спиною своїх людей, твердо відказав:

— Коли рак свисне.

— Тихше, добродію, — остеріг його ще один розлючений чоловік. — З вами говорить пан Кузенда.

— Облиште його, пане Гудец, — сказав бородань. — Яз ним і сам упораюся. Я вам ще раз кажу: спаковуйте свій мотлох, а то я вам у ім'я бога потрощу його.'

— А ви, — відказав Ян Біндер, — ідіть додому, а то я вам у ім'я бога зуби повибиваю.

— Падло! — вигукнув механік Брих, продираючись крізь натовп наперед, — хай-но спробує!

— Браття, — лагідно мовив Кузенда, — поговорімо по-доброму. Біндере, ви тут витворяєте якісь паскудні чари, і ми цього не стерпимо так близько від нашої землечерпальної святині.

— Шахраї ви з вашою святинею, — твердо відказав Біндер.

— Що ви сказали?! — вражено вигукнув Кузенда.

— Шахраї ви з вашої святинею.

Те, що було далі, важко змалювати в усій послідовності. Здається, перший рвонувся в бійку пекар з Кузендиного табору, але Біндер садонув його кулаком по голові. Лісник ударив Біндера прикладом рушниці в груди, але вмить ту рушницю вирвали йому з рук, і якийсь юнак із Штеховиць (із Біндерового табору) вибив нею передні зуби Брихові й збив капелюх з пана Гудеца. Поштар (Кузендин) учепився в горлянку якомусь парубійкові з Біндерових людей. Біндер кинувся рятувати свого, але дівчина зі Штеховиць налетіла на нього ззаду і вкусила за плече, де у пана Біндера був витатуюваний чеський лев. Хтось із Біндерових людей вихопив ножа, Кузендин натовп нібито сахнувся назад, але менша його частина кинулась на карусель і відламала роги оленеві, а одному з лебедів відкрутили горду шию. Карусель застогнала, нахилилась, і покрівля з неї зсунулась на забіяк. Кузенду вдарило стовпом, і він знепритомнів. Усе те діялось у тиші й темряві. Коли надбігли люди розбороняти, у Біндера була зламана ключиця, Кузенда лежав без тями, Брих випльовував зуби, а дівчина зі Штеховиць істерично ридала. Решта розбіглися.

РОЗДІЛ XII

Приват-доцент

Молодий, усього п'ятдесятип'ятирічний учений, доктор філософії Благоуш, приват-доцент кафедри порівняльної теології в Карловому університеті задоволено потирав руки, сідаючи за стіл, на якому лежав нарізаний аркушами письмового формату папір. Не задумуючись написав назву: "Релігійні прояви останніх днів", далі почав статтю словами: "Дискусія про визначення поняття "релігія" триває ще з часів Ціцерона",

— а потім замислився. "Цю статтю, — міркував він, — я пошлю до "Часу" . Постривайте, шановні колеги, якої вона бучі наробить! Як мені пощастило, що саме тепер спалахнула оця релігійна пошесть! Стаття буде надзвичайно актуальна. Газети писатимуть: "Наш молодий учений доктор філософії Благоуш опублікував вельми глибоке дослідження" і так далі. А потім мені нададуть екстраординарну професуру, і Регнер лусне від злості".

Молодий учений знову потер зморшкуваті руки, аж радісно захрускотіли суглоби, і заходився писати. Коли надвечір господиня квартири прийшла спитати, що він хотів би на вечерю, він дійшов уже до шістдесятої сторінки й саме писав про отців церкви. О двадцять третій годині (на сто п'ятнадцятій сторінці) сформулював власне визначення поняття релігії, в якому було на одне слово більше, ніж у визначенні його попередника; потім коротко розглянув (з кількома полемічними випадами) методи точної теології, і на цьому закінчився короткий вступ до його статті.

Невдовзі після півночі наш доцент уже писав: "Саме останнім часом спостерігаються різні релігійні та культові явища, що заслуговують на увагу точної теології. Хоча, безперечно, головне її завдання — вивчити релігійні явища у давно вимерлих народів, одначе й жива сьогоднішня дійсність може дати сучасному (підкреслив доктор Благоуш) дослідникові всякі відомості, які mutatis mutandis проллють певне світло на стародавні культи, приступні лише для здогадів".

Потім за газетними повідомленнями й усними свідченнями він описав кузендизм, у якому виявив сліди фетишизму, а також тотемізму (землечерпалка як тотемічний бог Штеховиць). У біндеристів він констатував культову спорідненість із дервішами-танцівниками та з давніми органічними культами. Торкнувся подій під час урочистого відкриття електростанції й вельми дотепно зіставив їх з культом Вогню в парсів . У релігійній громаді Махата він побачив риси аскетизму й факірства; навів різні випадки ясновидіння та чудесного зцілення, які дуже переконливо порівняв з чаклунством у давніх негритянських

племен Центральної Африки. Досить докладно сказав про психічну заразливість та масовий гіпноз; навів з історії процесії флагелантів , хрестові походи, хіліазм і малайський амок. Пояснив релігійні рухи останнього часу з двох психологічних позицій: як патологічні явища у дегенерованих істериків і як колективну психічну епідемію серед забобонних інтелектуально неповноцінних мас; в обох, випадках підкреслив атавістичну появу примітивних культових форм, анімістично-пантеїстичний та шаманський ухили, релігійний комунізм, що нагадував анабаптистів, і взагалі ослаблення розумової діяльності на користь найгрубіших забобонних, чаклунських, окультних, містичних та ідоловірських інстинктів.

"Не нам вирішувати, — писав далі доктор Благоуш, — до якої міри йдеться тут про шарлатанство та спекуляцію на людській забобонності; при науковому дослідженні напевно виявилось би, що гадані чудеса сьогоднішніх тавматургів — це всього лиш давно відомі фокуси зі спритністю рук та навіюванням. З цього погляду рекомендуємо поліційним органам та психіатрам звернути увагу на нові "релігійні громади", секти та гуртки, які виникають день у день. Точна теологія обмежується констатацією, що всі ці релігійні прояви по суті своїй є варварським атавізмом і мішаниною найархаїчніших культових елементів, які підсвідомо живуть у народній фантазії; вистачило кількох фанатиків, шарлатанів та явних маніяків, щоб під поверховою плівкою цивілізованості в населенні Європи прокинулись ті доісторичні мотиви релігійних вірувань..."

Доктор Благоуш устав з-за письмового столу; він саме дописав триста сорок шосту сторінку своєї статті, але ще не відчував утоми. "Треба придумати якесь ефектне закінчення, — подумав він. — Кілька думок про поступ і науку, про підозрілу поблажливість влади до релігійного обскурантизму, про необхідність виступити єдиним фронтом проти реакції тощо".

І молодий учений, окрилений натхненням, пішов до розчиненого вікна і, зіпершись на підвіконня, виглянув у тиху ніч. Було вже пів на п'яту

ранку. Доктор Благоуш дивився на темну вулицю, ледь щулячись від холоду. Скрізь було мертво, жоден вогник не світився в людських житлах. Приват-доцент звів очі до неба; воно вже почало бліднути, але ще іскрилося зірками, в безмірній величі. "Як давно я не дивився на небо, — подумалось ученому. — Боже, вже більш як тридцять років не дивився!"

Враз чоло йому обвіяв приємний холодок, ніби хтось узяв його голову в чисті-пречисті, прохолодні руки. "Я такий самотній, — тужно подумав старий чоловік. — Весь час Такий самотній! Так, погладь мене трошки по голові; ох, уже тридцять років ніхто не клав мені долоні на чоло!"

Ціпеніючи й тремтячи, стояв доктор Благоуш коло вікна. "Тут щось є, — раптом відчув він у солодкому й тужному захваті. — О боже, адже я тут не сам! Чисті руки мене обнімають, хтось є, коло мене; якби ж воно так і зосталося!"

Коли б трохи згодом господиня ввійшла до доцентового кабінету, то побачила б, що він стоїть перед вікном, знявши вгору обидві руки, закинувши голову назад, із виразом справжнього екстазу на лиці. Та ось він затремтів, розплющив очі і наче сновида вернувся до письмового столу.

"Але, з другого боку, нема сумнівів, — писав він швидко, не дбаючи про зв'язок з уже написаним, — що в.наші часи бог може виявлятц себе тільки в примітивних культових формах. Сучасний занепад віри порвав зв'язки з давнім релігійним життям; бог мусить починати спочатку, навертаючи нас до себе, як колись дикунів; він насамперед є ідолом і фетишем; він — божок роду, клану або племені; він оживлює природу і діє через чаклунів. Таким чином з доісторичних форм і простуючи до вищих ступенів. Можливо, що нинішня релігійна хвиля розщепиться на кілька напрямків, з яких кожен домагатиметься гегемонії на шкоду іншим. Не виключено, що ми стоїмо перед добою релігійних війн, які своїм шаленством і запеклістю перевершать хрестові походи, а масштабами — останню світову, війну. В нашому безбожному житті царство боже не

збудується без великих жертв і догматичних конфліктів. І все ж я кажу вам; віддайтесь Абсолютові всім єстцом своїм, вірте в бога, хоч би в який спосіб промовляв він до. вас! Знайте, що він уже приходить, щрб зробити з нашої землі, а може, і з інших планет нашої сонячної системи вічну божественну імперію, царство Абсолюту. І ще раз кажу вам: покорітеся!"

Ця стаття приват-доцента Благоуша таки була надрукована. Правда, не вся: редакція опублікувала тільки частину його розвідки про новітні секти та закінчення з обережною приміткою, що ця праця молодого вченого, безперечно, характерна для нинішніх настроїв.

Сенсації стаття Благоуша не справила, бо її затьмарили нові події. Тільки інший молодий учений, приват-доцент філософії доктор Регнер, перечитав ту статтю з величезним інтересом, а потім заявив у різних місцях:

— Благоуш неможливий. Абсолютно неможливий. Ну скажіть,будь ласка,, як може людина, що сама вірить у. бога, наважитись професіонально писати про релігдю?

РОЗДІЛ XIII

Літописець виправдовується

А тепер дозвольте літописцеві Абсолюту звернути вашу увагу на його скрутне становище. Насамперед, якраз цей, тринадцятий розділ він пише, усвідомлюючи, що це нещасливе число матиме фатальний вплив на ясність і повноту його розповіді. Щось у цьому осоружному розділі переплутається, будьте певні! Правда, автор міг би, не моргнувши оком, написати: "Розділ XIV", але уважний читач тоді почував би себе так, ніби у нього вкрали тринадцятий розділ. І слушно: адже він заплатив за всю розповідь! Зрештою, коли ви боїтеся числа тринадцять, можете пропустити цей розділ; запевняю вас, багато світла на темну історію "Фабрики Абсолюту" він однаково не проливає.

Та інші сумніви літописця тяжчі. Я так зв'язно, як лишень зумів, змалював вам виникнення і процвітання фабрики; звернув вашу увагу на дію кількох карбюраторних казанів у пана Махата, в "Промбанку" на упицькій текстильній фабриці, на Кузендиній землечерпалці й на Біндеровій каруселі; на трагічному ви; падку з Благоушем показав заразливу дію на відстані, спричинену вільним розтіканням Абсолюту, що, очевидно, почав загрозливо поширюватися, хоча й без видимого плану.

А тепер зважте, що від початку всієї історії вже вироблено бозна-скільки тисяч карбюраторів усіляких типів. Поїзди, літаки, автомобілі та кораблі, споряджені цим найекономічнішим двигуном, лишали позад себе цілі.хмари Абсолюту — як раніше зоставляли за собою тільки пилюку, дим та сморід. Зважте, що тисячі фабрик у всьому світі вже повикидали старі парові казани і встановили у себе карбюратори, що сотні міністерств і установ, сотні банків та бірж, універсальних магазинів, експортних товариств, ресторанів, готелів, казарм, шкіл, театрів, робітничих клубів, тисячі редакцій, спілок, кабаре, житлових будинків опалювалися найновішим карбюраторним центральним опаленням марки МЕАТ. Зважте, що до концерну МЕАТ приєдналися з усім гамузом заводи Стіннеса і що американський Форд розпочав серійне виробництво, яке день у день вивергало в світ тридцять тисяч готових карбюраторів.

Так, зважте, будь ласка, все це і згадайте, який вплив справляв Кожен з досі представлених вам ближче карбюраторів. Помножте цей вплив на сто тисяч, і ви вмить зрозумієте становище літописця. Який радий він був би мандрувати разом з вами за кожним новозродженим карбюратором, дивитися, як його вантажать на віз, дати жмут сіна або грудочку рафінаду масивним коням з царствено широкими крупами, які на деренчливій підводі-площадці везуть на фабрику новий мідний циліндр; як радо він власними руками допомагав би його встановлювати, давав поради монтажникам, а потім чекав, коли він почне обертатись; як би потім жадібними очима ловив на людських обличчях, коли ж "оте" вже почне на них діяти, коли Абсолют проникне до них усередину носом, вухами чи ще там кудою і почне розкладати їхню зашкарублу природу, ламати їхні нахили, лікувати їхні моральні виразки; як він переоре їх своїм

глибоким плугом, розпалить, роздрібнить, переродить; як відкриє перед ними неймовірний, а проте такий по-людському природний світ чудес, екстазу, навіяння, осяяння й віри! Бо знайте: літописець сам перед вами признається, що йому не до снаги бути істориком. Там, де історик у ступі чи то під пресом своєї історичної ерудиції, евристики, дипломатики, абстрагування, синтезу, статистики та інших історіографічних винаходів стискає тисячі й сотні тисяч дрібних, живих, індивідуальних подій у якусь густу, пластичну речовину, яка зветься "історичний факт", "соціальне явище", "культурна течія" чи взагалі "історична правда" і з якої можна виліпити й сформувати що завгодно, там літописець бачить лише поодинокі події і навіть впадає в замилування ними. Ось, приміром, він мав би прагматично, в її еволюції, узагальнено описати й пояснити релігійну течію, що охопила весь світ перед 1950 роком: свідомий цього грандіозного завдання, він заходжується збирати "релігійні явища" тих часів; і раптом на цьому евристичному шляху натрапляє на приклад Яна Біндера, колишнього естрадного актора, що в смугастій футболці мандрує зі своєю атомною каруселлю від села до села. Звичайно, історичне узагальнення велить літописцеві абстрагуватись від смугастої футболки, від каруселі, ба навіть і від самого Яна Біндера і зберегти як "історичну суть", як науковий екстракт тільки констатацію, що "релігійний феномен з самого початку захоплював найрізноманітніші верстви суспільства". Та що ж — тут літописець мусить зізнатися, що він не може абстрагуватись від Яна Біндера, бо зачарований його каруселлю, і навіть ота смугаста футболка цікавить його більше, ніж якась "узагальнена риса". Хоч це, безперечно, цілковита наукова неспроможність, пусте дилетанство, вузький історичний кругозір, називайте як завгодно, але якби літописець міг піддатися своїм особистим нахилам, то він помандрував би за Яном Біндером далі, аж до Будейовиць, потім на Клатови, до Пльзеня, до Жлутиць і далі; тільки з великим жалем він покинув Біндера в Штеховицях і помахав йому вслід рукою: "Прощавай, мій славний Біндере, прощавай, карусель: більше ми не побачимось".

Господи, таж я так само покинув Кузенду з Брихом на влтавській землечерпалці! Я б залюбки пробув з ними ще багато-багато вечорів, бо

я люблю Влтаву і взагалі текучу воду, а особливо вечори й ночі над водою, і безмірно прихилився серцем до пана Кузенди й пана Бриха; що ж до пана Гудеца, поштаря, лісника та парочки зі Штеховиць, то я вірю, що й вони варті того, щоб познайомитися з ними ближче, — так само, як кожен, як кожен з вас, як кожна жива людина. Але тим часом я мушу поспішати далі, і мені заледве лишається хвилинка, щоб махнути їм услід капелюхом. Прощавайте, пане Кузендо, на добраніч вам, пане Брих, дякую вам за той єдиний вечір на землечерпалці. І з вами я мушу розлучитися, пане докторе Благоуш. Я б охоче прожив з вами багато років і змалював усе ваше життя, бо хіба й життя приват-доцента не може бути на свій лад цікавим і багатим? Ну, хоч передайте вітання вашій господині.

Все, що існує на світі, варте уваги.

Тому я й хотів би проводжати кожен новий карбюратор на його шляху; я, а зі мною ви й познайомились би з усе новими й новими людьми, а це справа, завжди варта заходу: хоч би крізь шпаринку заглянути в їхнє життя, збагнути їхнє серце, спостерігати, як народжується в кожному з них віра й благодать, пробути чимдовше біля нових чудес людської святості — ото було б діло для мене! Уявіть собі жебрака, голову правління акційного товариства, директора банку, машиніста, офіціанта, рабина, майора, репортера економічної рубрики, коміка з кабаре, взагалі всі види людських професій. Уявіть собі скнару, ласолюбця, розтелепу, скептика, тишка, кар'єриста, — всілякі різновиди людських характерів; отож скільки різних, безмежно розмаїтих, незвичайних і дивовижних прикладів та виявів релігійної благодаті (або, коли хочете, отруєння Абсолютом) можна було б спіткати, і як цікаво було б розглянути кожен з них! Скільки існує ступенів віри — від звичайної побожної людини до фанатика, від покутника до чудотворця, від неофіта до полум'яного апостола! Осягти все це! Всьому подати руку! Та марна річ: це ніколи не буде зроблене, і літописець, що зрікся честі по-науковому продистилювати весь цей історичний матеріал, з тугою відвертається від окремих подій, які йому не судилося змалювати.

Якби я міг ще трошечки затриматись біля святої Елен! Якби я не мусив зрадливо покинути Марека, що лікує свої нерви в Шпіндельмюле! Якби я міг відкрити, що робиться в невтомному мозку промислового стратега — пана Бонді! Нічого не вдієш: тепер уже Абсолют затопив світ і став масовим явищем, і літописець, із жалем оглядаючись назад, мусить наважитись і приступити до підсумкового опису соціальних і політичних процесів, що неминуче настали.

Що ж — вступімо в нове коло фактів.

РОЗДІЛ XIV

Земля достатку

Літописцеві (а напевне, й багатьом із вас) не раз бувало так, що, коли він — хай там уже з яких причин — дивився на нічний небосхил та на зорі й усвідомлював у німому подиві їхню неймовірну численність і не менш неймовірну віддаленість та величину, й казав собі, що кожна ця світла крапка — то цілий велетенський вогненний світ або ціла жива планетна система і що таких крапок, можливо, цілі... ну, скажімо, більйони; або коли він дивився з високої гори (зі мною так було в Татрах) на розпростертий перед ним краєвид і бачив унизу луки, ліси, гори, а. перед носом густий ліс та траву, все те без міри буйне, сплутане, жадібне до життя і страхітливо багате ним, а в траві бачив безліч квітів, жучків, метеликів, і всю цю божевільну щедрість подумки множив на обшири, що стелились перед ним аж бозна-куди, а до тих обширів додавав мільйони інших обширів, не менш буйних і багатих, які становлять поверхню нашої Землі, — тоді літописцеві не раз бувало, що він у таку хвилину згадував про творця й казав собі:

"Коли все це хтось зробив чи створив, то треба сказати відверто: це жахливе марнотратство. Щоб комусь проявити себе Творцем, зовсім не обов'язково було тво: рити всього таку несамовиту силу. Надмір — це хаос, а хаос чимсь схожий на безтямність чи сп'яніння. Так, людський

розум торопіє від надмірності цього творчого акту. Всього створеного просто забагато. Божевільне безмежжя, якого не можна осягти думкою. Звичайно, той, хто від свого народження безмежний, той в усьому звик до великих масштабів і не має відповідного мірила (бо кожне мірило має своєю умовою скінченність) або, скоріше, не має взагалі ніякого мірила".

Будь ласка, не сприймайте цих слів за блюзнірство. Я тільки хочу виразити несумірність між людським розумом і космічною щедрістю. Ця безцільна, буйна, просто-таки гарячкова зайвина всього сущого являється, тверезому окові скоріше як нестриманість, ніж як свідоме й методичне творення. Оце й усе, що я хотів з усією скромністю сказати, перше ніж ми вернемось до суті справи.

Вам уже відомо, що цілковите спалювання, винайдене інженером Мареком, майже довело присутність Абсолюту в будь-якій матерії. Можна уявити собі приміром так (звичайно, це тільки гіпотеза), що перед створенням усього існував лише Абсолют як Безмежна Вільна Енергія. Ця Вільна Енергія з якихось важливих фізичних чи моральних причин заходилася творити; воца. стала Робочою Енергією і в точній відповідності з законом інверсії перейшла в стан Безмежної Зв'язаної Енергії; вона ніби загубилась у результатах своєї праці, тобто в створеній матерії, в якій і перебувала ніби заворожена в латентній формі. Це важко зрозуміти, та що я вдію...

І ось тепер, шляхом цілковитого спалювання матерії в атомному двигуні Марека, як здається, ця Зв'язана Енергія була звільнена, позбавлена матеріальних пут, що. Її зв'язували; вона стала Вільною Енергією, або ж активним Абсолютом — так само вільним, як перед створенням світу.

Якби раптом.одночасно спалити до кінця весь космос, то міг би повторитися первісний.творчий акті це був би безперечний кінець світу, абсолютна ліквідація, яка бі дала змогу заснувати нову всесвітню фірму "Космос-2". Проте, як ви знаєте, в Марекових карбюраторах матеріальний світ спалювався тільки кілограмами. Абсолют,

вивільнюваний отак потрошечку, або ж не почував себе досить сильним, щоб знову зразу взятися творити, або, може, не хотів повторюватись; одне слово, він чомусь вирішив виявити себе двома способами: одним — традиційним, а другим — явно новітнім.

Традиційний спосіб, яким Абсолют почав реалізувати себе, був, як ви вже знаєте, релігійний. То були всілякі навіювання, навернення, моральні ефекти, чудеса, левітація, екстаз, пророцтво, а головне — віра в бога. Тут Абсолют удерся в особисте й культурне життя людства шляхами вже второваними, але в небувалих досі масштабах. Через кілька місяців його дії на світі не лишилось майже жодної людини, яка б — хай навіть тимчасово — не відчула релігійного імпульсу, яким Абсолют заявляв свою претензію на її душу. До цієї психологічної чинності Абсолюту ми ще вернемося пізніше, коли буде потрібно змалювати її катастрофічні наслідки.

Другий прояв існування Абсолюту приніс у світ щось зовсім нове. Нескінченна Енергія, яка колись була зайнята створенням світу, тепер ударилась — очевидно, з огляду на інші умови — у виробництво. Вона не творила, зате виробляла. Замість чистого творення вона стала до верстатів. Вона перетворилась у Безмежного Робітника.

Уявіть собі, що на якійсь фабриці — скажімо, цвяховій — замість парової машини поставили карбюратор, як найекономічніший двигун. Абсолют, що безперестанку витікав з атомного мотора, завдяки природженій кмітливості за один день, так би мовити, зрозумів спосіб виробництва і з усією невгамовною жадобою діяльності — чи, може, й честолюбством — кинувся виробляти: він почав самостійно робити цвяхи. А як уже розходився, то його неможливо було спинити. Верстати, не керовані ніким, вивергали цвяхи. Запаси металу, наготовлені для виробляння цвяхів, прут за прутом піднімалися, пливли в повітрі і вкладались у відповідні металообробні верстати. На перший погляд це було моторошне видовище. Коли скінчився матеріал, залізо почало само виступати з землі, грунт довкола фабрики пітнів чистим залізом, ніби виссаним з глибин земної кори; потім те залізо здіймалось десь так на

метр над землею і пливло до верстатів якимсь конвульсивним, нерівним рухом, ніби його щось підпихало туди. Завважте, будь ласка: хоч я й кажу: "залізо здіймалось" і "залізо пливло", але всі очевидці описують своє враження так, ніби залізо підіймала силоміць якась невидима, але невблаганна могуть із таким явним і зосередженим зусиллям, що аж страх брав; усе видимо робилося з жахливою натугою. Можливо, хтось із вас бавився спіритизмом і бачив "крутіння столів", то він підтвердить, що стіл підіймався не з якоюсь нематеріальною легкістю, а з конвульсивним зусиллям: він потріскував у всіх своїх з'єднаннях, стрясався, спинався дибки, а тоді підскакував угору, ніби піднятий силою, яка вперто змагалася з ним. Але як змалювати моторошні німі зусилля, що примушують залізо підійматися з глибин землі, збиватися в прути й сунути до машин, які розрубують прути на цвяхи! Прути звиваються, мов батоги, опираються силі, що пхає їх уперед, бряжчать і скрегочуть у тиші, в нематеріальній німоті, що моцюється з ними. Всі тогочасні свідчення відзначають, моторошність того видовища; це справді-таки чудо, але не думайте, ніби чудо — це щось казково легке, що це іграшки: мені здається, в основі справжнього чуда лежить страшне, виснажливе напруження. Та хоч би з якою натугою працював Абсолют, а найдужче приголомшувала в цьому новому занятті продуктивність роботи: коли вже говорити про виробництво цвяхів, то одна-єдина цвяхарна фабрика, захоплена Абсолютом, вивергала безперестану день і ніч стільки цвяхів, що їх нагорталось на подвір'ї цілі гори, які згодом валили огорожі й засипали вулицю.

Отже, обмежимося поки що цвяхами. Тут ви бачите всю природу Абсолюту — невичерпного і марнотратного, як у часи творення світу. Коли вже він ударився в виробництво, то не дбав про розподіл, про споживання, про ринок, про мету виробництва, взагалі ні про що; всю свою величезну енергію він виливав просто у виробляння цвяхів. А будучи в суті своїй нескінченним, він не знав міри й меж ні в чому — і в цвяхах теж.

Ви можете уявити, як сторопіли робітники такої фабрики, побачивши цю ефективність нового двигуна. Для них то була несподівана нечесна

конкуренція, щось таке, що робило їхню працю зовсім зайвою, і, безперечно, вони мали повне право захищатись від цього наступу "манчестерського капіталізму" на робочий люд принаймні тим, що розгромили б фабрику й повісили фабриканта; але вони були занадто приголомшені та ще й заражені Абсолютом у його першій іпостасі. Їх посіла релігійна гарячка всіх форм і ступенів. Вони вже пройшли через левітацію, пророкування, чудотворство, видіння, чудесні зцілення, святість, любов.до ближнього і всякі такі неприродні, отож і чудесні, стани.

А з другого боку, можете собі уявити, як сприйняв цю божественну перепродукцію власник такої цвяхарної фабрики. Він, звичайно, міг тріумфувати, вигнати всіх робітників, з якими вже давно гризся мало не до смерті, й потирати руки над лавиною цвяхів, що не коштували йому жодного гелера накладних витрат. Але ж він, з одного боку, сам, безперечно, піддався психічному впливові Абсолюту і негайно віддав усю фабрику в спільне володіння робітникам, своїм братам у бозі, а з другого боку — дуже скоро збагнув, що ті гори цвяхів не мають ніякісінької вартості, бо на них не буде збуту.

Правда, робітники не мусили стояти за верстатами й носити залізні прути, крім того, вони вже були співвласниками фабрики. Але через кілька днів виявилося, що треба якимось способом прибрати стотонні гори цвяхів, які перестали бути товаром. Спершу вдавалися якісь спроби розсилати цвяхи цілими вагонами на фіктивні адреси; потім лишалося тільки вивозити їх за місто на величезні купи звалищ. Це прибирання цвяхів завдавало всім робітникам праці на повних чотирнадцять годин щодня; але вони не нарікали, осяяні побожним духом любові та взаємного служіння.

Даруйте, що я так довго затримався на цвяхах. Абсолют не знав промислової спеціалізації. Він з таким самим запалом накидався на прядильні, де творив чудеса, не тільки, за відомим прислів'ям, плетучи з піску мотуззя, а й прядучи з нього нитки, і на ткацькі, й на сукновальні, й на трикотажні фабрики і захопив усю текстильну промисловість,

випускаючи без перепочинку мільйони кілометрів усього, що тільки можна розкроювати. Заволодів металургійними, прокатними, сталеварними заводами, фабриками сільськогосподарських машин, тартаками, мебльовими фабриками; цукроварнями, хімічною, азотною, нафтовою, паперовою промисловістю, виробництвом гуми, добрив, кераміки, взуття, галантереї, цегельнями, броварнями, гуральнями, друкарнями, паровими молочарнями, млинами, шахтами, монетними дворами, автозаводами і: кам'яними кар'єрами. Він ткав, плів, пряв, кував, монтував, шив, стругав, різав, копав, палив, пресував, вибілював, рафінував, варив, фільтрував по двадцять чотири, а то й по двадцять п'ять чи навіть двадцять шість годин на добу. Запряжений у сільськогосподарські машини замість локомобілів, він орав, сіяв, волочив, полов, косив, жав і молотив. У кожній галузі він сам розмножував сировину й подесятеряв продукцію. Він був невтомний. Він буяв продуктивністю. Він знайшов кількісний вираз для своєї нескінченності: достаток.

Чудо з п'ятьма рибинами та хлібинами в пустелі дочекалося монументального повторення: чудесного примноження цвяхів, дощок, азотних добрив, гумових шин, ротаційного паперу і всякої іншої товарної продукції.

В світі настав необмежений достаток усього, чого треба людям. Але людям треба чого завгодно, тільки не необмеженого достатку.

РОЗДІЛ XV

Розруха

Так, у нинішні впорядковані й, так би мовити, благословенні часи дорожнечі ми неспроможні уявити, яке це соціальне лихо — необмежений достаток. Ми гадаємо, то було б не що інше як рай, земний рай, коли б раптом з'явилися невичерпні запаси всього. Ну й добре, гадаємо ми: всього б вистачало для всіх, та ще й як дешево, господи!

Так ось, економічна катастрофа, яка внаслідок втручання Абсолюту у виробництво спіткала світ у ті часи, іцо про них ми оповідаємо, полягала в тому, що все, чого людина потребує, можна було дістати не дешево, а просто задарма. Ви могли взяти задарма жменю цвяхів, щоб забити їх у підметки, або в підлогу, але могли взяти задарма й вагон цвяхів, от тільки; даруйте, що б ви з ними робили? Відвезли за сто кілометрів і роздали там задарма? Цього б ви не зробили, бо, стоячи над тією лавиною цвяхів, ви б уже бачили не цвяхи, тобто річ відносно корисну, а щось абсолютно позбавлене вартості й сенсу в своєму надмірному достатку; щось так само позбавлене мети, як зірки на небі. Справді, така гора нових блискучих цвяхів могла підносити дух, навіювати поетичні думки, достоту, як зоряне неба. Вона здавалася створеною для німого подиву. Була прекрасна з погляду пейзажиста, як прекрасне з його погляду море. Але ж моря теж не розвозять вагонами в глиб суходолу, де їх немає. Морська вода не підлягає економічному розподілові. Тепер йому не підлягали й цвяхи.

І поки тут розливалося іскристе море цвяхів, за кілька кілометрів звідси їх неможливо було дістати. Вони економічно знецінилися, зникли з крамниць. Чи то ви хочете підбити цвяшками підбор, чи то підкласти своєму ближньому цвях під простирадло — ви марно його шукатимете. Його нема, як у Сланому чи в Чаславі немає моря. О, де ви, торговці давніх часів, що тут дешево купували потрібні речі, аби там їх дорого продати? Гай-гай, ви зникли, бо на вас зійшла благодать божа; ви засоромилися своїх прибутків і позакривали крамниці, щоб міркувати про братерство людей та роздавати все, що маєте, і вже ніколи, ніколи не захочете багатіти з розподілу товарів, потрібних усім вашим братам у бозі. Де нема ціни, там нема ринку. Де нема ринку, там нема розподілу. Де нема розподілу, там нема товару. А де нема товару, там зростає потреба, зростають ціни, зростає зиск і зростає комерція. Але ви відвернулись від зиску і відчули непереможну відразу до всяких чисел взагалі. Ви перестали бачити матеріальний світ очима споживання, ринку й збуту. Молитовно склавши руки, ви дивувалися з краси та багатства світу. А тим часом у людей скінчилися цвяхи. Не було цвяхів. Лише десь далеко громадились невичерпні гори їх.

І ви, пекарі, вийшли перед свої крамниці та кричали: "Ідіть, люди добрі, ідіть, ради бога, беріть хліб і борошно, булки й булочки; будьте такі ласкаві, беріть усе задарма!" І ви, мануфактурники, вивалили сувої сукна, полотна та батисту прямо на вулицю і, плачучи з радості, відміряли по п'ять і по десять метрів кожному, хто йшов мимо, та ще й Христом-богом просили, щоб прийняв ваш скромний дарунок; і аж у порожнісінькій крамниці падали навколішки та дякували господу, що дав вам змогу одягати ближніх, як лілеї польові.

І ви, різники та ковбасники, ви взяли на голови коші з м'ясом, та сосисками, та рулетами й ходили від дверей до дверей, стукали чи дзвонили і просили: хай кожен вибере, що йому до смаку. І так само всі ви, що продаєте взуття, меблі, тютюн, валізиг окуляри, сережки, килими, батоги, мотуззя, бляшаний посуд, порцеляну, книжки, зубні протези, городину, ліки і що кому треба, — всі ви, овіяні духом божим, висипали на вулиці й роздали все, що маєте, в благородній паніці божественної благодаті, а потім, зустрічаючись на порогах своїх спорожнецих магазинів та складів, з осяйними очима хзалились один перед одним: "От, брате, як я полегшив своє сумління!"

А через кілька днів виявилось: уже нема чого роздавати. Але не було чого й купити. Абсолют спустошив, до цурочки розграбував усі крамниці.

Тим часом далеко від міст із верстатів та машин перли мільйони метрів сукна й полотна, Ніагари кубиків рафінаду, кипучий, розкішний, невичерпний достаток Божественного Надвиробництва всіх товарів. Мляві спроби якось розподілити цю повінь швидко завмерли. Вони були просто не до снаги людям.

А втім, можливо, що цю економічну катастрофу спричинило ще й інше: інфляція грошей. Бо Абсолют заволодів і державними монетними дворами й день у день вивергав у світ сотні мільярдів баркнот, металевої монети та цінних паперів. Девальвація була цілковита: дуже скоро пачка п'ятитисячних купюр стала просто жмутком трохи цупкуватого туалетного паперу. З погляду комерції байдуже було, запропонуєте ви за

дитячу, соску десять галерів чи півмільйона крон: однаково б ви не дістали тієї соски, бо вони зникли з продажу. Всі числа втратили будь-який сенс. Зрозуміло, що це руйнування системи числення — природжений наслідок нескінченності і всемогутності бога.

В ті дні в містах уже почалися нестатки і навіть голод. Апарат постачання з наведених вище причин підвів цілковито. Правда, існували міністерства постачання, торгівлі, соціального забезпечення і шляхів сполучення; як здається нам, можна було вчасно взяти до рук безмірний потік вироблюваних припасів, зберегти їх від псування і потроху розвозити по містах, ограбованих божественною щедрістю. Та, на жаль, цього не сталося. Персонал міністерства проводив свій час у радісних молитвах, охоплений особливо сильною благодаттю. В міністерстві постачання всім порядкувала друкарка панна Шарова, яка проповідувала про Дев'ять Пасом; у міністерстві торгівлі начальник канцелярії Вінклер пропагував аскетичне вчення, схоже на індійську йогу. Правда, ця гарячка тривала всього два тижні, а потім, очевидно, завдяки особливому навіянню Абсолюту, зродилося чудесне почуття обов'язку. Всі служби гарячково працювали день і ніч, щоб розв'язати проблему катастрофи з постачанням; та було, мабуть, уже запізно. Єдиний наслідок був той, що кожне міністерство продукувало щодня від п'ятнадцяти до п'ятдесяти трьох тисяч різних документів, які за наказом міжміністерської комісії вивозились вантажними машинами і скидались у Влтаву.

Звичайно, найтяжче було становище з продовольством, але, на щастя, існувало (я поки що говорю тільки про умови в нашій країні) НАШЕ СЛАВНЕ СЕЛО! Панове, усвідомте в цю хвилину те, що говорилося споконвіку: наш сільський люд, що ви не кажіть, є ядром нації. Про це навіть співається в давній пісні: "Ти його бачив? Знаєш, хто він? Наш годувальник, чех-селянин!" Хто він, той, на кому спинилась марнотратна гарячка Абсолюту, хто він, той, що стояв непохитно серед паніки світового ринку, хто він, той, що не склав рук на колінах, не піддався нерозважності й "лишився вірним на своїм посту?" "Ти його бачив? Знаєш, хто він? Наш годувальник, чех-селянин!"

Так, то був наш селянин (і в інших країнах було так самісінько), хто по-своєму врятував світ від голодної смерті. Уявіть собі, що сталося б, якби він, подібно до городян, піддався манії роздавати все неімущим та нужденним; якби він роздав усе своє збіжжя, — корів і телят, курей, гусей, картоплю, — за два тижні почався б голод у містах, а село лишилось би висмоктане, спустошене, само голодне. Проте завдяки нашому добрязі селянинові цього не сталось. Як уже там не пояснювати цього заднім числом — чи то чудесним інстинктом нашого селянина, чи то його щирими, непохитними, глибоко вкоріненими традиціями, чи, нарешті, тим, що на селі Абсолют був не такий вірулентний, бо в дрібному сільському господарстві карбюратор не знайшов такого масового застосування, як у промисловості, — одне слово, пояснюйте, як хочете, а факт той, що тоді, коли будівля народного господарства й товарообміну розвалювалася, селянин не роздавав. Він нікому не дав задарма ні зернятка, ні соломинки. На руїнах давнього промислового і комерційного порядку наш селянин спокійно, незворушно продавав те, що мав. І продавав дорого. Він якимось таємним інстинктом передбачив катастрофічні наслідки достатку, а тому вчасно загальмував. Загальмував тим, що підняв ціни, хоча засіки його були повнісінькі. І це свідчить про неймовірно здорове нутро нашого сільського люду, що він, не сказавши й словаг без ніякої організації, керуючись тільки рятівним внутрішнім голосом, підняв ціни на все, достеменно на все. А піднявши ціни, вберіг свій товар від марнування. Серед буйного достатку всього він зберіг острівець нестачі й дорожнечі. І, напевно, відчував, що цим він рятує світ.

Бо тим часом як усякий інший знецінений, задарма роздаваний товар зразу — з природною неминучістю — зник з ринку, харчові продукти й далі продавалися. Звичайно, по них треба було йти на село. Ваш пекар, і різник, і бакалійник уже не мали чого дати вам, крім братерської любові та святого слова. І ви пакували торбу та їхали за сто двадцять кілометрів від міста; йшли від обійстя до обійстя, і ось — тут вам пощастило виміняти кіло картоплі за золотий годинник, там яєчко за бінокль, там кілограм висівок за акордеон або друкарську машинку. І ви мали що їсти. А якби селянин усе те був пороздавав, вам давно б настав капець. Але

селянин зберіг для вас і фунтик масла; зберіг лиш тим, що віддав його вам за перський килимок або за старовинне народне вбрання з Кийова .

Ну, то на кому спіткнулись божевільні комуністичні експерименти Абсолюту? Хто не розгубився серед паніки доброчесності? Хто вистояв у катастрофічному потопі достатку і, не жаліючи наших ротів та нашого майна, врятував нас від згуби?

Ти його бачив? Знаєш, хто він?

Наш годувальник, чех-селянин!

РОЗДІЛ XVI

У горах

Полудень на "Колибі" у Ведмежій долині. Інженер Марек сидить, згорбившись, на веранді "Колиби", дивиться в газету й знов її згортає, щоб окинути поглядом широку смугу Крконошів. У горах тиша, велика, кришталева тиша; і засмучений чоловік випростується й глибоко зітхає.

Он унизу видно малесеньку здаля постать. Хтось іде до "Колиби".

"Яке тут чисте повітря, — думає Марек на веранді. — Тут, слава богу, Абсолют ще латентний, його заклято в усьому, він схований у цих горах та лісах, у цій розкішній травиці, в синьому небі. Тут він не гасає по світу, не страшить, не чаклує, а тільки таїться в усьому матеріальному — бог, глибоко й нечутно присутній, він навіть не дихає, а мовчить і визирає... — І Марек склав руки в німій подячній молитві. — Боже, яке тут чисте повітря!"

Чоловік, що йшов знизу, спинився під верандою.

— Ну, таки розшукав я тебе, Марек!

Марек глянув на нього без великої радості. Перед ним стояв Г. Х. Бонді.

— Нарешті я таки розшукав тебе, — повторив пан Бонді.

— Ходи нагору, — сказав Марек, видимо не радий гостеві. — Що це в дідька принесло тебе? Ну й вигляд же в тебе!

І справді. Г. Х. Бонді був весь жовтий, змарнілий; на скронях густо пробилась сивина, а біля очей були зморшки. Він мовчки сів поруч Марека й затиснув руки між коліньми.

Минула хвилина прикрої мовчанки; тоді Марек спитав:

— Ну, то що з тобою? Бонді тільки рукою махнув.

— Іду на пенсію, брате. Бо... і до мене... і до мене черга дійшла.

— Благодать? — скрикнув Марек і відсунувся, наче, від прокаженого.

Бонді кивнув головою. Сльоза, що бринить на його" віях, — чи то не знак сорому? Марек тихо свиснув.

— То вже й до тебе... Бідолаха!

— Ні, — квапливо вигукнув Бонді, втираючи очі. — Ти не думай, що й тепер... Я його якось переходив... Рудо, я... я перемігся, але... ти знаєш... коли воно зійшло на мене, то була найщасливіша хвилина мого життя. Ти й уявлення не маєш, Рудо, якого страшного зусилля треба, щоб вичухатися з такого.

— Вірю, — поважно сказав Марек. — А скажи, будь ласка, які в тебе були... симптоми?

— Любов до ближнього, — прошепотів Бонді. — Ти знаєш, я просто навіснів від любові. Ніколи б не повірив, що можна щось таке відчувати.

Запала мовчанка.

— То ти значить... — трохи перегодя почав Марек.

— Я все переборов. Знаєш, як ото лисиця, попавши в пастку, відгризає собі лапу. Але після цього я страшенно кволий. Руїна, та й годі, Рудо. Наче після тифу. Того я й приїхав сюди, щоб трохи оклигати... А тут чисто?

— Чисто. Поки що ані знаку... Його. Він тільки відчувається... в природі й в усьому, але так і раніш бувало, а в горах споконвіку.

Бонді похмуро мовчав.

— Ну, а що... — трохи перегодя замислено промовив він. — А що, власне, ти про це скажеш? Ти взагалі знаєш, що робиться там, унизу?

— Я одержую газети. Певною мірою... навіть з газет можна скласти уявлення, що робиться в світі. Там, звичайно, все переплутане, але... хто вміє читати... Слухай, Бонді, там справді таке страхіття?

Г. Х. Бонді похитав головою.

— Гірше, ніж ти уявляєш. Просто відчайдушне становище. Слухай, — прошепотів він пригнічено. — Він уже всюди. Я гадаю, що в нього є певний план.

— План? — скрикнув Марек і схопився.

— Не кричи так. Справді, він має якийсь план. Бо з біса спритно береться до діла. Скажи, Рудо, хто в світі наймогутніший?

— Англія, — не вагаючись відповів Марек.

— Де там. Наймогутніша в світі промисловість. І так звані "народні маси" теж наймогутніші в світі. Ти вже зрозумів його план?

— Ні, не зрозумів.

— Він заволодів і тим, і тим. І промисловістю, і масами; і тепер тримає в своїх руках усе. Цілком очевидно, що він збирається стати володарем свіхуь Ось воно як, Рудо.

Марек сів.

— Стривай, Бонді. Я тут у горах багато думав про ці речі. Я стежив за всім і зіставляв факти. Я, Бонді, тільки про це й думав. Я не знаю, куди воно все прямує, але одне знаю твердо: ніякого плану в нього нема. Я сам ще не добрав до пуття, що і як. Може, він прагне до чогось великого, але не знає, як за це взятись. Я тобі щось скажу, Бонді: він і досі є ще тільки природною силою. Він дивовижно необізнаний з політикою. Це якийсь варвар у національній економіці. .Все. ж таки йому слід було підпорядкуватися церкві: адже вона має неабиякий досвід:.. Ти знаєш, інколи він здається мені таким дитинним...

— Не вір, Рудо, — сумно промовив. Г. Х. Бонді. — Він знає, чого хоче. Того й накинувся на велику промисловість. Він сучасніший, ніж ми гадали зразу.

— То тільки іграшки, — заперечив Марек. — Він просто хоче зайняти себе чимось. Розумієш, це щось ніби дитинство бога. Зажди, я знаю, що

ти хочеш сказати. В роботі він велетень. Це справді імпонує, що він так багато може. Але все воно, Бонді, таке безглузде, що тут не може бути ніякого плану.

— Найбезглуздіші події в історії були якраз — послідовно проведеними в життя планами! — заперечив Г. Х. Бонді.

— Слухай, Бонді, — швидко говорив Марек. — Диви, скільки в мене тут газет. Я стежу за кожним, його кроком. Я тобі кажу, що в усьому цьому нема ні крихти якогось зв'язку. Все це тільки імпровізація всемогутності. Він робить справжні дива, але якось наосліп, незв'язно, без пуття. Розумієш? У його діяльності ні крихти організованості. Він прийшов у світ, занадто непідготованим. І в цьому його слабина. Взагалі мені імпонує, але я бачу його вразливі місця. Його не назвеш добрим організатором, і, мабуть, він ніколи й не був таким. У нього виникають геніальні ідеї, але йому бракує систематичності. Я тобі дивуюся, Бонді, що ти й досі його не розкусив. Ти, така хитра людина!

— З ним нічого не можна вдіяти, — відказав Бонді. — Він нападає на тебе в твоїй власній душі, і тобі кінець. Коли не переконає тебе шляхами розуму, то нашле на тебе чудесне осяяння. Ти ж знаєш, що він устругнув Савлові.

— Ти від нього втікаєш, — сказав Марек, — а я його переслідую і вже наступаю йому на п'яти. Я вже трохи знаю його і міг би виписати ордер на його арешт. Прикмети — нескінченний, невидимий, безформний. Місце перебування — всюди поблизу атомних двигунів. Професія — містичний комунізм. Злочини, за які його розшукують, — відчуження приватної власності, незаконна лікарська практика, порушення закону про збори, втручання в діяльність органів влади і так далі. Особлива прикмета — всемогутність. Одне слово — негайно заарештувати його!

— Ти смієшся, — зітхнув Г. Х. Бонді. — Не смійся. Він подужав нас.

— Ще ні! — вигукнув Марек. — Поміркуй сам, Бонді. Він досі не вміє владарювати. Наробив такого розруху своїми новаціями. Наприклад, замість насамперед створити чудесний залізничний транспорт, ударився в надвиробництво. А тепер уліз сам у халепу, бо те, що він навиробляв, ні до чого. З тим своїм чудесним достатком він пошився в дурні. По-друге, він збив з плигу органи влади своєю містикою і розладнав увесь адміністративний апарат, який саме тепер міг би йому придатися, щоб утримати лад. Революцію можна робити де завгодно, тільки не в державних установах; хоч би й кінець світу настав, то треба спочатку знищити весь світ, а лиш наостанці — державні установи. Отак-то, Бонді. А по-третє, як найнаївніший теоретик-комуніст, він скасував грошовий обмін і цим зразу паралізував обіг продукції. Він не знав, що закони ринку могутніші від божественних законів. Не знав, що виробництво без збуту не має ніякого сенсу. Він не знав нічого. Поводився, як... як... Одне слово, він немовби однією рукою ламав те, що робив другою. Тепер у нас чудесний достаток і просто-таки катастрофічні злидні. Він всемогутній, а створив тільки хаос. Ти знаєш, я вірю, що він колись створив закони природи, і динозаврів, і гори, і все що завгодно. Але торгівлі, Бонді, нашої сучасної торгівлі й промисловості він не створив. За це можна поручитись, бо він нічогісінько в них не тямить. Ні, Бонді, торгівля й промисловість — не від бога.

— Стривай, — озвався Бонді. — Я знаю, що його на? слідки катастрофічні, неосяжні... Але що ми можемо зробити з ним?

— Поки що нічого. Я, любий мій Бонді, тільки дивлюсь і зіставляю. Це новий Вавілон. Ось, як бачиш, клерикальні газети висловлюють підозру, що непорядки в наш релігійно неврівноважений час із диявольською хитрістю підготований франкмасонами. Націоналістичні газети обвинувачують євреїв, праві соціалісти — лівих, аграрники нападаються на лібералів... здуріти можна. А щоб ти знав, це ще тільки квіточки, справжня буча ще тільки, гадаю, починає заварюватись. Підійди-но ближче, Бонді, я тобі щось скажу.

— Ну?

— Ти гадаєш, що він... розумієш, він... тільки один?

— Не знаю, — відповів Бонді. — А від цього щось залежить?

— Усе, — відказав Марек. — Присунься ближче, Бонді, і слухай добре.

РОЗДІЛ XVII

"Молоток і зірка"

— Брате Перший стражу, що ти бачиш на заході? — спитав Достойний, вбраний у чорне, в білому шкіряному фартусі й зі срібним молоточком у руці.

— Бачу Майстрів, що зібрались у Майстерні, готові до Праці, — відповів Перший страж.

Достойний стукнув молоточком.

— Брате Другий стражу, що ти бачиш на заході?

— Бачу Майстрів, що зібрались у Майстерні, готові до Праці.

Достойний тричі стукнув молоточком.

— Праця починається.

Брати Французької ложі вільних мулярів "Молоток і зірка" посідали, не спускаючи очей з Достойного — Г. Х. Бонді, що так несподівано скликав їх. У Майстерні, серед задрапованих чорним стін, на яких були вигаптувані Основні Максими, було тихо, мов у храмі. Бонді, Достойний, був блідий і замислений.

— Брати, заговорив Достойний за хвильку, — я скликав вас винятково... винятково для цієї Праці, яка... винятково... супроти таємних правил нашого Ордену... не є простою формальністю. Я знаю, що порушую... урочистий і священний характер нашої Праці... тим, що доручаю вам... скласти ухвалу... про справу дійсно важливу... справу громадську... якнайбільшої ваги.

— Достойний має право встановлювати Працю, — виголосив Judex Formidabilis .

— Отже, — почав Г. Х. Бонді, — йдеться про те... що на наш Орден... провадяться систематичні наскоки... з боку клерикалів. Вони твердять, ніби наша сторічна... таємна діяльність... поєднана з незвичайними... і прикрими подіями... в царині промисловій і духовній. Клерикальні газети твердять, що вільнодумні Ложі... умисне викликали... це непогамовне буяння демонічних сил. Я питаю вас... що нам слід зробити в цій катастрофі... на благо Людства... і на славу Найвищого? Дискусія... відкривається.

Хвилина минула в урочистому мовчанні; тоді підвівся Другий страж.

— Брати, в цю історичну мить я вітаю, так би мовити, глибокі слова, які сказав наш вельмишановний Достойний. Він сказав, так би мовити, "прикрі події". Так, ми, що думаємо, так би мовити, тільки про Благо Людства, мусимо назвати всі ці прикрі чудеса, осяяння, напади любові до ближнього та інші розлади подіями, так би мовити, вкрай прикрими. Ми повинні з усією таємністю, як годиться нашому Орденові, відкинути, так би мовити, будь-яку причетність до прикрих фактів, які, так би мовити, не узгоджуються з традиційними й прогресивними принципами нашого Великого Ордену. Брати, ці прикрі принципи перебувають, так би мовити, в принциповій суперечності з тим, щоб, як слушно сказав Достойний, оскільки клерикали, так би мовити, підносять зброю проти нас, коли ми маємо на меті, так би мовити, Найвищі Інтереси Людства, а тому я пропоную в повному розумінні слова виявити згоду з прикрими подіями, як слушно сказав Достойний.

Підвівся Judex Formidabilis.

— Брате Достойний, прошу слова. Констатую, що тут у дуже прикрій формі говорилося про певні події. Я гадаю, що ці події зовсім не такі прикрі, як гадає брат Другий страж. Правда, я не знаю, на які саме події натякає брат Другий страж, але якщо він має на увазі ті молитовні збори, на які ходжу я, то вважаю, що він не має рації, ба навіть скажу йому в вічі, що він помиляється.

— Пропоную, — озвався третій брат, — поставити на голосування, чи згадані події прикрі чи ні.

— А я, — попросив слова ще один брат, — пропоную обрати спеціальний комітет для вивчення прикрих подій — скажімо, в складі трьох членів.

— П'яти!

— Дванадцяти!

— Дозвольте, брати, — сказав Judex Formidabilis, — я ще не скінчив.

Достойний постукав молоточком.

— Слово має Judex Formidabilis.

— Брати, — лагідно почав Judex, — не треба прискіпуватися до слів. Події, про які тут були висловлені несхвальні думки, мають такий характер, що вони заслуговують на увагу, на інтерес, ну, і навіть на вивчення. Я не заперечую, що був учасником кількох релігійних гуртків, які сподобились особливої милості божої. Сподіваюся, що це не було несумісним з дисципліною франкмасона.

— Аж ніяк, — озвалося кілька голосів.

— Далі, визнаю, що мені самому припала честь здійснити кілька невеличких чудес. Гадаю, це не суперечить моєму Ступеневі й моїй Посаді.

— Звичайно, ні.

— Отож я можу з власного досвіду запевнити вас, що згадані події, навпаки, гідні шани й хвали, що вони підносять дух і допомагають Благові Людства та Славі Найвищого, а тому, з погляду масонів, проти них не може бути заперечень. Пропоную, щоб Ложа оголосила нейтралітет по відношенню до всіх цих виявів присутності бога.

Тоді підвівся Перший страж і сказав:

— Брати, я, правда, в усе це не вірю, я нічого не бачив і нічого не знаю, але гадаю, що нам краще не виступати проти цієї віри. Я гадаю, що там нічогісінько нема, але нащо нам це казати вголос? Отож я пропоную таємно оголосити свою згоду, щоб усе лишалося так, як є.

Достойний звів угору очі й сказав:

— Нагадаю братам, що Спілка промисловців обрала Абсолюта своїм почесним головою. Далі — акції МЕАТ так звані "акції Абсолюту", ще можуть піднятися в ціні. Між іншим, одна людина, яка не хоче, щоб її ім'я згадували, пожертвувала "вдовиній калитці" нашої Ложі тисячу цих акцій. Прошу далі.

— Ну, то я, — заявив Другий страж, — беру назад, так би мовити, ті прикрі події. З вищої точки зору цілком згоден. Я пропоную розглядати це питання з вищої точки зору.

Достойний підвів очі й промовив:

— Я маю повідомити вас, що Верховна Ложа має намір видати інструкцію про останні події. Верховна Ложа рекомендує майстрам вступати в релігійні громади і організувати їх у масонському дусі, як Майстерні Учнів. Нові Майстерні мають бути проваджені в дусі просвітницькому й антицерковному. Рекомендується вивчати різні віровчення: моністичне, абстинентське, флетчерівське , вегетаріанське тощо. Кожен гурток має додержуватися однієї віри, щоб на практиці дослідити, котра є найкращою для Блага Людства і для Слави Найвищого. Ця діяльність, за наказом Верховної Ложі, обов'язкова для всіх Майстрів. Прошу вести дебати далі.

РОЗДІЛ XVIII

Редакція вночі

Найбільший католицький, чи народний, журнал "Друг народу" мав не дуже численний редакційний штат; отож о пів на десяту вечора в редакції сидів тільки нічний редактор Коштял (бозна-чому в нічних редакторів так жахливо чадять люльки!) і патер Йошт, що, насвистуючи крізь зуби, писав передовицю для завтрашнього номера.

Ось прийшов пан метранпаж Новотний — приніс ще вогкі коректурні гранки.

— Ну, де ж передовиця, панове, чуєте? — пробурчав він. — Коли ж нам її складати?

Патер Йошт перестав мугикати.

— Зараз буде, пане Новотний, — квапливо відповів він. — Ніяк не знайду потрібного виразу. У нас уже були "сатанинські махінації"?

— Позавчора.

— Ага. А "підступна змова" теж була?

— Була.

— "Підле шахрайство"?

— Було сьогодні.

— "Безбожний винахід"?

— Уже разів із шість.

— Шкода, — зітхнув патер Йошт. — Здається, ми надмірно розкидалися думками. Як вам сподобалася сьогоднішня передовиця, пане Новотний?

— Сильна, — сказав пан метранпаж. — Але вже пора складати завтрашню.

— Зараз буде, — запевнив патер Йошт. — Я гадаю, що нагорі були задоволені ранковим номером. Ось побачите, що прийде його превелебність єпископ. "Йоште, — скаже він, — це ви добре втнули". А "бісівський шабаш" уже було?

— Було.

— Шкода. Треба поставити нові батареї і відкрити вогонь. Йоште, сказав його превелебність, не жалійте пороху. Все минуще, але ми — вічні... Пане Новотний, а ви не підкажете якогось путящого вислову?

— Ну, хай "злочинна обмеженість". Або "паталогічна злоба".

— Годиться! — зітхнув з полегкістю патер Йошт. — Пане Новотний, де у вас беруться такі добрі ідеї?

— Зі старих комплектів "Друга народу". Ну, давайте вже передовицю, велебний отче.

— Зараз буде. Зачекайте: "Злочинна обмеженість і патологічна злоба певних кіл, що Вааловими ідолами баламутять чисту воду Петрової скелі..." Ага, зараз буде: "...Петрової скелі... Каламутять чисту воду", так... і водружають на ній золотого тельця, що зветься диявол, або ж Абсолют..."

— Є вже передовиця? — пролунало в дверях нічної редакції.

— Laudetur Jesus Christus , ваша превелебність! — скрикнув патер Йошт.

— Є вже передовиця? — повторив вікарний єпископ Лінда, швидко входячи до кімнати. — А хто писав ранкову передовицю? Господи боже, що це ви встругнули! Який йолоп це написав?

— Я... — забелькотів патер Йошт, відступаючи назад. — Ваша... преве... я думав...

— Він думав! — загорлав єпископ Лінда, грізно блискаючи окулярами. — Ось маєш! — і, зіжмакавши ранковий номер "Друга народу", кинув його під ноги Йоштові. — "Я думав!" Ти ба — він уміє думати! Чого не зателефонував? Чого не спитав, що треба писати? А ви, Коштял, як ви могли дати таке до друку? Ви теж "думали", еге? Новотний!

— Пробачте, — шепнув метранпаж, весь трусячись.

— Нащо ви дали це до друку? Ви теж "думали" ?

— Ні, перепрошую, — запротестував метранпаж. — Я, прошу вашої превелебності, мушу складати, що мені дадуть.

— Ви мусите робити лише те, що хочу я! — рішуче заявив єпископ Лінда. — Йоште, сядь і читай, що ти вранці наляпав! Читай, кажу!

— "Вже давно, — почав патер Йошт тремтячим голосом читати свою власну ранкову передовицю. — Вже давно... нашу громадськість турбує... Підле шахрайство..."

— Що?

— Підле шахрайство. Ваша превелебність! — заскиглив патер Йошт. — Я думав... я... я тепер бачу...

— Що?

— Що це надміру сильний вираз — "підле шахрайство".

— Ще б пак! Ну, читай далі.

— "...підле шахрайство з так званим Абсолютом... яким масони, євреї та інші прогресисти... баламутять світ. Науково доведено..."

— Ви подивіться на цього Йошта! — заволав єпископ Лінда. — Він щось науково довів! Читай далі!

— "...науково доведено, — мурмотів нещасний Йошт, — що так званий Абсолют... така сама безбожницька афера, як і... фокуси спіритів..."

— Стривай, — з раптовою лагідністю сказав вікарний єпископ. — Напиши таку передовицю: "Науково доведено... — написав? — ...доведено, що я, патер Йошт, йолоп, бовдур, недотепа..." — написав?

— Так, ваша преве... — шепотів приголомшений Йошт. — Диктуйте далі, ваша пре...

— Кинь це в кошик, сину мій, — сказав превелебний, — і слухай як слід своїми дурними вухами. Ти читав сьогоднішні газети?

— Читав, ваша...

— Щось не віриться. Сьогодні вранці, любий мій патере, вийшло насамперед "Послання" Моністичної спілки; там сказано, що Абсолют, — це та сама Монада, яку моністи завжди проголошували богом, і, таким чином, культ Абсолюту цілком відповідає моністичному вченню. Ти читав це?

— Читав.

— Далі в газеті є повідомлення, що масонські ложі рекомендують своїм членам культивувати Абсолют. Читав?

— Читав.

— Далі — що на Синодальному з'їзді лютеран супер-інтендант Маартенс прочитав п'ятигодинну лекцію, в якій доводив тотожність Абсолюту з явленим господом. Читав це?

— Читав.

— Далі декларація "Вільної мислі", "Послання" Армії Спасіння, комюніке теософічного центру "Адьяр" , відкритий лист, адресований

Абсолютові й підписаний Товариством взаємодопомоги наймитів, заява Спілки власників каруселей, підписана її головою Я. Біндером, далі "Голос Консганцької спілки", спеціальні випуски "Голосу з того світу", "Анабаптиста" і "Абстинента". Любий мій, ти читав усе це?

— Читав.

— От бач, любий сину, там усюди гучно рекламують Абсолют на свою користь, роблять йому аванси, всякі завидні пропозиції, обирають його почесним членом, меценатом, покровителем, богом і бозна-ким ще, а в нас тим часом якийсь навіжений патер Йошт, даруйте, якийсь нікчемний Йоштик репетує, що це підле шахрайство та науково доведена афера! Матінко пресвята, ну, ти ж і поміг нам!

— Але ж, ваша превелебність, мені наказали... писати... проти... цих подій...

— Так, наказали, — суворо перебив його вікарний єпископ. — Та невже ти не бачиш, що становище змінилося? Йоште, — вигукнув єпископ, підводячись, — наші дарохранительниці спорожніли, наші овечки побігли за Абсолютом; Йоште, недотепо ти мій, коли ми хочемо вернути собі тих овечок, то повинні прихилити на свій бік Абсолют. У всіх церквах треба поставити атомні карбюратори... а втім, ти, патере, цього не зрозумієш. Пам'ятай одне: Абсолют повинен працювати

на нас; він повинен бути нашим — тобто тільки нашим. Capiscis, mi fili?

— Capisco? — прюшепогів патер Йошт.

— Deo gratias! — Йоштику, тепер ти завернешся назад, як той Савл. Напиши гарненьку перед овицю, де повідомиш, що Свята конгрегація зважила на прохання пастви і прийняла Абсолют до лона церкви. Пане

Новотний, ось вам Апостольське послання: складіть жирним потрійним цицеро і заверстайте на першій сторінці. А ви, Коштял, напишіть у рубриці місцевих новин, що голова правління МЕАТ Г. Х. Бонді в неділю прийме з рук архієпископа святе хрещення і до того наші палкі поздоровлення, розумієте? А ти, Йоште, сідай і пиши... Стривай, тут на початку потрібен якийсь сильний вираз.

— Ваша превелебність, може, так: "Злочинна обмеженість і патологічна злоба певних кіл..."

— Гаразд, так і пиши: "Злочинна обмеженість і патологічна злоба деяких кіл уже не перший місяць намагається звести наш народ на хибні стежки. Публічно проголошуються єретичні твердження, ніби Абсолют — це щось інше, ніж той Господь, до якого ми з самої колиски здіймали руки... — написав? — ...Здіймали руки в дитинній вірі... і любові..." Написав? Ну, пиши далі.

РОЗДІЛ XIX

Канонізація

Самі розумієте, що прийняття Абсолюту в лоно церкви за даних обставин було великою несподіванкою. Це прийняття було проведене, власне, самим папським посланням; конклав кардиналів , поставлений перед доконаним фактом, тільки вирішував, чи можна вділити Абсолютові таїнства хрещення. Вирішено обійтись без цього; хоч хрестити бога — це безперечна церковна традиція (згадайте Іоанна Хрестителя), але і в такому випадку хрещеник має бути присутній особисто; крім того, виникала занадто дражлива проблема: кого з вінценосних осіб обрати на хрещеного батька Абсолютові? Тому Свята конгрегація рекомендувала., щоб у найближчій понтифікальній відправі найсвятіший отець помолився за нового члена церкви; це й відбулося у вельми урочистій формі. Далі в церковне вчення внесено доповнення, що поряд із хрещенням через помазання та хрещенням через мучеництво

церква визнає хрещення благочестивими, благодійними та доброчесними вчинками.

Між іншим, за три дні перед виданням бреве папа дав тривалу аудієнцію панові П Х. Бонді, який перед тим сорок годин радився з папським секретарем монсиньйором Кулатті.

Майже одночасно була проведена проста беатифікація (піднесення до чину блаженних) Абсолюту за формою super culti immemorabile на визнання доброчесного життя Абсолюту, тепер Благословенного, і призначено прискорений процес канонізації, щоправда з вельми знаменною відміною: адже йшлося за проголошення Абсолюту не святим, а богом. Зразу призначено відповідну, так звану деїфікаційну комісію з найперших богословів та церковних сановників; Procurator Dei в ній був венеціанський архієпископ кардинал доктор Варезі, а Advocatus Diaboli — монсиньйор Кулатті.

Кардинал Варезі пред'явив сімнадцять тисяч свідчень про звершені чудеса, підписаних майже всіма кардиналами, патріархами, примасами, митрополитами, князями, архієпископами, магістрами орденів та абатами; до кожного свідчення були додані експертні висновки видатних медиків і факультетів, професорів природничих, технічних та економічних наук, а під кінець ішли підписи безпосередніх свідків, затверджені нотаріально. Ці сімнадцять тисяч документів, як сказав монсиньйор Варезі, є тільки мізерною частиною насправді звершених Абсолютом чудес, кількість яких, за дуже стриманою оцінкою, вже перевищила тридцять мільйонів. .

Крім того, Procurator Dei забезпечив докладні експертні висновки найвизначніших учених світу. Наприклад, ректор медичного факультету Паризького університету професор Гардьєн після докладного анеїлізу написав таке:

"Оскільки численні випадки, представлені нам для експертизи, були з медичного погляду абсолютно безнадійні й невиліковні засобами науки (параліч, рак горла, сліпота після хірургічного видалення обох очей, кульгавість внаслідок ампутації обох нижніх кінцівок, смерть внаслідок цілковитого відокремлення голови від тулуба, задушення в повішеника, що провисів два дні тощо), медичний факультет Сорбонни дійшов висновку, що так зване чудесне зцілення в згаданих випадках можна пояснити або цілковитою необізнаністю з анатомічними та патологічними передумовами, браком клінічного досвіду і повною відсутністю медичної практики, або — чого ми не можемо виключити — втручанням вищої сили, не обмеженої законами природи чи обізнаністю з ними".

Психолог професор Медоу (Глазго) написав:

"...Оскільки в цих вчинках виявляється очевидним чином істота розумна, наділена пам'яттю, здатна до асоціацій та логічних суджень, істота, яка всі ці психічні операції виконує без посередництва мозку та нервової системи, це є чудовим підтвердженням моєї нищівної критики теорії психофізичного паралелізму, обстоюваної професором Майєром. Підтверджую, що так званий Абсолют — істота наділена психікою, свідома й розумна, хоч поки що мало досліджена науково".

Професор Лупен з Брненської політехніки засвідчив:

"З погляду ефективності праці Абсолют — сила, що заслуговує якнайбільшої поваги".

Знаменитий хімік Вілібальд (Тюбінген) написав:

"Абсолют має всі передумови для існування й наукового розвитку, бо цілком відповідає Ейнштейновій теорії відносності".

Літописець не буде довше затримувати вас на експертних висновках всесвітніх наукових авторитетів; до речі, вони публікувалися в "Віснику святого престолу".

Канонізаційний процес посувався швидким темпом; а тим часом ціла колегія видатних догматиків та екзегетів розробляла грамоту, в якій на підставі Старого й Нового завіту та творів отців церкви доводила тотожність Абсолюту з третьою іпостассю бога.

Та перше ніж відбулась урочиста деїфікація проголошення богом, константинопольський патріарх, глава Східної церкви, проголосив тотожність Абсолюту з першою іпостассю бога — Творцем. До цієї явно єретичної позиції пристали старокатолики , обрізані абіссінські християни, євангелісти гельветського віровизнання, нонконформісти і кілька великих американських сект. Це розпалило запеклу теологічну війну. Що ж до євреїв, то між ними розходилося таємне вчення, що Абсолют — це стародавній Ваал; ліберальні євреї відверто признавалися, що в даному разі вони поклоняються Ваалові.

З'їзд "Вільної мислі" відбувся в Базелі. В присутності двох тисяч делегатів Абсолют був проголошений Богом Вільних мислителів, після чого почались неймовірно запальні наскоки на сутанників усіх віровизнань, що, як твердила резолюція з'їзду, хочуть здобувати зиск із єдиного наукового бога й ув'язнити його в брудній клітці церковних догматів та попівського дурману, щоб він занидів у ній. Одначе богові, явленому очам кожного прогресивного, сучасного мислителя, "нема чого робити в середньовічних крамничках тих фарисеїв; тільки "Вільна мисль" — його оселя, тільки Базельський конгрес має право встановлювати віровчення та ритуали вільної релігії".

Приблизно в ті ж таки дні німецький "Monistenbund" з великою помпою поклав наріжний камінь у підвалини храму Атомного бога в Лейпцігу. Під час цих закладин сталась якась колотнеча, шістнадцять душ поранено, а знаменитому фізикові Лютгенові розбили окуляри.

Між іншим, тої ж осені відбулись релігійні ексцеси в Бельгійському Конго та французькій Сенегамбії. Чорношкірі несподівано повбивали і з'їли місіонерів і почали поклонятися якимсь новим ідолам, що їх називали Ато або Алольто. Згодом виявилося, що то були атомні двигуни і що до цієї справи причетні німецькі офіцери й агенти. Зате коли в грудні того ж року Мекку охопили ісламські заворушення, було доведено, що кілька французьких емісарів сховали поблизу Кааби дванадцять легких атомних двигунів "Аеро". Повстання магометан поширилося на Єгипет і Тріполі; різанина в арабському світі коштувала життя тридцяти тисячам європейців.

Дванадцятого грудня в Римі відбулась нарешті деїфікація Абсолюту. Сім тисяч священнослужителів із запаленими свічками в руках супроводили найсвятішого отця до собору святого Петра, де за головним вівтарем був поставлений найбільший, дванадцятитонний, карбюратор — дарунок концерну МЕАТ папському престолові. Обряд тривав п'ять годин; у натовпі задавили тисячу двісті богомольців та роззяв. Точно опівдні папа заспівав "In nomine Dei Deus" , і в ту ж хвилину задзвонили в усіх католицьких храмах світу, всі єпископи й священики повернулись лицем від вівтарів до побожного люду й звістили йому: "Habemus Deum" .

РОЗДІЛ XX

Сент-Кілда

Сент-Кілда — малесенький острівець, чи, власне, купа бескеття з пліоценового туфу далеко на захід від Гебрідських островів; кілька низеньких берізок, трохи вересу та цупкої трави, зграя чайок, що там гніздяться, та напіварктичні метелики з роду Роїуоттаіиз — оце й усе життя на цьому загубленому в океані передовому дозорі нашого континенту, ніби завислому між нескінченним плескотом хвиль і так само нескінченним бігом вічно переповнених дощем хмар. Люди на Сент-Кілді ніколи не жили, не живуть і не житимуть.

Одначе в останні дні грудня поблизу острова кинув якір військовий корабель його величності "Дракон" ; з корабля зійшли на острів теслярі. Вони привезли з собою бруси та дошки і до вечора збудували довгу низьку будівлю. Другого дня з'явились оббивальники й привезли туди прегарні, якнайвигідніші меблі. Третього дня з нутра корабля вийшли стюарди, кухарі та буфетники й доправили посуд, вина, консерви і все, що винайшла культура для вельможних, могутніх і ласих на смачну їжу людей.

Четвертого дня зранку на судні його величності "Едвін" прибув ясновельможний сер О'Паттерні, англійський прем'єр; через півгодини — американський делегат Горейшіо Бамм; далі — кожен на військовому судні — китайський уповноважений містер Кейг французький прем'єр Дюдьє, російський царський генерал Бухтін, німецький імперський канцлер доктор Вурм, італійський міністр князь Трівеліно і японський посол Янато. Шістнадцять англійських торпедних катерів крейсували довкола Сент-Кілди, щоб не допустити туди газетних репортерів, бо ця зустріч Найвищої ради великих держав, яку нашвидкуруч скликав всемогутній сер О'Паттерні, мала відбутись у цілковитій таємності. Через те й справді була потоплена датська риболовна шхуна "Нільс Ганс", яка спробувала вночі прослизнули крізь ланцюг торпедних катерів; крім дванадцяти членів екіпажу, на ній загинув політичний оглядач газети "Чікаго Трібюн" містер Джо Гашек. Проте репортер "Нью-Йорк-Геральд" містер Білл Пріттом весь час, поки тривала нарада, перебував на Сент-Кілді, переодягнений за офіціанта, і його перу ми завдячуємо всі скупі відомості про цю пам'ятну зустріч, які збереглися й після дальших історичних катастроф.

Пан Білл Пріттом твердив, що ця висока політична конференція відбулась у такому безлюдному місці для того, щоб виключити пряме втручання Абсолюту в її роботу. Бо будь-де могло статися, що в зібрання таких поважних людей утерся б Абсолют у формі навіяння, осяяння чи навіть чуда, а це, само собою зрозуміло, у вищій політиці була б річ нечувана. Першою метою конференції, здається, була угода про колоніальну політику; держави мали домовитись про те, щоб не

підтримувати релігійних рухів на територіях, що належать іншим державам. Приводом до цього була німецька агітація в Конго та Сенегамбії, а також таємний вплив французів на спалах махдизму в магометанських колоніях Англії, а особливо постачання японських карбюраторів до Бенгалії, де кипіла жахлива гризня між найрозмаїтішими сектами. Засідання відбувалися при зачинених дверях; опубліковано тільки повідомлення, що за Німеччиною визнано як сферу інтересів Курдистан, а за Японією — деякі з грецьких островів. Англо-японський і франко-німецько-російський союзи знайшли там, як і слід було сподіватися, особливі симпатії.

Пополудні на спеціальному торпедному катері прибув Г. Х. Бонді, і його прийняли на засіданні Найвищої ради.

Аж близько п'ятої години (за британским часом) славетні дипломати зійшлися на обід, і там Білл Пріттом уперше дістав нагоду почути представників Високих Договірних Сторін на власні вуха. Після обіду розмовляли про спорт та про артисток. Сер О'Паттерні з білогривою головою поета й розумними очима жваво говорив про вудіння лососів з його ексцеленцією прем'єр-міністром Дюдьє, чиї енергійні рухи, гучна мова та якесь "je ne sais quoi" виказували старого адвоката. Барон Янато, відмовляючись від усіх напоїв, мовчки слухав і всміхався так, ніби мав повний рот води; доктор Вурм гортав папери, генерал Бухтін проходжувався по залі з князем Трівеліно, Горейшіо Бамм грав сам з собою на більярді серію карамболів (я бачив його прегарний triple-boussard через руку, якого оцінив би кожний знавець), а містер Кей, схожий на жовту-прежовту, висохлу на скіпку стару бабусю, перебирав якісь буддистські чотки, бо він був мандарином у своїй Сонячній імперії.

Раптом усі дипломати обступили пана Дюдьє, що говорив:

— Так, панове, c'est ça . Ми не можемо зоставатись байдужими до нього. Або визнати його, або відкинути. Ми, французи, воліли б друге.

— Бо він у вас діє як антимілітарист, — не без зловтіхи докинув князь Трівеліно.

— Ні, панове, — вигукнув Дюдьє. — На це не розраховуйте. Французької армії воно не зачепило. Як антимілітарист... пхе! Скільки в нас уже було тих антимілітаристів! Панове, ви стережіться його: він — демагог, комуніст, un bigote і ще бозна-що — але завжди радикал. Oui, c'est un rabouliste, c'est ça . Він підхоплює найнесамовитіші демагогічні гасла. Він тягне руку за юрбою. У вас, ваша ясновельможність, — раптом обернувся він до князя Трівеліно, — він удає з себе націоналіста й упивається мареннями про Римську імперію, але стережіться, ясновельможносте, так він поводиться в містах, а на селі злигався з сутанниками й творить чудеса на славу діви Марії. Одною рукою працює на Ватікан, а другою на Квірінал . Або в цьому є якісь таємні наміри, або... я не знаю що. Панове, ми можемо тут признатись відверто: усі ми маємо з ним свій клопіт.

— У нас, — замислено озвався Горейшіо Бамм, спираючись на більярдний кий, — він цікавиться і спортом. A big sportsman, indeed . Він сприяє всіляким іграм. Досяг казкових рекордів у спорті й у сектах. Він соціаліст. Він проти сухого закону. Перетворює воду в drinks . Недавно на банкеті в Білому домі всі... м-м... страшенно набрались: розумієте, пили саму воду, але він їм ту воду в шлунках перетворив у drinks.

— Це дивно, — сказав сер О'Паттерні, — у нас він схожий скоріше на консерватора. Поводиться як всемогутній clergyman . Meetings , процесії, проповіді на вулицях and such things . Я гадаю, що він проти нас, лібералів.

Тоді з усмішкою втрутився барон Янато:

— У нас він як удома. Дуже, дуже славний бог. Дуже пристосувався. Дуже великий японець.

— Який там японець! — прохрипів генерал Бухтін. — Що це ви балакаєте, батюшка! Він росіянин, кондовий русак, слов'янин. Широка російська душа, ваше превосходительство! Він за нас, мужиків. Наш архімандрит улаштував для нього хресний хід, десять тисяч свічок, а люду, господа, як маку. З'їхалися православні душі з усієї матушки Русі. І чудеса в нас творить, отець наш, — додав генерал, хрестячись і кланяючись у пояс.

Підійшов німецький рейхсканцлер, хвилинку слухав мовчки, а тоді сказав:

— Так, він уміє догодити народові. Всюди пристосовується до національного характеру. Як на свій вік, він... м-м... напрочуд гнучкий. Ми це спостерігаємо на своїх сусідах. У Чехії, наприклад, він поводиться як страшенний індивідуаліст. Там у кожного власний Абсолют на свій копил. А в нас Абсолют державний. У нас Абсолют зразу дозрів до усвідомлення високих державних інтересів. У Польщі він діє мов якийсь алкоголь; а в нас — як... як... höhere Verordnung, verstehen ?

— І в ваших католицьких землях? — з усмішкою спитав князь Трівеліно.

— Ну, місцеві відмінності є, — визнав доктор Вурм. — Але не надавайте цьому ваги, панове. В Німеччині ще ніколи не було такої єдності, як тепер. Але я хочу подякувати вам, князю, за ті католицькі карбюратори, що ви завозите до нас контрабандою. Вони, на щастя, погані, як усі італійські вироби.

— Тихо, тихо, панове, — втрутився сер О'Паттерні. — В релігійних питаннях слід дотримуватись нейтралітету. Щодо мене, то я ловлю лососів на подвійну вудку. Недавно мені попався отакенний, бачите? Чотирнадцять фунтів.

— А папський нунцій? — тихо спитав доктор Вурм. — Святий престол хоче, щоб ми зберегли спокій за всяку ціну. Хоче, щоб містицизм був офіційно заборонений, як порушення громадського порядку. В Англії це річ неможлива, а взагалі... Чотирнадцять фунтів, хоч вірте, хоч ні. Heaven , трохи мене в воду не затяг! Барон Янато усміхнувся ще чемніше:

— Але ми не хочемо нейтралітету. Він — великий японець. Весь світ може прийняти японську віру. Ми теж хочемо нарешті посилати місіонерів і навчати людей своєї віри.

— Пане бароне, — сказав сер О'Паттерні, — ви ж знаєте, що чудові взаємини між нашими державами...

— Англія може прийняти японську віру, — усміхнувся барон Янато, — і взаємини будуть ще кращі;..

— Стривай-но, батюшка! — вигукнув генерал Бухтін. — Яку там японську віру! Коли вже якась віра, то хай буде православна. І знаєш, чому? — По-перше, тому, що вона православна, по-друге — що вона російська, а по-третє — так хоче государ, а по-четверте — у нас найбільша армія, лебедику. Я, господа, по-солдатському: просто в вічі й по правді. Тож коли віра, то хай буде наша, православна.

— Так не про це ж ідеться, панове, — вже трохи дратливо сказав сер О'Паттерні. — Ми зібрались не для цього!

— Цілком слушно, — підтвердив доктор Вурм. — Ми можемо погодитись на якійсь спільній позиції по відношенню до бога.

— Котрого? — раптом озвався китайський уповноважений містер Кей, нарешті підвівши свої зморшкуваті повіки.

— Як то котрого? — сторопіло перепитав доктор Вурм. — Адже бог, гадаю, один?

— Наш, японський, — солодко всміхнувся барон Янато.

— Православний, батюшка, і більш ніякий! — вигукнув генерал, почервонівши, мов індик.

— Будда, — сказав містер Кей і знову опустив повіки, ставши зовсім подібний до засушеної мумії.

Сер О'Паттерні рвучко підвівся.

— Джентльмени, — сказав він, — прошу, ходімо вже. І панове дипломати вернулися до конференц-залу.

О восьмій годині звідти вибіг його превосходительство генерал Бухтін, аж буряковий на виду, зі стиснутими кулаками. За ним доктор Вурм, на бігу запихаючи в портфель свої папери. Сер О'Паттерні, забувши про вихованість, пішов геть з капелюхом на голові, весь червоний, а за ним пан Дюдьє. Князь Трівеліно вийшов блідий, а за ним барон Янато, що всміхався як завжди. Останнім вийшов містер Кей, потупивши очі й перебираючи пальцями довжелезні чотки.

Цим закінчується повідомлення, яке пан Білл Пріттом опублікував у "Геральді". Офіційне комюніке про цю конференцію не було надруковане — окрім вищезгаданого, про сфери інтересів, — і коли й було ухвалено якусь резолюцію, це вже мало що змінило. Бо "в лоні історії", як висловлюються трохи по-гінекологічному, вже назрівали непередбачені події.

РОЗДІЛ XXI

Телеграма

В горах іде сніг. Падає великими, тихими пластівцями вже цілу ніч, нападало на півметра, а воно валить і валить. Тиша лягає на ліси. Тільки

вряди-годи трісне гілка під вагою снігу, але й той тріск не може пробитись дуже далеко в загуслій від снігу тиші.

Потім прихопив мороз, і з прусського боку налетів крижаний вітер. М'якенькі пластівці змінилися колючими крупами, що б'ють прямо в обличчя. Вітер здіймає вже випалий сніг, і він кружляє в повітрі гострими голочками. З дерев зриває білі пелехи, що швидко летять над землею, вихряться й злітають до темних хмар. Кушпелить від землі до неба.

В густому лісі рипить і скрегоче гілля; з важким тріском падає дерево, ламаючи молодняк, але ці різкі звуки немовби розмітає, розвіює свистюче, гудюче, різуче, уривчасте виття й скигління вітру. Коли воно на мить стихає, чути, як вищить під ногами мерзлий сніг — ніби товчене скло.

Над Шпіндельмюле пробирається посланець із телеграфної контори. Йти глибоким снігом страшенно важко. Посланець насунув шапку на вуха, ще й запнувся поверх неї червоною хусткою; на ньому вовняні рукавиці, шия замотана барвистим шарфом, і все ж йому холодно. Ну, дарма, думає він, години за півтори якось доберуся до Ведмежого долу, а спускатися вниз — позичу санчата. І надало ж когось посилати телеграму в таку негоду!

Біля Дівочої кладки посланця підхопив вихор і аж закрутив ним. Він задубілими руками вхопився за стовп із табличкою для туристів. "Матінко пресвята, — сказав сам до себе, — невже воно ніколи не вщухне?!" Навпроти нього на відкритому місці котилася ціла хмара снігу; ближче, ближче, вже ось-ось, і тепер треба затамувати дух... Тисячі голочок колють.в обличчя, лізуть за комір, десь у штанях дірка, бо сніг проникає аж до тіла. Одежа замерзла, а тіло під нею мокре. Хмара пролетіла, і посланець уже ладен вернутись на пошту. "Інженер Марек, — повторює він собі адресу, — це хтось не тутешній; але телеграма негайна, хтозна про що там у ній сповіщається, може, вдома яке нещастя..."

Ось вітер трохи притих, і посланець побрався через Дівочу кладку й понад потоком на гору. Сніг рипів під важкими чобітьми; холод проймав до кісток. Вітер завив знову, цілі купи снігу падають з дерев, ось одна така купа звалилась посланцеві прямо на голову й за комір; по спині біжить цівочка крижаної води. Але найгірше те, що ноги з'їжджають назад у сипкому снігу, а дорога все крутіша й крутіша. І раптом знову зірвався сніговий ураган.

Сніг летів згори білою стіною. Не встиг посланець відвернутись, як його вдарило прямо в обличчя, і він аж зігнувся, насилу хапаючи ротом повітря. Ступив уперед — і впав; сів на сніг спиною до вітру, але раптом злякався, що його може засипати. Підвівся, спробував видертись вище; але знову послизнувся й упав на обидві руки; підвівся, з'їхав на кілька метрів униз. Ухопився за дерево, насилу відсапався. "Грім його побий, — сказав сам до себе, — треба ж таки якось видертись нагору!" Йому пощастило ступити кілька крюків, але він знов упав і з'їхав униз на череві. Поліз рачки; рукавиці промокли, сніг набивався за камаші, але вгору, вгору! Тільки не зоставатись на місці! По обличчю в нього стікав розталий сніг і піт; він нічого не бачив крізь снігову завію, йому здалося, що він збився з дороги; ґолосно плачучи, він усе дерся на гору. Але в довгій одежині важко лізти рачки; він звівся на ноги, борючись із вітром, рушив далі. Півкроку вперед — і з'їхав на два кроки назад; ще трохи пройшов, але послизнувся і, зарившись обличчям у колючий сніг, знову посунувся вниз. А підвівшись, виявив, що загубив ціпок.

Тим часом через гори летять снігові хмари, зачіпаються за скелі, свистять, завивають, закручуються у вихори. Посланець аж хлипає від страху та натуги, спиняється, ще крок, спинитись, відвернутись, перевести дух, і знову крок, господи боже! Ось він ухопився за дерево. Котра ж воно година? Видобув з жилетної кишеньки свою "цибульку" в жовтому прозорому футлярчику: його зразу заліпило снігом. Здається, вже смеркає. Вернутись? Але ж він, певно, вже на горі!

Поривчастий вітер змінився безупинною хвищею. Хмари сунуть прямо по узбіччю гори, темна сіра імла, повна колючих сніжинок. Сніг летить

поземно, прямо в обличчя, заліплює очі, ніс, рот; мокрими, задубілими пальцями доводиться вибирати його, напіврозталий, з вух і очних западин. Посланець спереду весь обріс п'ятисантиметровим шаром снігу; сірячина ледве гнеться, зробилась тверда й важка, як дощана. На підошвах теж за кожним кроком усе товще налипає сніг. А в лісі вже темніє. Ненечко, таж іще тільки друга година дня!

Нараз усе вкрила якась жовто-зелена імла, а сніг сипонув наче з мішка. Пластівці завбільшки з долоню, мокрі й важкі, летять і вихряться так густо, що вже не розрізниш, де земля, а де повітря. Не видно й на крок уперед; вдихаєш сніг, бредеш у звихреній завії, що сягає вище голови, посуваєшся вперед наосліп, ніби прориваючи собі хід у снігу. Єдине прагнення — йти вперед. Єдине бажання — дихати не снігом. Уже не можна витягати ноги зі снігу; плутанишся в заметі, що сягає вище колін, і сліди за тобою враз щезають.

А тим часом десь у містах, там, унизу, падають ріденькі сніжинки й розтають у чорне болото. В крамницях засвічують світло, кав'ярні світяться, люди сидять під лампочками й бурчать, що день такий похмурий, темний. По всьому великому місту висипає безліч вогників, і водяне болото іскриться від них.

Один-єдиний вогник блищить на заметеній снігом полонині. Насилу пробивається крізь метелицю, блимає, погасає і знов проблискує: він є, він живий! На "Колибі" у Ведмежому долі світиться.

Була вже п'ята година й зовсім стемніло, коли перед "Колибою" спинилося щось безформне. Те "щось" розгорнуло товсті білі крила й почало бити ними об себе, струшуючи десятисантиметрові пласти снігу. З-під снігу показалася кирея, під киреєю дві ноги, і ті ноги били об кам'яний поріг, а з них спадали купи снігу. То був поштар із Шпіндельмюле.

Він увійшов до будинку й побачив худорлявого чоловіка, що сидів за столом. Хотів привітатись, але не зміг видобути з себе голосу. Тільки засичало, як ото коли випускають пару.

Худорлявий пан підвівся.

— Чоловіче добрий, куди це вас чорти понесли в таку хуртовину! Адже ви могли життя позбутися, хай йому біс!

Поштар кивнув головою й щось прохрипів.

— Де ваша голова! — невгавав худорлявий пан. — Дівчино, принесіть йому чаю! Ну, дядьку, куди це ви йшли? На Мартінову колибу?

Поштар покрутив головою і відкрив шкіряну торбу. Вона була повна снігу. Телеграма, яку він вийняв з торби, так замерзла, що аж хрускотіла.

— Х-х-хі-х-харек? — прохрипів він.

— Що? — перепитав худорлявий.

— Чи... тут... інженер Марек? — по складах видушив з себе поштар, докірливо дивлячись на нього.

— Це я! — вигукнув худорлявий пан. — Ви щось принесли для мене? Давайте швидше!

Інженер Марек розгорнув телеграму. Там стояло:

ТВОЇ ПРИПУЩЕННЯ ПІДТВЕРДИЛИСЬ КРПК БОНДІ

І все.

РОЗДІЛ XXII

Старий патріот

У празькій редакції "Лідових новін" робота йшла повним ходом. Телеграфіст кричав у телефон, несамовито лаючись із панночкою на телефонній станції. Клацали ножиці, стукотіла друкарська машинка, а пан Циріл Кевал сидів на столі й теліпав ногами.

— На Вацлавській слухають проповідь, — півголосом сказав він. — Якийсь комуніст там закликає до добровільної бідності. Підбурює людей, щоб були як лілеї польові. Борода в нього отакенна, аж до пояса. Просто страхіття, скільки тепер розвелося бороданів. Кожен — наче апостол.

— Угу, — відповів старий пан Рейзек , щось шукаючи в матеріалах ЧТА.

— І чого ті бороди так ростуть? — дивувався пан Кевал. — Слухайте, Рейзек, я гадаю, що й на це впливає Абсолют. Їй-богу, Рейзек, я боюся, що й у мене така виросте. Уявіть собі — до пояса!

— Угу, — задумливо мовив Рейзек.

— Сьогодні на Гавлічковому майдані богослужіння "Вільної мислі". А на Тиловому творить чудеса патер Новачек. Ось побачите, знов буча вийде. Учора цей Новачек зцілив паралізованого зроду. Потім була процесія, і той паралітик налупцював одного єврея. Зламав йому троє ребер, чи що. Бо той єврей був сіоніст.

— Угу, — зауважив пан Рейзек, викреслюючи щось.

— Сьогодні напевне буде велика буча, — провадив Циріл Кевал. — Прогресисти влаштовують мітинг на Старомеському майдані. Знов витягли на світ божий гасло "Далі від Риму!" А патер Новачек організує

"маккавеїстів" — розумієте, таку озброєну католицьку гвардію. Ось побачите, яка комедія буде! Архієпископ заборонив Новачекові робити чудеса, але той попик немов з цепу зірвався: вже й мертвих воскрешає.

— Угу, — зауважив пан Рейзек, викреслюючи далі.

— Мені мама писали, — притишеним голосом оповідав Циріл Кевал, — що в нас, у Моравії цебто, в Густопечі та в околиці, страшенно озлилися на чехів. Що вони, мовляв, безбожники, гельветські барани, ідоловірці, що вони нових богів собі придумали і ще бозна-що. Лісничого застрелили, бо він був родом з Чехії. Я вам кажу, Рейзек, усюди аж клекоче.

— Угу, — погодився Рейзек.

— їв синагозі теж побилися, — додав пан Кевал. — Сіоністи дали добрячого чосу тим, що вірять у Ваала. Було й троє вбитих! А ви знаєте, що сьогодні в празькому гарнізоні оголошено бойову готовність? Але тим часом вршовицькі казарми послали ультиматум до чернинських казарм, щоб там визнали вршовицькі догмати про три ступені спасіння. А як вони не погодяться, хай виходять битися на Сандберк. І дейвицькі артилеристи пішли роззброювати чернинські казарми. Там забарикадувалися, солдати виставили у вікна кулемети й оголосили війну. Їх облягає сьомий драгунський, охорона Граду і чотири легкі батареї. Кажуть, що, як мине шість годин, відкриють вогонь. Рейзек, як весело тепер жити на світі!

— Угу, — сказав пан Рейзек.

— Нуг а в університеті, — потиху провадив пан Кевал, — сьогодні природознавчий факультет побився з історичним. Бачте, природознавці заперечують явлення, вони ніби пантеїсти. Заводії там професори, сам декан Радл ніс прапор. Історики захопили університетську бібліотеку в Клементінумі й боронилися відчайдушно — найбільше книжками. Декана Радла влучили в голову Веленовським , і він віддав богу душу. Очевидно,

струс мозку. А ректора Арне Новака тяжко поранено якимсь томом "Винаходів і поступу". Під кінець історики засипали нападників "Збіркою творів" Яна Врби . Тепер там працюють сапери, вже відкопали сім трупів, у тому числі трьох доцентів. Я гадаю, що засипаних не більш як тридцять душ.

— Угу, — озвався пан Рейзек.

— А "Спарта", — торохтів Кевал у тихому натхненні, — а "Спарта" оголосила єдиним богом давньогрецького Зевса, тоді як "Славія" стоїть за Сватовіта. В неділю на Летні буде матч між обома богами. Обидва клуби озброяться, крім бутсів, ще й ручними гранатами. "Славія", кажуть, має кулемети, а "Спарта" — одну стодвадцятиміліметрову гармату. За квитками люди просто б'ються, вболівальники обох клубів озброюються. Ото буде веремія, Рейзек! Я гадаю, що виграє Зевс.

— Угу, — сказав Рейзек, — але, може, ви б переглянули листи?

— Ну, гаразд, — зласкавився Циріл Кевал. — Ви знаєте, до бога теж можна звикнути. А що нового в ЧТА?

— Нічого надзвичайного, — буркнув пан Рейзек. — Криваві демонстрації в Римі. В Ольстері теж колотнеча — самі знаєте, ірландські католики. Сент-Кілда все спростовує. В Польщі погроми. У Франції релігійний розкол, там знову з'явились вальденси, а в Мюнстері — анабаптисти. В Болоньї обрали антипапу — якогось патера Мартіна з "босоногих братів". І таке інше. Місцевого нічого. То ви переглянете кореспонденцію, га?

Циріл Кевал замовк і заходився переглядати останню пошту. Там було кількасот листів. Він перечитав з півдесятка і вже знудився.

— Слухайте, Рейзек, — сказав він незабаром, — тут же все на один копил. Ось, наприклад, таке: "З Хрудіма. Шановна редакціє! Як давній

передплатник Вашої шановної газети... напевне, Ваших читачів і всю громадськість, яку баламутять безплідні суперечки..." Тут, — додав пан Кевал, — він забув написати "зацікавить", "...велике чудо, яке сотворив тутешній парафіяльний священик отець Закоупіл". І так далі. В Їчині — офіціант кооперативної їдальні, а в Бенешові — завідувач школи. В Хотеборжі — навіть власниця тютюнової крамнички, вдова їракова. Невже оце все треба перечитувати?

На хвилинку запала працьовита тиша.

— Хай йому біс, Рейзек, — знову озвався Кевал, — слухайте, ну що придумати таке сенсаційне? Щось би таке унікальне, чого в жодній газеті не буде, крім нашої. Що десь щось сталося природним шляхом без чуда. Але я гадаю — ніхто б нам не повірив.

Знову хвилина тиші.

— Рейзек, — жалібно промовив Кевал, — я не можу придумати нічого природного. Як подумаєш, то, власне, все на світі чудесне! Все, що є на світі, — це якась магія!

Несподівано ввійшов головний редактор.

— Хто робив виписки з "Трибуни" ? Ось тут у ній таке повідомлення, а в нас його не було.

— Яке повідомлення? — спитав пан Рейзек.

— У рубриці "Економіка". Американський консорціум скупив тихоокеанські острови і здає їх в оренду. За такий собі невеличкий кораловий атол п'ятдесят тисяч доларів на рік. Великий попит і на Європейському континенті. Акції вже піднялися до двох тисяч семисот доларів. Г. Х. Бонді теж уклав сто двадцять мільйонів. А наша газета проґавила! — гнівно вигукнув редактор і вийшов, грюкнувши дверима.

— Рейзек, — озвався Кевал, — ось цікавий лист: "Шановна редакціє! Вибачте, що я, старий патріот, свідок лихих часів гноблення й похмурих днів рабства, підношу свій сумний голос, просячи вас, щоб ви бистрим пером своїм зволили розкрити перед усім народом чеським турботу, тривогу й тугу всіх нас, старих патріотів..." — і так далі. А ось: "...Я бачу, як у нашому старому, славному народі брат повстає на брата: незліченні партії, секти та церкви, мов хижі вовки, злобно душать і пожирають одна одну". Мабуть, якийсь дідуган, почерк такий старечий, видно, рука труситься... "А тим часом одвічний ворог чигає на нас, яко лев рикущий, волаючи до народу нашого германське гасло: "Далі від Риму!" — і його підтримують псевдопатріоти, для них партійні інтереси стоять вище за непохитну єдність нації. І ми з великим смутком бачимо, як наближаються нові Ліпани , де чехи в битві проти чехів, під личиною якихось благочестивих гасел, укриють трупом своїм криваве бойовище. І леле — справдяться слова Святого письма про царство, в собі розділене. І будуть списи тріщати, і будуть мечі бряжчати, як кажуть наші славні, істинні, героїчні рукописи .

— Годі вам, — сказав пан Рейзек.

— Зачекайте, ось що він пише про гіпертрофію партій та церков. Це, мовляв, спадкова хвороба чехів. "Щодо цього не може бути ніяких сумнівів, як казав колись доктор Крамарж . А тому заклинаємо вас, щоб ви в цю останню годину, коли з усіх боків загрожує велика й страшна небезпека, закликали націю нашу згуртуватись у всенародну єдність для захисту вітчизни. А коли тій єдності потрібно церковного злучника, то не будьмо ні протестантами, ні католиками, ні моністами, ні якимись там абстинентами, а приймімо єдино слов'янську, міцну й братерську віру православну, яка злютує нас у велику слов'янську родину і здобуде нам у ці буремні часи захист могутнього слов'янського монарха. А тих, хто не приєднається одностайно й добровільно до цієї славної всеслов'янської ідеї, треба примусити авторитетом державної влади, та й будь-яким натиском, дозволеним за цих надзвичайних обставин, щоб вони відкинули свої групові та сектярські інтереси на користь всенародної

єдності". І так далі, а підписано — "Старий патріот". Що ви на це скажете?

— Нічого, — відповів пан Рейзек.

— А по-моєму, в цьому щось є... — почав був пан Кевал, та ввійшов телефоніст і сказав:

— Телефонограма з Мюнхена. Вчора в Німеччині вибухла якась громадянська чи релігійна війна. Чи варто це давати в газеті?

РОЗДІЛ XXIII

Аугсбурзька зав'язка

До одинадцятої години вечора в редакцію "Лідових новін" надійшли такі повідомлення:

"ЧТА. З Мюнхена, 12 ц. м. Як повідомляє ТАВ, учора в Аугсбурзі відбулися криваві демонстрації. Сімдесят протестантів забито. Демонстрації тривають".

"ЧТА. З Берліна, 12 ц. м. Офіційно повідомлено, що число забитих і поранених в Аугсбурзі не перевищує дванадцяти. Поліція підтримує спокій".

"Спец. кор. З Лугано, 12 ц. м. За надійними джерелами, число жертв у Аугсбурзі вже перевищило п'ять тисяч. Залізничний рух у північному напрямку припинено. Баварський кабінет міністрів засідає без перерви. Німецький кайзер покинув полювання і повертається до Берліна".

"ЧТА. Рейтер, 12 ц. м. Сьогодні о 3 год. ранку баварський уряд оголосив Пруссії священну війну".

Через день Циріл Кевал був уже в Баварії, і з його більш-менш вірогідних репортажів ми цитуємо дальші рядки:

"На аугсбурзькій олівцевій фабриці Шеллера вже 10 ц. м. о 18 год. вечора робітники-католики налупцювали майстра-протестанта, засперечавшися з ним щодо культу діви Марії. Вночі було спокійно, але другого дня о 10 год. ранку робітники-католики покинули роботу на всіх фабриках, нестямно вимагаючи звільнення всіх протестантів з роботи. Фабриканта Шеллера вбито, двох директорів застрелено" Духівництво силоміць примусили нести дароносицю на чолі процесії. Архієпископа доктора Ленца, що вийшов умовляти маніфестантів, кицули в річку Лех. Проводирі соціал-демократів пробували звертатись до натовпу, але мусили сховатись у синагозі. О 15 год. синагогу підірвано динамітом. Поки натовп громив єврейські та протестантські крамниці, лунала стрілянина, займалися численні пожежі, міська рада переважною більшістю голосів постановила визнати непорочне зачаття діви Марії й випустила полум'яну відозву до всіх католицьких народів, щоб ті взялись за мечі й стали на захист святої католицької віри. У відповідь на це повідомлення відбулись різні заворушення і в інших містах Баварії. В Мюнхені о 8 год. вечора народний мітинг з палким ентузіазмом прийняв резолюцію про відокремлення південних земель від Німецької Федеративної імперії. Мюнхенський уряд телеграфував до Берліна, що бере на себе всю відповідальність. Рейхсканцлер доктор Вурм негайно поїхав до військового міністра; і той послав до Баварії 10 000 багнетів з саксонських і надрейнських гарнізонів. О 1 год. ночі ці військові ешелони на .баварському кордоні були спущені з рейок; поранених розстрілювали з кулеметів. О 3 год. ранку мюнхенський уряд за домовленістю з альпійськими землями постановив оголосити лютеранам священну війну".

"...Здається, в Берліні не втрачають надії на мирне врегулювання всього конфлікту. І досі триває промова кайзера в рейхстагу; кайзер заявив, що він не знає ні католиків, ні протестантів, а знає тільки німців. Північнонімецькі війська нібито зосереджуються на лінії Ерфурт-Гота-Кассель; католицька армія наступає в напрямі Цвіккау й Рудольштадта,

натрапляючи тільки на опір цивільного населення. Місто Грейц спалене, жителі повбивані або забрані в рабство. Чутки про великий бій поки що не підтвердилися. Втікачі з Байрейта розповідають, що на півночі чутно гуркіт важких гармат. Вокзал у Магдебурзі нібито зруйнований бомбами з баварських літаків. Веймар горить".

"...Тут, у Мюнхені, панує неймовірний ентузіазм. У всіх школах працюють призовні комісії, юрби добровольців уже двадцять годин чекають на вулиці. На ратуші висять голови дванадцяти протестантських пасторів. Католицьке духівництво мусить день і ніч правити меси в переповнених храмах; депутат патер Гросгубер помер від утоми перед вівтарем. Євреї, моністи, абстиненти та інші інаковірці забарикадувалися по своїх оселях. Банкіра Розенгейма, старшину єврейської релігійної громади, сьогодні вранці прилюдно спалили.

Голландський і датський послд зажадали, щоб їм видали їхні паспорти. Американський представник подав протест проти порушення миру, а італійський уряд запевнив Баварію в особливо прихильному нейтралітеті.

По вулицях ходять юрби новобранців, носять прапори з білим хрестом на червоному тлі й виголошують: "Бог так хоче!" Дами плавом пливуть вступати в сестри-жалібниці, готують лазарети. Магазини здебільшого позачиняні. Біржа теж".

Це було чотирнадцятого лютого. П'ятнадцятого відбувся великий бій на обох берегах річки Верри; протестантська армія трохи відступила. Того ж дня пролунали перші постріли на бельгійсько-голландському кордоні. Англія оголосила мобілізацію флоту.

16 лютого. Італія дозволила вільний прохід іспанській армії, посланій на допомогу баварцям. Тірольські селяни, озброєні косами, напали на швейцарців-гельветів.

18 лютого. Антипапа Мартін телеграфом благословив баварську армію. Битва під Меммінгеном без певного результату. Росія оголосила війну польським католикам.

19 лютого. Ірландія оголосила війну Англії. В Бруссі об'явився антихаліф і виступив під зеленим прапором пророка. Мобілізація в балканських державах, різанина в Македонії.

23 лютого. Прорвано північнонімецький фронт. Масове повстання в Індії. Оголошено священну війну магометан проти християн.

27 лютого. Грецько-італійська війна, перші бої на албанській території.

3 березня. Японський флот відплив на схід, проти США.

15 березня. Хрестоносці (католики) обложили Берлін. Тим часом у Штеттіні утворено Унію протестантських держав. Німецький кайзер Каспар I узяв на себе верховне командування.

16 березня. Двомільйонна китайська армія посунула через маньчжурський і сибірський кордони. Військо антипапи Мартіна вступило в Рим, папа Урбан утік до Португалії.

18 березня. Іспанія вимагає, щоб лісабонський уряд видав папу Урбана; після відмови автоматично починається іспано-портутальська війна.

26 березня. Південноамериканські держави пред'явили ультиматум Північноамериканському союзу: вимагають скасування сухого закону і заборони свободи віровизнання.

21 березня. Японська армія висадилась у Каліфорнії й Британській Колумбії.

Першого квітня становище в світі було приблизно таке: в Центральній Європі розгорявся великий конфлікт католицтва з протестантством. Протестантська унія відтіснила хрестоносців від Берліна, зайняла Саксонію, окупувала і нейтральну Чехію: комендантом Праги, дивним збігом обставин, був шведський генерал-майор Врангель — можливо, нащадок того відомого генерала часів Тридцятилітньої війни. Зате хрестоносці заволоділи Нідерландами, зруйнувавши греблі й затопивши країну, а також захопили увесь Ганновер і Голштинію аж до Любека, а звідти прорвались у Данію. Билися без пощади. Міста зрівнювали з землею, чоловіків убивали, жінок до п'ятдесяти років ґвалтували; але насамперед розбивали ворожі карбюратори. Очевидці тих небачено кривавих боїв запевняють, що з обох боків у війні брали участь надприродні сили: інколи ніби невидима рука хапала ворожий літак і жбурляла ним об землю, або ловила в повітрі 54-сантиметровий снаряд вагою в тонну і завертала його назад, на свої позиції. Особливо страшне діялося при нищенні карбюраторів; як тільки котрась із армій захоплювала вороже місто, починався невидимий, але запеклий бій довкола місцевих карбюраторів, — часом немовби смерч ламав і розкидав усю будівлю, де сґояв атомний казан, так, як ото хтось дмухне в купку пір'я. Цегла, балки, черепиця крутились у шаленому вихорі, а закінчувалося все страхітливим вибухом, що валив будівлі й дерева в околі дванадцяти кілометрів і лишав після себе вирву двохсотметрової глибини. Звичайно, сила вибуху відповідала розмірам підірваного карбюратора.

Випущено отруйні гази смугою триста кілометрів завширшки; вони спалювали навіть рослинність, та оскільки ці повзучі хмари не раз — ізнов ще завдяки стратегічному втручанню надприродних сил — повертались на свої війська, такий ненадійний засіб довелось облишити. Виявилося, що Абсолют атакує, але може боронитися; в боях уживались нечувані доти види зброї (землетруси, циклони, сірчані дощі, потопи, ангели, чума, сарана тощо), тому не лишалось нічого іншого, як зовсім змінити стратегію. Відпали масові атаки, постійні окопи, дротяні загородження, укріплені лінії й точки та всякі такі дурниці; кожен солдат діставав ніж, набої, кілька ручних гранат і виряджався самотужки вбивати солдата,

який мав на грудях хрест іншого кольору. Не було вже двох армій, що стоять одна проти одної: просто якась певна територія ставала бойовищем, і по ній розсипались обидві армії та потроху винищували одна одну, поки не з'ясується, кому ж тепер. належить ця земля. Це, правда, страшенно кривавий метод, але кінець кінцем у ньому була своя переконливість.

Така склалась ситуація в Центральній Європі; на початку квітня протестантська армія через Чехію вдерлась до Австрії й Баварії, а католики тим часом захопили Данію й Померанію; Голландія, як уже сказано, зовсім зникла з карти Європи.

В Італії шаленіла громадянська війна між урбанівцями та мартінівцями; а тим часом Сіцілія опинилась у руках грецьких евзонів . Португальці зайняли Астурію й Кастілію, але втратили свою Естремадуру; взагалі війна на півдні була надзвичайно жорстока. Англія провадила бойові дії на ірландській території, а потім у колоніях; на початку квітня вона втримувала вже не тільки прибережну смугу Єгипту. Решту колоній було втрачено, а колоністів винищили тубільці. Турки з допомогою арабських, суданських та перських військ захопили всі Балкани й заволоділи Угорщиною, але в них раптом спалахнули внутрішні чвари між шиїтами й суннітами через якусь тезу четвертого халіфа Алі, очевидно, дуже важливу. Обидві секти від Стамбула до Татр почали переслідувати одна одну з неймовірною запеклістю й жорстокістю, що окошились, на жаль, і на християнах. Отож у цій частині Європи було гірше, ніж будь-де.

Польща зникла, зметена російською армією; тоді російські війська спрямовано проти жовтої навали, що сунула на північ і на захід. В північній Америці тим часом японці висадили десять армійських корпусів.

Як бачите, поки що не було мови про Францію. Бо літописець залишив для неї XXIV розділ.

РОЗДІЛ XXIV

Наполеон із гірської бригади

Бобіне — перепрошую, Тоні Бобіне, двадцятидворічний лейтенант гірської артилерії з гарнізону міста Аннесі (Верхня Савойя), що саме перебував на шеститижневих маневрах у гірському краю Лез-Егій ("Шпилі"), звідки в погожу днину видно на заході озеро Аннесі й Женеву, а на сході — тупий хребет Західних Альп і верхів'я Монблану — ви вже уявляєте собі той край? — так ось, лейтенант Тоні Бобіне сидить на камені й скубе маленькі вусики — трохи тому, що нудиться, а трохи й тому, що вже вп'яте перечитав газету двотижневої давності й задумався.

Тепер літописцеві годилось би простежити думки майбутнього Наполеона; проте поки що його (тобто літописців) погляд ковзає по засніжених схилах до долини річки Арв, де вже тане сніг і де його зір ваблять невеличкі містечка — Межев, Флюме, Южен — з їхніми шпичастими церковними вежами, схожі на купки іграшок... ох, спогади про давно минуле дитинство! О будівницькі мрії над дитячими кубиками!

А тим часом лейтенант Бобіне... А втім, не треба. Краще відмовимось від спроби аналізувати психологію великих людей і змальовувати саме зародження титанічних задумів. Ми просто не зуміємо цього зробити, а коли б і зуміли, то, мабуть, розчарувались би. Коротше кажучи, уявіть собі, що такий маленький лейтенантик Бобіне сидить на Шпилях посеред Європи, яка розвалюється вщент; він має за собою батарею гірських гармат, а попереду, внизу, — дрібненький світ, який дуже зручно було б розстріляти звідси, згори. Щойно він прочитав у старому номері аннесійського "Монітера" передовицю, де якийсь пан Бабійяр висловлює тугу за керманичем, що дужою рукою вивів би корабель Франції з шалених бур до нової слави й могутності; а до того ж тут, на височині двох тисяч метрів над рівнем моря, повітря чисте, без домішок бога, і думається в такому повітрі ясно й легко, — уявіть собі це все, і ви зрозумієте, що наш лейтенант Бобіне, сидячи там на камені, задумався, а потім написав своїй зсохлій сивоголовій матусі трохи плутаного листа, що вона, мовляв, "скоро почує про свого Тоні" і що в Тоні зродилася "розкішна ідея" ; потім він робив се й те, вночі міцно спав, а вранці

скликав солдатів своєї батареї, скинув старого, нездалого капітана, захопив жандармський пост у Салланші, по-наполеонівському стисло оголосив війну Абсолютові й пішов знову спати; другого дня розстріляв карбюратор на пекарні в містечку Тон, захопив вокзал у Бонвілі та військову комендатуру в Аннесі, маючи під своєю командою вже три тисячі солдатів. За тиждень він розстріляв понад дві сотні карбюраторів і повів п'ятнадцять тисяч багнетів та шабель на Гренобль. Проголошений комендантом Гренобля, він мав під рукою вже гарненьку армійку в сорок тисяч солдатів, яку й повів у долину Рони, далекобійними гарматами старанно очищаючи територію попереду від ^сіх атомних двигунів. На шосе, що вело до Шамбері, він узяв у полон військового міністра, що їхав до нього автомобілем вправляти йому мозок. А другого дня військовий міністр надав йому чин генерала, очевидно, ставши сам прихильником його планів. Першого квітня вже й Ліон був очищений від Абсолюту.

Доти переможний похід Бобіне обходився без великого розлиття крові. Аж за Луарою почали чинити йому опір насамперед ревні католики, і подекуди доходило до різанини. На щастя, для Бобіне, і в краях, зовсім захоплених Абсолютом, багато французів лишалися скептиками — чи навіть більше, виявляли несамовиту фанатичність у скептицизмі й просвітництві. Після кривавих розправ та нових Варфоломіївських ночей "бобінетівців" зустрічали як визволителів, і справді, всюди, куди вони приходили, наставало поступове втихомирення — бо ж вони розбивали всі карбюратори.

Отож уже в липні парламент оголосив, що "Тоні Бобіне має великі заслуги перед батьківщиною", і разом з маршальським рангом надав йому звання Першого консула. Франція була консолідована. Бобіне запровадив державний атеїзм; будь-який прояв релігійності за воєнними законами карався смертю.

Ми не можемо обійти мовчанкою деякі сцени з життя цієї великої людини.

Бобіне та його матуся.

Одного дня у Версалі Бобіне проводив нараду з генералітетом. Було жарко, він стояв біля відчиненого вікна; і враз побачив у парку стареньку даму, що грілась на осонні. Бобіне ту ж мить перебив маршала Жоліве, вигукнувши: "Дивіться, панове, он моя матуся!" Всі присутні, навіть загартовані в боях генерали пустили сльозу над цим виявом синівської любові.

Бобіне й любов до Батьківщини.

Якось Бобіне був присутній на огляді війська на Марсових полях. Ішов дощ, і коли проходили важкі артилерійські агрегати, один військовий тягач в'їхав у велику калюжу й шинель Бобіне забризкало грязюкою. Маршал Жоліве хотів негайно покарати командира нещасливої батареї. Та Бобіне спинив його: "Не треба, маршале, адже це французька грязюка".

Бобіне й інвалід.

Одного разу Бобіне інкогніто поїхав до Шартра. Дорогою в машині луснула камера, і, поки водій замінював колесо, до них підійшов одноногий жебрак. "Де цей чоловік позбувся ноги?" — спитав Бобіне. Інвалід відповів, що втратив ногу на військовій службі, в Індокитаї, що він має вбогу матір і що обоє вони часто цілі дні не мають ріски в роті. "Маршале, запишіть собі цього чоловіка, його слід нагородити", — сказав зворушений Бобіне. І справді, через тиждень у двері інвалідової хатини постукався особистий гінець Бобіне і вручив нещасному каліці пакуночок "від Першого консула". Хто може змалювати радісний подив інваліда, коли той, розгорнувши пакуночок, знайшов у ньому бронзову медаль.

Отож і не дивно, що, мавши такі чудові душевні якості, Бобіне врешті здався на палкі жадання всього свого народу й під всенародний захват чотирнадцятого серпня проголосив себе французьким імператором.

Тоді, безперечно, для всієї земної кулі наставали часи вкрай неспокійні, але й величні з погляду історії. Всі частини світу буквально рясніли геройськими бойовими подвигами. Напевне, марсіанським спостерігачам наша Земля тоді здавалася зіркою першої величини, і тамтешні астрономи, мабуть, виснували, що ми перебуваємо ще в розжареному стані. І ви легко зрозумієте, що рицарська Франція та її представник імператор Тоні Бобіне не пасли задніх. Може, впливали на них ще й залишки Абсолюту, поки не випарувались у світовий простір; вони збуджували піднесений, полум'яний настрій. Одне слово, коли через два дні після коронації великий імператор оголосив, що настав час, коли Франція вкриє всю земну кулю своїми знаменами, відповіддю йому був одностайний крик захвату.

План Бобіне був такий:

1. Окупувати Іспанію і, взявши Гібралтар, здобути ключ до Середземного моря.

2. Окупувати долину Дунаю аж до Пешта — як ключ до Центральної Європи.

3. Окупувати Данію — як ключ до північного узбережжя.

А оскільки ключі від територій треба змащувати кров'ю, Франція вирядила три армії, що здобули їй громову славу.

Четверта армія окупувала Малу Азію як ключ до Сходу.

П'ята захопила гирло річки Святого Лаврентія як ключ до Америки.

Шоста потонула в морському бою біля берегів Англії.

Сьома облягла Севастополь.

31 грудня 1944 року імператор Бобіне мав у кишені своїх артилерійських штанів усі ключі.

РОЗДІЛ XXV

Так звана найбільша війна

У нас, людей, є така риса: коли ми зазнаємо чогось дуже лихого, то знаходимо якусь дивну втіху в тому, щоб воно було вже найлихіше з можливого — найбільше лихо, яке тільки було на світі. Так, наприклад, коли почнеться страшенна спека, нам приємно читати в газетах, що "такої високої температури повітря не бувало з 1881 року", та ще й трохи злість бере на той 1881 рік, що він усе-таки перевершив нас. Або, коли в нас так змерзнуть вуха, що аж побіліють, серце наше тішиться, коли ми довідуємося, що "такого лютого морозу не спостерігалося з 1785 року". Отак, само й з війнами. Чи то нинішня війна наисправедливіша, чи то найкривавіша, чи то найпереможніша, чи то найдовша за такий і такий період, — будь-який найвищий ступінь завжди дає нам горде задоволення, що ми зазнали чогось надзвичайного, рекордного.

Отож війна, що тривала від 12 лютого 1944 року до осені 1953-го, була справді, без перебільшення (їй же богу!) найбільшою війною; і .не позбавляйте, будь ласка, її очевидців цієї заслуженої втіхи. В бойових діях брало участь 198 мільйонів чоловік, і всі вони полягли, крім тринадцяти. Я міг би навести вам числа, якими статистики та.любителі підрахунків намагались унаочнити цю величезну кількість жертв; так, наприклад, скільки тисяч кілометрів вийшло б, якби вкласти рядочком усі трупи, і скільки годин мав би їхати кур'єрський поїзд, якби ті полеглі були покладені замість шпал; або, якби всім полеглим повідрізати вказівні пальці та запакувати їх у бляшанки для сардинок, скільки сот вагонів наповнилося б цим товаром і так далі; у мене погана пам'ять на числа, а я не хотів би обшахрати вас хоча б на один-однісінький мізерний статистичний вагон. Тому тільки повторю, що то була найбільша війна від створення світу — як за числом жертв, так і за площею бойовищ.

Літописець ще раз вибачається, що він не має хисту до великомасштабних картин. Очевидно, йому слід було б змалювати, як війна перекочувалась від Рейну до Євфрату, від Кореї до Данії, від Лугано до Гапаранда і так далі. Тим часом він би радніше змалював, наприклад, приїзд бедуїнів до Женеви — у білих бурнусах, з настромленими на двометрові піки засушеними головами ворогів, або любовні пригоди французького вусаня в Тібеті; кавалькади російських козаків у Сахарі; кінні сутички македонських комітів з сенегальськими тиральєрами на берегах фінських озер. Як бачите, матеріал багатющий. Переможні полки Бобіне долетіли, як то кажуть, в одному пориві слідами Александра Македонського через Індію аж до Китаю; але тим часом жовта китайська навала дісталась через Сибір і Росію до Франції та Іспанії й відтяла мусульман, що воювали в Швеції, від їхніх рідних країв. Російські полки, відступаючи перед безмірно численним військом китайців, опинились у Північній Африці, де Сергій Миколайович Злодєєв заснував своє царство, але був незабаром убитий, бо його баварські генерали влаштували змову проти його прусських отаманів, і царський трон у Тімбукту посів Сергій Федорович Лиходєєв.

Наша чеська батьківщина по черзі потрапляла в руки шведів, французів, турків, росіян та китайців, і під час кожного такого вторгнення місцеве населення винищували до останньої душі. В соборі святого Віта протягом цих років проповідували або правили службу божу по черзі пастор, адвокат, імам, архімандрит і бонза — щоправда, без тривкого успіху. Єдиною втішною зміною було те, що Становий театр весь час бував повний — там улаштували військовий склад.

Коли 1951 року японці витіснили китайців зі Східної Європи, виникла й проіснувала деякий час нова Серединна імперія — (так китайці називають свою батьківщину) — за дивним збігом обставин достоту в давніх кордонах Австро-Угорської монархії; в Шенбрунні знов оселився старенький монарх — стошестирічний мандарин Яя Вірвіано "до чиєї священної глави з дитинною шанобою зводять очі радісні народи", як день у день запевняла "Wiener Mittagszeitung" . Державною мовою оголошено китайську, і це враз угамувало всі національні незгоди;

державним богом.був Будда, і непіддатливих католиків з Моравії й Чехії, які не витерпівши китайських погромів та конфіскацій, намагались утекти за кордон, кидали до в'язниць, завдяки цьому число національних мучеників безмірно зросло. Зате деякі видатні й розважні чеські патріоти з Найвищого Ласкавого Повеління дістали титул мандарина — зокрема То-Бол-Кай, Гро-Ші та й багато інших. Тодішня китайська влада запровадила багато прогресивних новацій, наприклад, видавання продовольчих карток замість продовольства. Одначе Серединна імперія швидко розпалася, бо зовсім не стало свинцю на кулі, і це начисто підірвало авторитет влади. Тих кілька китайців, котрих не вбито, зостались тут і в пізніші часи, і то переважно в ролі високих урядовців.

Тим часом до імператора Бобіне, чия резиденція була вже в індійському місті Шімлі, дійшли чутки, що в недосліджених ще верхів'ях річок Іраваді, Салуїну й Меконгу є жіноче царство амазонок, і він вирушив туди зі своєю старою гвардією, але так і не вернувся. За одною версією, він там одружився. Згідно з другою — цариця амазонок Амалія зітнула йому в бою голову й кинула її в міх, повний крові, зі словами: "Satia te sanguine, quem tantum sitisti" . Ця друга версія, безперечно, менш жорстока.

Кінець кінцем Європа стала ареною кривавих боїв між чорною расою, що насунула з глибин Африки, і монгольськими племенами; що діялося протягом цих двох років, про те краще змовчати. Зникли останні сліди цивілізації. Наприклад, на Градчанах так розплодилися ведмеді, що останні жителі Праги зруйнували всі мости, навіть Карлів, аби лиш уберегти правий берег Влтави від цих кровожерних хижаків. Від міського населення зостались мізерні рештки; вишеградський капітул вимер і по чоловічій, і по жіночій лінії. На футбольний матч "Спарта" — "Вікторія" (Жижков) прийшло дивитися всього сто десять душ.

Не краще було й на інших континентах. Північна Америка, сплюндрована страхітливо кривавими боями "сухозаконників" з "мокрозаконниками", стала японською колонією. В Південній Америці по черзі змінили одна одну кілька імперій. Уругвайська, Чілійська,

Перуанська, Бранденбурзька й Патагонська. В Австралії зразу після розпаду Британської імперії заснували Ідеальну Державу, яка обернула цей континент великих перспектив у пустелю. В Африці з'їдено понад два мільйони білих; чорношкірі басейну Конго вдерлись у Європу, а решта Африки корчилась у нескінченних війнах між ста вісімдесятьма шістьма різними імператорами, султанами, королями, вождями та президентами.

Оце така історія. Кожен з тих сотень мільйонів людей, що брали участь у боях, колись мав своє дитинство, своє кохання, свої життєві плани; інколи трусився зі страху, інколи бував героєм, але здебільшого бував до смерті зморений і залюбки простягся б на постелі; а коли вмирав, то напевне неохоче. І з усього цього лишилася тільки жменька сухих даних: битва там і там, жертв стільки й стільки, результат такий чи такий — і до того ж той результат, власне, нічого по-справжньому не вирішував.

Тому я й кажу: не відбирайте в тодішніх людей єдиної втіхи — пишатися тим, що вони пережили Найбільшу Війну. Ми, правда, знаємо, що за кілька десятків років комусь пощастить розпочати ще більшу, бо й у цьому напрямі людство прогресує.

РОЗДІЛ XXVI

Бій під Градцем Кралове

Тут літописець посилається на Августа Седлачека, Йозефа Пекаржа та інші історіографічні авторитети, які твердили, що важливим джерелом для пізнання історії є локальні події, бо в них, мов у краплі води, відбиваються події світові.

Ну, а крапля води, яка називається Градець Кралове, пам'ятна літописцеві тим, що в ній він шмигав, мов малесенька інфузорія, ще першокласником тамтешньої гімназії, і тоді вона справді здавалась йому цілим світом. Та годі про це.

До Найбільшої Війни Градець Кралове вступив озброєний одним-однісіньким карбюратором, установленим у броварні, яка стоїть і понині за церквою Святого духа, поряд із садибами каноників. Мабуть, це священне сусідство впливало на Абсолют у тому розумінні, що він почав варити пиво дуже міцне й відверто католицьке і тим викликав у градецького обивательства душевний стан, який безмежно потішив би небіжчика єпископа Бриниха.

Одначе Градець Кралове стоїть якось надміру на видноті й тому скоро опинився в руках пруссаків, які в своїй лютеранській запеклості розбили карбюратор на броварні. І все ж Градець, вірний історичній традиції, не втрачав приємної релігійної температури, особливо відколи тамтешню єпархію посів учений вікарний єпископ Лінда. І навіть коли прийшли бобінетівці, турки та китайці. Градець зберіг горду свідомість того, що: 1) у ньому найкращий на всю Східну Чехію аматорський театр; 2) Найвища в Східній Чехії дзвіниця і 3) на сторінках його історії зафіксований найбільший у Східній Чехи бш.

Коли розвалилась імперія китайських мандаринів, місто очолив староста Скочдополе, вельми обачний чоловік. Його правління серед загальної анархії було позначене відносним спокоєм — завдяки мудрим порадам єпископа Лінди та шановних панів радників. Та ось пробився до міста якийсь кравчик — Гамплом його звали, — власне, теж родом з Градця, але він змалечку тинявся світами і навіть служив у Алжірі в Іноземному легіоні — ото такий був авантюрист. Він ходив у індійський похід в армії Бобіне, але дезертирував десь у Багдаді й прослизнув мов та голка, поміж башибузуками, французами, шведами й китайцями назад до рідного міста.

Отож той кравчик, той Гампл, видно, набрався "бобінетівщини", бо тільки-но повернувся до Градця, як зразу надумав і собі захопити владу. Шити вбрання — це йому не до шмиги було, отож він почав усе ганити та критикувати, що, мовляв, і се не так, і те не так, і що магістрат запосіли сутанники, і що, мовляв, гроші в нас марнуються, і що, мовляв, пан Скочдополе нездарний старий шкарбун і так далі. На жаль, оскільки

війни завжди несуть із собою розбещеність і розхитують будь-який авторитет, Гампл знайшов кількох прибічників і заснував з ними соціал-революційну партію.

Одного липневого дня той Гампл скликав на Малому майдані народний мітинг і, стоячи на цямрині басейну, кричав поміж іншим, що народ, мовляв, категорично жадає від негідника, реакціонера та єпископського прислужника Скочдополе, щоб той склав із себе повноваження.

На це пан Скочдополе відповів порозліплюваними по місту заявами, що йому, законно обраному старості, ніхто не може нічого наказувати, а тим паче якийсь приблудний дезертир; що в нинішні тривожні часи не можна призначити нові вибори і що наш народ має досить розуму, щоб самому... і т. д.

Гампл, одначе, на це тільки й чекав, щоб утнути свою штуку в дусі Бобіне. Він вийшов зі свого помешкання на Малому майдані, вимахуючи червоним прапором; а за ним ішли два хлопці й з усієї сили били в барабани. Так він обійшов Великий майдан, трохи постояв перед єпископською резиденцією, а потім під гуркіт барабанів подався над річку Орлицю, на луг, прозваний "Коло млина". Там він застромив держак прапора в землю, сів на барабан і написав оголошення війни. Потім послав обох хлопців до міста, щоб там під барабанний дріб прочитали в усіх кінцях міста його звернення, яке звучало так:

"Ім'ям його величності імператора Бобіне наказую королівському удільному місту Градцю Кралове передати ключі від міських брам у мої руки. Коли цього не буде зроблено до заходу сонця, я проведу підготовку воєнних дій і на світанку атакую місто артилерією, кіннотою й піхотою. Недоторканність життя і майна гарантую тільки тим жителям, котрі не пізніш як до світанку з'являться в мій табір "Коло млина", маючи при собі всю справну зброю, і складуть присягу його величності імператорові Бобіне. В парламентерів будуть стріляти. Імператор переговорів не провадить.

Генерал Гампл"

Це звернення було зачитане й викликало в місті розгубленість — особливо коли причетник церкви Святого духа зійшов на Білу вежу й задзвонив на сполох. Пан Скочдополе пішов до єпископа Лінди, але той тільки посміявся з нього; потім староста скликав міських радників на надзвичайну нараду і запропонував передати генералові Гамплу ключі від міських брам. Проте виявилося, що таких ключів не існує: кілька історичних замків та ключів, що зберігались у міському музеї, забрали шведи. В таких клопотах настала ніч...

Тим часом пополудні, а надто ввечері люди тюпали прегарними алеями до "Млина". "Та знаєте, — казали вони одне одному, — йду подивитись на табір того навіженого Гампла". А прийшовши до "Млина", бачили, що на луках уже повно людей, і біля двох барабанів Гамплів ад'ютант приймаз присягу на вірність імператорові Бобіне. Подекуди горіли багаття, біля них мелькали силуети людей — одне слово, видовище було мальовниче. Декотрі верталися до Градця видимо пригнічені.

Вночі картина була ще разючіша. Пан Скочдополе після півночі зійшов на Білу вежу й побачив, що на сході понад Орлицею горять сотні багать, які ллють на всю околицю криваве сяйво, і біля вогнів бігають тисячі постатіей. Видно, там копали шанці. Староста спустився з вежі вкрай стурбований. Було очевидно, що генерал Гампл не брехав про свої сили.

На світанку генерал Гампл вийшов із дерев'яного млина, де цілу ніч просидів без сну над планами міста. Кілька тисяч чоловіків — правда, всі в цивільному, але принаймні третина їх була озброєна, — вже стояли колонами по четверо; юрби жінок, старих людей та дітей товпились віддалік.

— Уперед! — скомандував Гампл, і в ту ж мить засурмили горни ансамблю горністів з відомої на весь світ фабрики, духових інструментів пана Червеного.

Під звуки маршу ("Йшли дівчата по шляху") Гамплові полки рушили на місто.

Під містом генерал Гампл зупинив свою колону й послав уперед сурмача та герольда з закликом, щоб усі, хто не хоче брати участь у бою, вийшли з будинків. Проте ніхто не вийшов: будинки були безлюдні.

Малий майдан — безлюдний.

Великий майдан — безлюдний.

Усе місто безлюдне.

Генерал Гампл підкрутив вуса й попростував до ратуші. Вона була відчинена. Генерал увійшов до залу для засідань. Сів на старостине місце. Перед ним на зеленому сукні столу вже лежали, наготовані аркушики письмового паперу, і на кожному каліграфічний гриф:

"Ім'ям його величності імператора Бобіне".

Генерал Гампл підійшов до вікна й вигукнув:

— Солдати, бій скінчився! Ми оружною рукою зломили клерикальну владу магістратної кліки. Для нашого рідного міста настала доба поступу й свободи. Ви тримались чудово! Слава!

— Слава! — відповіло військо й розійшлося по домівках.

До старостиного дому теж гордо вернувся один з Гамплових вояків, несучи на плечі гвинтівку, що зосталась по якомусь китайському солдатові.

Так пан Гампл став старостою: треба визнати, що і його врядування вирізнялось обачливістю й спокоєм серед загальної анархії — завдяки мудрим порадам єпископа Лінди та шановних панів радників.

РОЗДІЛ XXVII

На Тихоокеанському атолі

— Щоб я пропав! — сказав капітан Трабл, — коли отой здоровило не їхній проводир.

— То Джіммі, — обізвався Г. Х. Бонді. — Він, знаєте, служив у мене. Я думав, що він уже зовсім приручений.

— Ну й надали ж мені чорти, — провадив капітан, — кинути якір тут. Якась нікчемна... Герегеретуа!!! Га?

— Слухайте, — сказав пан Г. Х. Бонді, кладучи гвинтівку на стіл, що стояв посеред веранди. — І оце всюди таке?

— А ви як думали? — відказав капітан Трабл. — Он на Раваїваї з'їли капітана Баркера з усією командою. А на Мангаї облупили трьох отаких мільйонерів, як оце ви.

— Братів Сазерлендів? — спитав Г. Х. Бонді.

— Здається. А на острові Старбека засмажили урядового комісара. Отого гладкого Макдіна, ви його знали?

— Не знав.

— Не знали?! — скрикнув капітан. — Слухайте, а давно ви тут?

— Та вже дев'ятий рік, — відповів пан Бонді.

— Ну, то ви могли б його й знати, — дорікнув капітан. — Уже дев'ятий рік, кажете? Бізнес, еге? Чи, може, знайшли затишний куточок? Від нервів?

— Ні, — відповів пан Бонді. — Розумієте, я передбачав, що на світі сколотиться вся ця буча, а тому завчасу зійшов з дороги. Я думав, що тут буде спокійніше.

— Ага, спокійніше! Ви не знаєте наших чорношкірих лобурів. Тут, лебедику, потрошку весь час іде війна.

— Та ні, — заперечив Г. Х. Бонді, — тут таки справді був мир. Цілком порядні хлопці, оті папуаси, чи як там ви їх називаєте. Тільки останнім часом трохи... почали... Ви знаєте, я не розумію як слід, чого вони хочуть.

— Нічого надзвичайного, — пояснив капітан. — Просто — з'їсти нас.

— З голоду? — здивувався Бонді.

— Не знаю. Скорше з побожності. Такий обряд, розумієте? Щось таке ніби причастя. Воно в них час від часу спалахує.

— Ах так... — замислено промовив пан Бонді.

— Кожен має свого коника, — пробурчав капітан. — У них тут коник — з'їсти чужинця й закоптити його голову.

— Ще й закоптити? — пан Бонді аж скривився.

— Ет, це вже після смерті, — потішив його капітан. — Сховають копчену голову на згадку. Ви бачили такі засушені голови в Окленді, в етнографічному музеї?

— Ні, — відказав Бонді. — Гадаю, що... що я б... не дуже принадно виглядав, якби мене закоптили.

— Авжеж, ви для цього занадто огрядний, — критично зауважив капітан. — Худу людину воно б так дуже не змінило.

Капітанові слова анітрохи не заспокоїли Бонді. Він понуро сидів на веранді свого бунгало На кораловому острові Герегеретуа, якого купив саме перед Найбільгшою війною. Капітан Трабл грізно супився на мангрові та бананові хащі, які обступали бунгало.

— Скільки тут тубільців? — спитав він несподівано.

— Десь із сто двадцятероі, — відповів Г. Х. Бонді.

— А нас у бунгало?

— Семеро, разом з кухарем-китайцем.

Капітан зітхнув і поглянув на море. Там стояло на якорі його судно "Папеете", але, щоб потрапити туди,, треба було пройти вузькою вуличкою між мангровими деревами, а це була не дуже приємна перспектива.

— Слухайте, сер, — озвався він трохи перегодя. — А за що, власне, там, у світі, воюють? За якісь кордони?

— Ні, за щось менше.

— За колонії?

— Ще менше.

— За... торговельні угоди?

— Ні. Тільки за істину.

— За яку істину?

— За абсолютну істину. Розумієте, кожен народ хоче мати свою абсолютну істину.

— Гм... — гмукнув капітан. — А що це, власне, таке?

— Нічого. Просто така людська пристрасть. Ви ж чули, що там, у Європі, і взагалі, з'явився в світ отой... Ну, розумієте, бог.

— Чув.

— От через це все й діється, розумієте?

— Не розумію. Я б сказав, що справжній бог... ну, знаєте, зробив би лад у світі. А той, що там, не може бути справжнім, нормальним богом.

— Помиляєтеся, друже, — заперечив Г. Х. Бонді (видимо радий, що нарешті може поговорити з незалежною й досвідченою людиною). — Я вам кажу, що це таки справжній бог. Але дещо скажу вам ще: він занадто великий.

— Ви так гадаєте?

— Так. Він нескінченний. У цьому ж бо й увесь клопіт. Розумієте, кожен відміряє собі на ньому своїх кілька метрів і думає, що це весь бог. Привласнить отакий його маленький відламочок або утиночок, а думає, що має його всього. Що ви скажете?

— Ага, — здогадався капітан. — І лютує над тим, що мають інші шматочки.

— От-от. Щоб переконати самого себе, що він має його всього, він мусить забити інших людей. Розумієте, саме через те, що йому так страшенно важливо мати всього бога й усю істину. Тому він не може стерпіти, щоб хтось мав іншого бога й іншу істину. Якби він це допустив, то мусив би визнати, що має лиш кілька мізерних метрів, або галонів, або мішків божественної істини. Бачте, коли б якийсь там Сніпперс непохитно вірив, що тільки трикотажна білизна фірми Сніпперса найкраща в світі, то він мусив би спалити Массона з його трикотажною білизною. Але Сніпперс не такий дурний — поки йдеться про білизну; він стає аж такий дурний лише тоді, коли йдеться про політику Англії чи про релігію. Якби він вірив, що бог — це щось так само солідне й потрібне, як трикотажна білизна, то дозволив би, щоб кожен придбав собі того бога добровільно. Але, розумієте, Сніпперс не має достатньої комерційної довіри; а тому й нав'язує людям Сніпперсового бога або Сніпперсову істину лайкою, війнами та іншою несолідною рекламою. Я комерсант і розумію конкуренцію, але це...

— Стривайте, — спинив його капітан Трабл і, націлившись, вистрелив у мангрові хащі. — Так. Гадаю, що на одного поменшало.

— Загинув за віру, — мрійно зауважив Бонді. — Ви силою перешкодили йому з'їсти мене. Він поліг за національний ідеал людожера. В Європі люди споконвіку їли одне одного за самі ідеали. Ви порядний чоловік, капітане, але, можливо, що й ви б мене зжерли в ім'я якогось принципового навігаційного питання. Я вже й вам не довіряю.

— І слушно робите, — пробурчав капітан. — Бо я як подивлюсь на вас, то м^ні здається, що я...

— Запеклий антисеміт. Я знаю. То дарма, я вихрестився. А знаєте, капітане, що це вступило в тих блазнів? Позавчора вони виловили з моря японську атомну торпеду. Поставили її отам он під отими кокосовими пальмами і поклоняються їй. Тепер вони мають свого бога. А тому повинні з'їсти вас.

З мангрового гаю долетів бойовий рев.

— Чуєте, — бурчав капітан. — Їй же богу, я б волів... ще раз складати... екзамен з геометрії.

— Слухайте, — зашепотів Бонді. — А може, пристати до їхньої віри? Щодо мене...

В ту мить з "Папеете" вдарила гармата. Капітан неголосно скрикнув з радості.

РОЗДІЛ XXVIII

В Семи Халупах

А поки армії ведуть свої всесвітньо-історичні бої, і кордони держав звиваються, мов вужі, а весь світ обертається в руйновшце, старенька Благоушева в Семи Халупах шкребе картоплю, дідусь Благоуш сидить на порозі й курить букове листя, а сусідка Проузова, спершись на пліт, замислено повторює:

— Отак-то...

— А так, — трохи перегодя підтверджує Благоуш.

— Та звісно... — озивається Благоушка.

— Так воно вже є, — знову мовить Проузова.

— А що вдієш... — зауважує дідусь Благоуш.

— Авжеж, — погоджується Благоушка й бере нову картоплину.

— Італійцям буцімто дали бобу, — згадує Благоуш.

— А хто?

— Та буцім турки.

— Так мо', вже ця війна скінчиться?

— Де там! Он пруссаки знов полізуть.

— І все на нас?

— Та буцім на хранцузів.

— Боже праведний, це ж знов усе подорожчає.

— А так.

— Та звісно.

— А що вдієш!

— А он буцім швейцарець писав, що можна б і кінчати.

— І я те кажу.

— Чуєте, я оце купила свічку, так півтори тисячі одвалила. Така, Благоуше, лойова свічечка, чаднюча, хіба для хліва.

— І півтори тисячі, кажете?

— Еге ж. От дорожнеча, людоньки.

— А так.

— Та звісно.

— І хто б то колись подумав! Півтори тисячі!

— А бувало ж за дві сотні купиш таку гарну свічку!

— Е, сусідонько, коли те було! Та'дже і яєчко бувало за п'ять сотень.

— А масло — три тисячі хунт.

— Та ще яке масло!

— А чоботи — вісім тисяч.

— Авжеж, Благоушко, така дешевина була!

— А тепер...

— А так.

— Коб цьому вже кінець настав!

Запала мовчанка. Старий Благоуш підвівся, розправив'спину й пішов пошукати собі на подвір'ї соломину.

— Ну, а що ж ти його вдієш, — сказав він і відкрутив від люльки чашечку, щоб прочистити соломинкою цибух.

— Еге, прочисть, бо так уже чаділа, — з інтересом зауважила Благоушка.

— А чаділа, — підтвердив Благоуш. — Ще б пак не чаділа. Воно ж тютюну справжнього вже, либонь, і на світі нема. Останню пачку привіз мені син, пан прохвесор, стривай, коли ж це, в сорок дев'ятому, еге?

— На Великдень було рівно чотири годи.

— А так, — сказав дідусь Благоуш. — Попожив я на світі, нівроку. Таки попожив.

— А чуєте, сусіде, — знов почала Проузова, — через віщо воно оце робиться таке?

— Що б то?

— Та оця війна.

— Е, хто ж його відає, — сказав Благоуш і продмухав люльку, аж у ній зашкварчало. — Ніхто не відає, сусідонько. Буцім за віру.

— А за яку віру?

— За нашу чи за гельвецьку, того ніхто не відає. Мовляв, щоб у всіх була одна віра.

— Таж у нас і була одна віра.

— Але десь інде була інша, сусідонько. Буцім прийшов наказ, щоб була одна.

— А від кого наказ?

— А хто ж його відає! Буцім такі були машини для . віри. Такі довжелезні казани.

— А нащо ж ті казани?

— Того вже ніхто не відає. Казани — і квит. І буцім господь являвся людям, щоб вірили себто. Бо дуже, сусідонько, дуже вже забагато безвірників розвелось. А воно треба в щось вірити, що ж ти вдієш. Адже ж якби були вірили, то господь би їм не являвся. Отож він і прийшов у світ через ту безбожність, розумієте? ...

— Та воно то так, але від чого настала оця анахтемська війна?

— Ніхто не відає. Кажуть, почали китайці чи турки. Буцім у тих казанах вони привезли з собою того свого бога. Вони буцім страшенно богомільний народ — турки та оті китайці. То й захотіли, щоб ми, мовляв, вірили з ними, по-їхньому.

— А чого доконче по-їхньому?

— Е, того ніхто не відає. А я сказав би, що й пруссак теж почав. І той-таки швед.

— Боже, боже, — сумно мовила Проузова. — А тепер оце така дорожнеча! Півтори тисячі за свічку!

— А я сказав би, — твердив Благоуш, — що цю війну заварили євреї задля зиску. Отак би й сказав.

— Уже б і дощику треба, — озвалась Благоушка. — Бо картопля така миршава! Неначе горішки.

— А знаєте, — провадив Благоуш, — вони того господа бога просто вимудрували, аби було на кого звалити все. То така їхня мудрація. Хотіли воювати й придумали, чим виправдатись. То вони все так підстроїли.

— А які це "вони" ?

— Хто ж його відає. Я сказав би, що змовилися з папою і з євреями — всі, всі! Оті... оті... кальбурати! — гнівно вигукнув дідусь Благоуш. — Я б це їм у вічі сказав! Чи то кому треба було нового господа бога? Нам на селі й того старого вистачало. Саме в раз вистачало, і хороший він нам був, такий розважний та справний. І нікому не являвся; і хоч мир був...

— А скільки ви, Проузова, правите за яєчко?

— Сьо'дні дві тисячі.

— У Трутнові буцім три дають.

— От і я кажу, — все кипів старий Благоуш, — що таке мусило настати. Бо люди вже були дуже злі одне на одного. От хоч би ваш небіжчик чоловік, Проузко, земля йому пером, він же ото ніби спірит був, духів викликав, то я якось задля сміху й кажу йому: "Чуєш, а заклично мені назад отого злого духа, що я ненароком пустив", — а він на мене розсердився і вже нь разу до мене не озвався, поки й жив на світі. А то ж таки сусід був. А Тонда Влчек знов же признавав оті хвосхвати, що ними буцім землю добре угноювати, а хто їх не признавав, то того він усе підкусював і підкусював, як та оса набридлива. А мій син, пан прохвесор себто, каже, що воно повсюди таке. Кому вже що наверзеться, то він уже

й хоче, щоб усі в те вірили. І все в'язне та й в'язне. І через це воно й настало.

— А так, — позіхнувши, погодилася Проузова. — Та що ж ти вдієш.

— Та звісно, — зітхнула пані Благоушева.

— Так воно вже ведеться на цьому світі, — додала Проузова.

— А вам, бабам, аби тільки теревенити цілий божий день, — сердито докінчив дідусь Благоуш і почовгав до хвіртки...

...А тим часом у світі точилися всесвітньо-історичні битви між арміями і "народжувалося краще майбутнє", як запевняли мислителі з усіх таборів.

РОЗДІЛ XXIX

Остання Битва

Під осінь 1953 року Найбільша Війна вже хилилася до кінця. Не було кому воювати. Окупаційні армії, здебільшого відтяті від своїх країн, танули, зникали, ніби вода в піску. Самозвані генерали пересувались від міста до міста чи,,краще сказати, від руйновища до руйновища, на чолі війська з п'яти чоловік, із котрих один був барабанщик, другий злодій, третій школяр, четвертий носив грамофон, а п'ятий був взагалі бозна-хто, і збирали контрибуцію, погрожуючи підпалити місто, або принаймні влаштовували доброчинний концерт "на користь інвалідів, їхнів удів та сиріт". Ніхто вже не знав, хто за кого воює.

Ото серед такого загального, невимовного розгардіяшу й настав кінець Найбільшої Війни. Настав так несподівано, що й досі не відомо, де відбулась остання, так звана вирішальна битва. Історики без кінця сперечаються про те, котрий бій означав кінець і розв'язку всесвітнього

конфлікту. Декотрі (наприклад Дюріх, Асбрідж, а особливо Мороні) схиляються до думки, що це був бій під Лінцом. У цій досить великій операції брало участь шістдесят солдатів з різних ворожих армій. Бій розгорівся у великій залі ресуорану "Троянда" за офіціантку Гільду (власне, Маржену Ружичкову з Нового Биджова). Переможцем став італієць Джузеппе; він і забрав Гільду. Та оскільки вона другого дня втекла від нього з чехом Вацлавом Грушкою, то й ця битва, власне, не була вирішальною.

Усінський називає останнім бій під Гороховкою, Леблон — сутичку під Батіньйолем, Ван Гроо — різанину поблизу Ньївпорта; але здається, що тут вирішує скоріше місцевий патріотизм, ніж справді історичні докази. Одне слово, яка битва була останньою в Найбільшій Війні, невідомо. І все ж її можна з великою вірогідністю визначити з дивовижно узгоджених між собою джерел, а саме з цілого ряду пророцтв, що передували Найбільшій Війні.

Так, ще з 1845 року збереглося друковане (готичним шрифтом) чеське пророцтво, що через сто років "настануть події жахливі, і багато люду оружного в війні поляже" ; але що "за сто місяців тринадцять народів під березою зітнуться на полі і в січі запеклій одні одних порубають", а потім нібито настане п'ятдесятирічний мир.

1893 року туркеня Валі Штейн (?) пророкувала, що "мине п'ять разів по дванадцять років, перше ніж настане мир в усьому світі, того року тринадцять царів воюватимуть і зійдуться під березою, а потім настане такий мир, якого ще ніколи не було й не буде".

З 1909 року наводиться видіння однієї негритянки з Массачусетсу, що бачила "потвору чорну, дворогу, і потвору жовту, трирогу, і потвору червону, восьмирогу, як вони билися під деревом (березою?), аж кров забризкала весь світ". Цікаво, що загальне число рогів — тринадцять; це, очевидно, символізує тринадцять народів.

1920 року превелебний Арнольд пророкував, що "настане дев'ятирічна війна і захопить весь світ. Один великий імператор загине в тій війні, троє великих царств розпадуться, дев'яносто дев'ять.великих міст буде зруйновано, і останній бій у тій війні буде останнім боєм сторіччя".

З того ж таки року — "видіння Йонафанове" (опубліковане в Стокгольмі): "Війна й моровиця вигублять дев'яносто дев'ять країн, дев'яносто дев'ять царств упадуть і знов постануть, остання битва триватиме дев'яносто дев'ять годин і буде така кривава, що всі переможці помістяться в затінку під однією березою".

Народне німецьке пророцтво з 1923 року говорить про бій на "Березовім полі" (Біркенфельд).

Депутат Бубнік 1924 року сказав під час дебатів про бюджет: "...І не буде краще, поки хоч один солдат служитиме під березою".

Таких' пророчих тверджень за період між 1845 — 1944 роками збереглося понад двісті; в сорока вісьмох із них згадується число "тринадцять", у сімдесятьох — "береза", в п'ятдесятьох — просто "дерево". З цього можна виснувати, що останній бій відбувся поблизу якоїсь "берези" ; хто брав у ньому участь, ми не знаємо, але лишилось живих загалом тринадцятеро солдатів з різних армій, які після битви, очевидно, полягали в холодку під березою.

Правда, можливо, що береза виступає тут символічно, замість назв населених пунктів: Бржезани, Брженець, Бржезград, Бржезі (таких у Чехії 24), Бржезіна (таких 13), Бржезновес, Бржезінка (4), Бржезінки, Бржезіни (3), Бржезка (4), а також Бржеско, Бржезна (2), Брженці (5), Бржезник (6), Бржезно (10), Бржезова (11), Бржезове Гори, Бржезовиці (6), Бржезовик, Бржезувки, Бржезани (9) і навіть Бржезолупи. Або це назви німецькі: Бірк, Біркенберг, —фельд, —гайд, —гаммер, Біркіхт і т. д. або англійські: Беркенгед, Беркенгем, Берч і т. ін., або ж французькі:

Буленвіль, Буле тощо. Це обмежує число міст, сіл, урочищ, де, ймовірно, відбулась остання битва, до кількох тисяч (коли не виходити за межі Європи, яка, безперечно, має переважне право на Останню Битву), і детальне наукове дослідження принаймні з'ясує, де вона відбулась, коли вже зовсім неможливо встановити, хто її виграв.

Та, може, все ж таки — це дуже спокусливе уявлення — поблизу арени останнього акту всесвітньої трагедії просто стояла струнка, срібляста берізка; може, над бойовищем співав жайворонок, і над запеклими вояками пурхали метелики-білани. Аж ба — вже й убивати нема кого; стоїть теплий жовтневий день, і один герой за другим повернеться до бойовища спиною, відійде трохи вбік, справить малу потребу і, знудившись за миром, піде полежати в холодку під березою. І врешті там полягали всі тринадцятеро, що пережили Останню Битву. Той поклав утомлену голову на чобіт сусідові, той — йому на зад, не турбуючись його віддихом (солдатовим цебто). Тринадцять останніх вояків нашого світу сплять під однією берізкою.

Надвечір вони прокидаються, насторожено перезираються і хапаються за зброю. І враз один з них — історія ніколи не довідається, як його звали, — каже:

— Хай йому хрін, хлопці! Може, годі вже?

— Правду кажеш, чоловіче, — з полегкістю промовляє другий і знову кладе рушницю.

— То дай мені шматок сала, бараняко, — не без ніжності озивається третій.

Четвертий на те:

— Ох, чорт, як же закурити хочеться! Може, хто має, людоньки?

— Ох, і відлежусь же! — зітхає п'ятий. — Ми більше не граємось.

— Я тобі дам "спортку", — пропонує шостий, — а ти мені дай шматок хліба.

— Додому, ви лишень подумайте, додому! — мовить сьомий.

— Твоя стара тебе дожидає? — питає восьмий.

— Господи, це ж я вже шість років у справжній постелі не спав! — згадує дев'ятий.

— Дурне було діло, хлопці, — каже десятий і спльовує.

— Авжеж, — погоджується одинадцятий. — Але відтепер ми й пальцем не ворухнемо.

— А таки не ворухнемо, — погоджується дванадцятий. — Нема дурних. Гайда, хлопці, додому!

— Який я радий, що вже цьому кінець, — підсумовує тринадцятий і перевертається на другий бік.

Можна собі уявити, що отак приблизно скінчилась Найбільша Війна.

РОЗДІЛ XXX

Закінчення

Минуло багато років. У трактирі Дамогорських сидить механік Брих, тепер власник слюсарної майстерні, і читає "Лідове новіни".

— Зараз будуть готові ліверні ковбаски, — каже трактирник, виходячи з кухні. Ти ба, це ж Ян Біндер, колишній власник каруселі; він погладшав і вже не носить смугастої футболки, але це він!

— А куди нам квапитись, — повільно відказує пан Брих. — Адже і патера Йошта ще немає. І пана редактора Рейзека.

— А... як там пан Кузенда? — питає пан Біндер.

— Ну, самі знаєте. Хиріє помаленьку. Який то славний чоловік, пане Біндер!

— Атож, — погоджується пан трактирник. — Я... не знаю, пане Брих... може б, ви занесли йому від мене трохи цих ковбасок. Сьогодні дуже добрі вдались, і якби ви, пане Брих, були такі ласкаві...

— Та залюбки, пане Біндер, це ж так потішить старого, що ви його не забуваєте. З превеликою радістю віднесу.

— Слава Ісусу Христу, — весело озвалось на дверях, і канонік Йошт, рум'яний з морозу, вже скинув і повісив капелюх та кожушок.

— Добривечір, велебний отче, — відповів пан Брих. — А ми вже чекаємо, чекаємо...

Патер Йошт смачно випнув губи й потер змерзлі руки.

— То що там пишуть у газеті, пане майстре?

— Та оце якраз читаю: "Президент республіки призначив молодого вченого, приват-доцента доктора Благоуша екстраординарним професором". Пам'ятаєте, пане каноніку, це той самий Благоуш, що писав тоді про Кузенду.

— Ага, ага, — сказав патер Йошт, витираючи окуляри. — Безвірник, звичайно. Вони там в університеті всі безбожники. І ви теж безбожник, пане Брих.

— Ну, пан канонік за нас за всіх помолиться, — озвався пан Біндер. — Ми ж йому на небі потрібні будемо для практики. То дві й одну, велебний отче?

— Атож. Дві й одну.

— Добривечір, — буркнув редактор Рейзек, входячи до трактиру. — Та й холодюка ж!

— Доброго вечора, — зрадів пан Біндер. — Оце то гості!

— Так що там нового? — жваво спитав патер Йошт. — Що там чути у вас у редакції? О, я замолоду теж писав до газет!

— А мене ж той Благоуш теж згадав тоді в газеті, — сказав пан Брих. — У мене воно й досі лежить вирізане. "Апостол Кузендиної секти" чи якось отак він мене назвав. Ох-ох, де ті часи!..

— Вечерю, — звелів пан Рейзек.

І вже пан Біндер та його дочка подали на стіл ліверні ковбаски; вони ще шкварчали, всі в масних бульбашках, лежачи на пишній капусті, мов турецькі одаліски в перинах. Патер Йошт гучно заплямкав губами й розрізав першу красуню.

— Смакота, — сказав за хвильку пан Брих.

— М-м, — ще за хвильку озвався пан Рейзек.

— Ну, Біндере, ці вдались так удались, — похвалив канонік.

Панувала вдячна, зосереджена тиша.

— Запашний перець, — зауважив пан Брих. — Люблю я його.

— Тільки щоб не забагато.

— Ні, тут саме в міру.

— А шкурка щоб хрумка була.

— Угу.

І знову довга пауза.

— А капустка щоб була біленька.

— У Моравії, — озвався пан Брих, — капусту варять, як кашу. Я там був на мандрах, після науки. Рідка, прямо тече.

— Та що ви! — здивувався патер Йошт. — Капусту ж треба зціджувати. Та ні, не кажіть мені. Хіба таке можна їсти?

— Ну, а там їдять. Ложками.

— Страхіття, — .жахнувся канонік. — І що воно за народ такий! Адже капусту треба тільки помастити, правда, пане Біндер? Я цього не розумію — як можна робити інакше!

— Бачте, — замислено сказав пан Брих, — це достоту як ото з вірою. Отак само ми не розуміємо, як хтось може вірити не в те, що ми.

— Ет, дайте спокій, — заперечив патер Йошт. — Я б радніше повірив у Магомета, ніж їв капусту не так приготовану. Адже це ясна річ, що капусту треба тільки помастити.

— Аз вірою — не ясна річ?

— Із нашою — ясна, — рішуче відказав пан канонік. — А з іншими — не ясна.

— То виходить, ми знов там, де й були до війни, — зітхнув пан Брих.

— А люди завше вертаються туди, де були, — докинув пан Біндер. — Адже й пан Кузенда так каже. "Біндер, — каже, — ніякої правди силою не завоюєш. Бач, Біндер, отой наш господь бог на землечерпалці був не такий уже й поганий, і отой твій, що в каруселі, теж ні, а обидва однаково зійшли нінащо. Кожен вірить у свого господа бога, і він йому найкращий, але не хоче повірити іншій людині, що вона теж вірить у щось добре. Людям слід насамперед вірити в людей, а решта все якось уладнається". Отак каже пан Кузенда.

— Авжеж, — погодився пан Брих. — Думай собі, що чужа віра погана, але не конче думати, що як хто тієї віри держиться, то він погана людина, що він бандюга й шахрай. Так і в політиці, так і взагалі.

— І через це стільки людей одні одних ненавиділи й повбивали, — докинув патер Йошт. — І ви знаєте — чим у більше діло хтось вірить, тим палкіше зневажає тих, що в це не вірить. А тим часом найбільшою вірою має бути віра в людей.

— Кожен хоче всякого добра всьому людству, а щоб кожній окремій людині — то вже ні. Тебе вб'ю, але людство врятую. А це недобре, велебний отче. Світ буде поганий, поки люди не почнуть вірити в людей.

— Пане Біндер, — сказав патер Йошт замислено, — а знаєте, що? Ви завтра зготуйте мені оту капусту по-моравському. Я покуштую.

— Це треба її трохи підмастити, а тоді тушкувати. І з ковбасою воно досить смачно. В кожній вірі і в кожній правді є щось добре — хоч би вже те, що комусь вона до вподоби.

Знадвору відчинилися двері, і ввійшов поліцай. Він промерз надворі й захотів погрітись чарочкою рому.

— А, це ви, пане Грушка, — сказав Брих. — Ну що, звідки йдете?

— Аз Жижкова, — відповів поліцай, стягуючи з рук величезні рукавиці. Облаву там зробили.

— Ну й що виловили?

— Та двох волоцюг. І кількох непрописаних. А в будинку, номер тисяча шість, у підвалі, викрили одне кубло.

— Яке кубло? — спитав пан Рейзек.

— Карбюраторне кубло, пане редакторе. Вони там мали невеличкий карбюратор — зі старого, довоєнного моторного човна. І всяка потолоч ходила туди на оргії.

— А які то були оргії?

— Ну, всякі неподобства. Молилися, співали, бачили видіння, творили чудеса тощо.

— А це не дозволяється?

— Ні, заборонено законом. Розумієте, це як ті кишла, де курили опій. І таке одне було на Старому Місті. А отаких карбюраторних кубел ми вже викрили аж сім. Ходив туди всякий набрід. Бездомні, повії та всякі субчики. Тому їх і заборонили. Бо це непорядок.

— І багато є таких кубел?

— Уже ні. Я гадаю, що це був останній карбюратор.

ЧАПЕК К. Твори: В 2-х т. Т. 1. Фабрика Абсолюту; Кракатит; Війна з саламандрами: Романи. — К.: Дніпро, 1987. — 640 с.

ЛІСНЯК Ю. Я., переклад з чеської, 1987.